

TEMA: KINESISKA FRÅGETECKEN

Texter av:
Jonathan Fenby
Johan Lagerkvist
Erik Baark

AXELERATION

Bush har blivit en villig imperiebyggare. Imperiet som föll – Perestrojkan fyller 20 år. Integration(s)politikens tomma retorik.

INTERVJU

Om Europa skall spela en roll i världspolitiken måste man ha ett eget försvar, hävdar **Tzvetan Todorov** i ett samtal med **Inger Enkvist**.

FRIZON

Vi vantrivs i välfärden trots att vi på många sätt aldrig mått så bra. Pessimismen är en stor folkhälsofara, menar **Markus Heilig** och **Magnus Henrekson**.

RECENSION

Det skall vara svårt med poesi, annars är det ingen mening. **Anders Olsson** skriver om det dunkelt sagda från antik till nutid.

AXELERATION 4-12

DET ARROGANTA IMPERIET PÅ VÄG ATT BLI ÖDMJUKT

USA under Bush har karakteriserats som det arroganta imperiet som går sin egen väg utan att ta hänsyn till allierade. Men det finns tecken på att Bushs andra period kommer att innebära en omorientering, hävdar **Thomas Gür**. 4-6

SOVJET STÖRTADES UPPIFRÅN

Det är nu tjugo år sedan de reformer som skulle innebära slutet på Sovjetunionen inleddes. Det var en revolution uppifrån, konstaterar **Fjodor Lukjanov**. Folket har inte varit med på noterna utan startat en motrevolution underifrån. 6-7

PERSSENS PRATBUBBLA

Statsministern har upprepade gånger sagt att integrationspolitiken skall få högsta prioritet. Men inget händer. För att åstadkomma något skulle man behöva slakta socialdemokratiens heliga kor, tror **Dilsa Demirbag-Sten**. 10-11

Där finns hårda, ja rent talibanska maktstrukturer som stör jämställdheten mellan orden.

Lars Melin skriver om genus i språket. 7

TEMA: KINESISKA FRÅGETECKEN

13-24

Trots all förändring står regimen i Kina inför samma problem som tidigare härskare, konstaterar den brittiske Kinaexperten **Jonathan Fenby**. Går det att styra detta jätterike från Peking eller kommer regionerna att hävda sin självständighet? Det är inte ovanligt i den kinesiska historien att ett äldre etablissemang utmanas av en yngre generation utanför systemet, påpekar **Johan Lagerkvist**, doktorand i kinesiska. Men detta konfliktmönster tycks ha tagit time-out, åtminstone i städerna. Det är landsbygdens unga som kan komma att revoltera. Även den vetenskapliga och tekniska utvecklingen i Kina bör förstås med frågetecknet, hävdar teknikforskaren **Erik Baark**. En stor del av den högteknologiska exporten sker från utländska företag som förlagt sin produktion till Kina och de drar sig för att dela med sig av sitt kunnande. Mycket återstår innan Kina blir en vetenskaplig och teknisk supermakt.

Illustration: Claes Jurander

INTERVJU 25-27

MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER KRÄVER MAKT FÖR ATT UPPRÄTHÅLLAS

Tzvetan Todorov har inte mycket till övers för dem som inte förstår att EU:s roll i världen är avhängig huruvida unionen kan försvara sig eller inte. **Inger Enkvist** har mött en europeisk intellektuell av nytt slag.

Illustration: Claes Jurander

TRADITION 28-30

UTGRÄVNING AV UTTRYCKENS LABYRINTISKA ROTSYS-TEM

När Tyskland blev nazistiskt var Ernst Robert Curtius en av de akademiker som drog sig tillbaka för att genom ett omfattande verk bevara traditionen. **Carl-Johan Malmberg** har gjort en omläsning av läsandets lärare.

FRIZON 31-36

MINNEN AV FRAMTID GÖR OSS MISSNÖJDA

Enligt traditionella mått ökar folkhälsan i Sverige. Likväl präglas stämningarna av pessimism och rädsla inför utvecklingen. Pessimismen är en fara i sig, menar **Markus Heilig** och **Magnus Henrekson**. Den hotar både folkhälsa och välbefinnande. 31-35

LIDANDETS DEMOKRATISERING

Doktorn mår heller inte bra nuförtiden, konstaterar **Cecilia Magnusson**. Läkarna har blivit deklasserade samtidigt som de i allt större utsträckning ställs inför problem medicinen inte kan lösa. 35-36

RECENSIONER 38-47

VITSEN MED VERSEN ÄR EN VISS OVISSHET

Det är ingen nyhet att poesi kan vara dunkel. Redan de gamla grekerna ... **Anders Olsson** betraktar spelet mellan ljus och mörker, begriplighet och obegriplighet. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Richard Seaford, Henrik Dahl, Thomas Steinfeld, Klaus Theweleit, Robert O. Paxton med flera. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand (tjl)
Redaktör: Erik Wallrup
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Projektleddare: Peter Elmlund
Marknadskoordinator: Katarina von Axelson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Lotta Brandt och Stina Fernström
Korrektur: Thomas Andersson
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén
Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 350 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Kina står inför samma vägskäl som Sovjet på 1980-talet. Makthavarna är på väg att införa kapitalism men riskerar att förlora både makten och landets enhet. Huvudregeln säger att demokrati krävs för en utvecklad kapitalism. Frågan är om Kina kan förena auktoritärt styre med raketekonomi.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Det är nu i april tjugo år sedan de reformer som skulle leda till Sovjetunionens fall inleddes. Även som åskådare på parkett var det en fantastisk tid att uppleva. Så mycket av det som man tagit för fasta konstanter visade sig vara isstatyer från kalla kriget. När jag reste i Tyskland 1988 för SvD:s räkning diskuterade ingen utom högerextremister Tysklands enande. Strax därefter var det realpolitiskt tvång att ta ställning till det.

Förloppet känns avlägset i dag, som så ofta sker med närhistorien. Den sjunker undan för att komma tillbaka senare genom historikernas försorg. Men på många håll har förstås Sovjetunionens fall behållit sin aktualitet. Det torde inte minst gälla makthavarna i det kinesiska kommunistpartiet. Kan de undvika Gorbatsjovs öde och genomföra övergången till någon sorts kapitalism utan att förlora makten och utan att landet fragmenteras?

Det finns åtskilligt som tyder på det. Den ekonomiska tillväxten är utomordentlig, teknik och vetenskap utvecklas, Kinas allt större tyngd blir märkbar i den internationella politiken och ekonomin. Vi känner redan av det kinesiska inflytandet så till vida att kontrakt många gånger väger tyngre än kritik. I kraft av sin enorma befolkning skulle Kina mycket väl kunna vara nästa supermakt, kapabel att utmana USA på olika sätt.

Detta politiska kontinentalsockelskifte sker samtidigt som den europeiska självkritiken utövas mer intensivt än någonsin. Jag förnekar inte att en sådan behövs, men det vore kanske på sin plats med en sidoblick på vad som händer i övriga världen. Självkritik är inte sällan förenad med högmod och självcentrering. Ju mer man gisslar sig, desto bättre och viktigare förefaller man. Men européerna riskerar att

hamna i den tragikomiska situationen att vara flagellanter som just skall måtta ytterligare slag mot de egna ryggarna bara för att bli nertrampade bakifrån av en framrusande folkmassa. Det gör förvisso också ont, men inte på samma sköna sätt som när man gisslar sig själv.

Det kan mycket väl vara så att under samma period som Europas självkritik kulminerar flyttas världens maktcentrum till Asien, framför allt till Kina, men också till Indien. Det är en naiv eurocentrism att utesluta att vi inom kort kommer att konfronteras med globala makthavare som är betydligt mindre införstådda med kritiska synpunkter än det västerländska USA.

Men en realistisk eurocentrism i den meningen att den utgår från den europeiska historiens erfarenheter ger skäl att tro att det inte är självklart att det blir så. Kina måste antingen ta sig igenom den trånga passagen genom vilken ett auktoritärt styre blir demokratiskt utan att slitas sönder av centrifugala krafter, eller visa att man kan åstadkomma långsiktig utveckling utan demokrati.

Kan en liberalisering äga rum utan att landet splittras? Här kan man ha både Sovjetunionen och Österrike-Ungern i åtanke. Kan man få till stånd teknisk, vetenskaplig och ekonomisk utveckling under auktoritärt styre? Sannolikt inte, mycket pekar på att en utvecklad kapitalism förutsätter demokrati. Men ser man till den europeiska historien visar den att även ett auktoritärt samhälle som det vilhelminska Tyskland var i stånd till en enastående vetenskaplig, teknisk och ekonomisk utveckling.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Det arroganta imperiet är på väg att bli ödmjukt

UTBLICK/ Ny Bushdoktrin. USA:s utrikespolitik tycks vara på väg in i ett nytt skede. I stället för att agera på egen hand försöker Bushadministrationen nu stärka banden till sina allierade, inte minst Europa.

THOMAS GÜR

Skriptställare

DEN BRITTISKE historikern Niall Ferguson har karaktäriserat USA som "det motvilliga imperiet" (*Colossus. The Price of America's Empire*, 2004). Han ser det amerikanska imperiet som en fortsättning på det brittiska. Kontinuiteten är inte bara historisk och kulturell. I likhet med Fareed Zakaria (se intervju i *Axess* nr 8/2004) understryker han det liberala och frihetliga draget hos de brittiska och amerikanska imperierna.

När jag i februari i år intervjuade Ferguson för tv-serien *Global Axess* påpekade han emellertid att britterna var betydligt effektivare som imperiebyggare än amerikanerna: "Det finns flera skäl till detta men det viktigaste är den kortsiktighet som har präglat det amerikanska politiska systemet, dess koncentrations-svårigheter. Delvis beror detta på att

amerikanerna förnekar att USA skulle vara ett imperium. Det har sprungit fram ur en kolonial revolution och vill förvalta en antiimperialistisk tradition. Den amerikanska krigsmaskinen är skicklig på att krossa fiender och erövra territorier, men det amerikanska systemet är inte intresserat av och därför inte bra på att förvalta erövringarna och bygga nationer."

En motvillig och kortsiktigt liberal imperialism medför två allvarliga brister när det gäller interventionsföretag i mindre stater, menade Ferguson. Den första är en ovilja att anslå tillräckliga resurser för de icke-militära aspekterna av erövringsföretaget. Den andra är att man anger en orealistiskt kort tidsram för den liberaliserande ekonomiska och politiska omvandlingen av det erövrade landet. Han poängterade också att deklarationer om ett snart tillbakadragande gör det svårt att vinna lokalt stöd för institutionella förändringar:

"Varför skulle någon vilja riskera att bli anklagad för att ha varit kollaboratör om det amerikanska tillbakadragandet står för dörren?"

DEN HISTORISKA PERIOD under vilken det amerikanska imperiet likväl haft en uthållig närvaro i erövrade länder var efter andra världskrigets slut och fram till kalla krigets slut. Betecknande nog skedde detta i en internationell situation när det amerikanska imperiet kunde uppträda inom ramen för sina revolutionära och antiimperialistiska traditioner. I kampen mot det nazityska imperiet, i pådrivandet av det brittiska imperiets upplösning och i bekämpandet av det sovjetiska imperiet kunde USA utöva sin kryptoimperialistiska roll med självsäkerhet.

Då var USA inte "det arroganta imperiet" (Zakaria) utan en imperialistisk stormakt som, trots sina slagna fienders och sina allierades oerhörda svagheter, valde det internationella samarbetets väg för att få acceptans och legitimitet för sitt projekt. Man valde att först skapa frihetliga och demokratiska institutioner i Tyskland, Japan och Italien för att sedan mobilisera sina allierade mot Sovjetryssland. USA initierade bildandet av FN, skapade försvarssalliansen Nato, uppmuntrade bildandet av Kol- och stålunionen och EEC och försökte garantera en stabil och frihetlig internationell ekonomi genom Bretton Woods och Gatt.

Någon sådan ansats har inte präglat det amerikanska agerandet efter 11 september. I stället lanserades doktrinen om flexibla allianser. Bushadministrationen valde att gå in i Afghanistan på egen hand (med symboliskt deltagande av allierade som var villiga att underställa sig det amerikanska kommandot). Agerandet var delvis en produkt av den utrikespolitiska linje som Bushadministrationen drev före 11 september. USA skulle vända sig bort från Clin-

tonperiodens humanitära engagemang och interventioner och driva en politik som strikt utgick från det omedelbara nationella intresset, något som i Europa felaktigt kallas för isolationism. Det krig mot terrorn som inleddes efter 11 september satte nationens säkerhet i första rummet. Visserligen talades om vikten av att kampen skulle föras på den internationella arenan och som ett internationellt samarbete, men grundprincipen var att "de som inte är med oss är mot oss".

Fast ur erfarenheterna av ockupationerna och nationsbyggena i Afghanistan och Irak har elementen till en ny utrikespolitisk linje utkristalliserats. USA håller på att överge positionen som motvilligt imperium. George W. Bushs resa i Europa mot slutet av februari 2005 var den första konkreta internationella manifestationen av denna förändring.

UTVECKLINGEN av Bushs utrikespolitik har följt den princip som etablerades efter den första gång USA angreps på egen mark, i kriget 1812 mot Storbritannien. Då etablerades det mönster som John Lewis Gaddis har sammanfattat med maximen: "Förenade staterna uppnår säkerhet genom att vidga, inte krympa, sin ansvarssfär" (*Surprise, Security, and the American Experience*, 2004).

Den nya doktrinen utmejslades i sina grunddrag av Bush i hans installationstal för den andra presidentperioden den 20 januari 2005. Talet utmärktes bland annat av att det inte innehöll orden "terror" eller "krig mot terrorn". Bushs tema var i stället att så länge som hela regioner i världen är försjunkna i förbittring och tyranni kommer de att bli rov för ideologier som föder hat och ursäktar mord. Sålunda skulle USA:s politik vara att "uppsöka och stödja framväxten av demokratiska rörelser och institutioner i alla länder och kulturer, med det yttersta målet att få ett slut på tyranniet i vår värld".

Krig mot imperiet. Britter bränner Washington 1812.

Foto: Bettmann/Corbis/Scanpix

Förändringen i den amerikanska utrikespolitikens ansatser märks i presidentens anföranden. Ett mönster i Bushadministrationens politiska deklamationer sedan 11 september har varit att tala klarspråk om de egna avsikterna. Det finns alltså anledning att lyssna på programförklaringen i Bushs installationstal:

Alla som lever i tyranni och hopplöshet skall veta: Förenta staterna kommer inte att blunda för att ni är förtryckta eller att ursäktat era förtryckare. När ni står upp för frihet, kommer vi att stå vid er sida [...] Ledarna i regeringar som sedan länge har för vana att utöva kontroll skall veta: För att tjäna ert folk måste ni lära er att lita på det. Inled denna färd mot framsteg och rättvisa, och Amerika kommer att slå följe med er. Och Förenta staternas alla allierade skall veta: vi sätter en ära i er vänskap, vi förlitar oss på era råd, och vi är i behov av er hjälp. Splittring mellan de fria nationerna är ett primärt mål för frihetens fiender.

I sitt "State of the Union"-tal, som följde tio dagar efter installationstalet, preciserade Bush hur denna övergripande strategi ser ut. Främjandet av frihetliga och demokratiska reformer koncentreras främst på Mellanöstern och arabvärlden. Bush nämnde de framgångsrikt genomförda valen i Afghanistan, Palestina och Irak – men glömde betecknande nog inte Ukraina. Sedan följde några meningar vilkas innebörder i diplomatiska innebörd var uppenbar:

Den saudiarabiska regeringen kan ådagalägga sitt ledarskap i regionen genom att vidga det utrymme i vilket dess folk bestämmer över sin egen framtid. [...] Syrien tillåter fortfarande att dess territorium, och delar av Libanon, används av terrorister som försöker tillintetgöra varje möjlighet till fred i regionen [...] vi förväntar oss av den syrisk regeringen att den upphör med allt stöd till terror och öppnar dörren för frihet. Iran fortsätter att vara den främsta stat i världen som stöder terror – och eftersträvar att uppnå kärnvapenkapacitet samtidigt som den undanhåller sitt folk den frihet som det strävar efter och som det förtjänar. Vi arbetar med våra europeiska allierade för att göra klart för den iranska regimen att den måste ge upp sitt urananriktningsprogram och varje form av plutoniumhantering och upphöra med sitt stöd till terror. Och till det iranska folket säger jag i kväll: När ni står upp för er frihet kommer USA att vara med er. [Mina kursiveringar.]

Bushs idéer följer den amerikanska revolutionära traditionen, men agendan är reformistisk i sin tillämpning. Det finns tre nivåer av tilltal visavi odemokratiska stater i Mellanöstern. Allierade diktaturer och envälden, som Saudiarabien, får en fingervisning om vad de bör kunna göra. På Syrien ställs förväntningar i kravform. När det gäller Iran vänder sig Bush direkt till det iranska folket.

NÅGRA UPPENBARA konsekvenser bör följa ur politiska förklaringar av detta slag om de inte skall framstå som enbart hycklande retorik. De bör bland annat bemästra vad Ferguson karaktäriserar som det kortvariga koncentrationsspannet i amerikansk utrikespolitik. Frihetens institutioner etableras inte på kort tid i länder som inte har varit öppna samhällen på decennier, om någonsin. De bör också försöka tillgodose behovet av legitimitet för det amerikanska imperiets långsiktiga mål, det vill säga ersätta "arrogans" med "ödmjukhet" i imperiets relation till sina allierade. De bör slutligen kunna bemöta det tvivel och de misstankar om hyckleri som alltid infinner sig när imperier talar sig varma för frihetens gyllene sak.

I fråga om den amerikanska närvaron i Irak signalerade Bush både i sitt State of the Union-tal och i intervjuer efteråt att han inte var beredd att ange ett datum för ett trupptillbakadragande: "Vi kommer inte att sätta upp en artificiell tidtabell för ett tillbakadragande från Irak, för det skulle bara uppmuntra terrorister och få dem att tro att de kan vänta ut oss. Vi är i Irak för att uppnå ett resultat: ett land som är demokratiskt, representativt för hela sin befolkning, lever i fred med sina grannar och som är förmöget att försvara sig självt."

I samband med sitt Europabesök hyllade Bush gång på gång EU för utvidgningen till Central- och Östeuropa och bidraget till återuppbyggnaden i Afghanistan och Irak och till den återupptagna fredsprocessen i Israel/Palestina, samt Nato för dess roll i Afghanistan, i Irak och på Balkan. Bushs tidigare citerade tal i Bryssel är ett exempel på den nya tonen i relationen till Europa. Här talas om "nationerna i vår stora allians". Fem stycken i talet inleds med "Vår allians" och han räknar upp fördelar med samarbetet inom utvecklings- och biståndspolitik, frihandel, miljöpolitik, katastrofhjälp och säkerhetssamarbete. I Tyskland den 22 februari fick Bush frågan om försvarsminister Rumsfelds ihållande utsagor att "the mission determines the coalition" (uppdraget avgör koalitionen) fortfarande gällde. Var Nato bara ett verktyg i den amerikanska verktygslådan för krishantering? Bush svarade att som Rums-

Forts. nästa sida

Tekniken förändrar språket

En forskare vid Nasa presenterar de senaste bilderna från Saturnus måne Titan via en länk på American Association for the Advancement of Sciences årliga vetenskapskonferens i Washington D.C. Överallt sitter konferensdeltagare lutade över sina laptops med trådlös internetuppkoppling och öronsnäckorna till mobiltelefonen är legio.

Men modern teknik förändrar inte bara vårt sätt att kommunicera, den påverkar även vårt språk. Den vitskägge lingvisten från Storbritannien har inte transporterat sig fysiskt över Atlanten, utan har i stället valt att läsa upp sitt anförande framför en kamera i sitt eget bibliotek. Han påstår från den vita duken att inte sedan medeltiden har språket upplevt en sådan kreativ epok. Tonåringarna kommer med sitt *instant messaging* och bloggande att göra språket rakare. De vänjer sig vid att skriva utan att redigeras och korrigeras.

Instant messaging (IM), det vill säga synkron datorbaserad kommunikation, växer lavinartat. Personer "pratar" med varandra genom att skriva korta meddelanden. I snitt är de 5,4 ord och en femtedel av alla meddelanden innehåller bara ett ord, enligt en studie av hur amerikanska collegestudenter kommunicerar. Förkortningar används också flitigt; "k" betyder *okay* och "LOL" *laugh out loud*. Det kan vara en anledning till att det lite förvånande förekommer mycket få stavfel.

IM liknar det talade språket och inte skriven text. Det är informellt och man samtalar genom att skriva några rader några gånger i minuten, ofta samtidigt som man ägnar sig åt något annat. Meningarna avslutas inte heller, utan skrivs och sänds i omgångar. E-post är däremot mer formellt och liknar skriftspråk mer än tal när man undersöker vokabulär och informationsmängd.

Det ökade antalet sätt att kommunicera ger den enskilde möjlighet att själv välja när och på vilket vis man vill meddela sig. Vill man kontakta någon via IM, e-post, fax, telegram, blommogram, telefon, brev eller på något annat vis? Det kan vara en delikat fråga när man till exempel uppvaktar någon. Det informella IM, men också det mer formella e-postandet, kan lämpa sig lika väl som det traditionella kärleksbrevet. Den digitala dialogen kan vara nog så kärnfull – och gränslös. Japanerna använder tangenterna lekfullt: *^_<^*.

Stjärnorna symboliserar rosiga kinder.

SOFIA NERBRAND

Pudliferingen av herr Orback

Jag minns inte när jag hörde begreppet "att göra en pudel" första gången, men jag minns första gången jag förstod innebörden. I början av 1988 hade Jimmy Swaggart, pastor vid Church of God i Baton Rouge, LA, avslöjats med en prostituerad kvinna, en skandal på världsnivå. Swaggart, som är kusin med Jerry Lee Lewis och har ärvt något av samma karismatiska, sexuella utstrålning, var vid tillfället en av USA:s mest beundrade tv-präster. Han satte publiken i trans med sina svavelosande, moraliserande och rytmiska predikningar. När det blev känt att han betalade för att flukta på en prostituerad kvinna som åmade sig, förstod man att hans saga var all.

Men den 21 februari 1988 bekände han sina synder i tv på det mest utlämnande sätt man kan tänka sig. Ingen har gråtit bättre i tv: "I do not plan in any way to whitewash my sin. I do not call it a mistake, a mendacity; I call it sin."

Det var en pudel som hette duga. Visst tappade han i popularitet och prestige, men han är fortfarande i farten.

I dag gör folk pudlar på löpande band. Ett uns av kritik och vips, så har den mäktigaste makthavare pudlifierats. Gläfs. Det är naturligtvis en

Kunde varit Orback. Tiden har mognat för att göra en bulldogg. Foto: Pressens bild

dygd att erkänna sina synder, men knappast att bekänna en synd man inte anser sig ha begått. Det taktiska inslaget och bristen på civilkurage börjar bli uppenbar. Tiden har mognat för att göra en bulldogg, att stå på sig, att skälla tillbaka.

Lägg detta på minnet, mediekonsulter: den förste som gör en bulldogg kommer att bli hjälte. Orback hade chansen. "Det är bara folk med snuskig fantasi som gör en sexuell tolkning av mitt uttalande, de borde skämmas" hade möjligen fungerat. Men han säckade ihop, tyvärr. Gläfs!

PETER ELMUND

Forts. Det arroganta imperiet ...

felds chef ansåg han att relationen till Nato var "livsavgörande för USA".

DEN CENTRALA frågan är om USA:s frihetslöften kan tas på allvar. Harry Truman förklarade 1947 att "det måste vara Förenta staternas politik att stödja de fria folken". Strax därpå följde en lång och närgången relation med Spaniens fascistiska diktator Francisco Franco. Löftena i Kennedys installationstal att "betala varje pris, bära varje börda för att säkra frihetens överlevnad och seger" avhöll honom inte från att stödja åtskilliga USA-vänliga diktatorer i Latinamerika. När Reagan 1982 talade om en "global kampanj för frihet" hade han Sovjetunionen, inte Chiles Pinochet, militärjuntan i Sydkorea eller Filippinernas Ferdinand Marcos i tankarna. Men just i det sistnämnda fallet visade det sig hur den principiellt formulerade retoriken kan få konsekvenser bortom avsikten. När Reagan avkrävdes att ta konsekvenserna av sin retorik blev han tvungen att dra bort matan under fötterna på de USA-vänliga diktatorerna.

Bush förefaller vara klart medveten om vilka konsekvenser retoriken om frihet och demokrati kan få. Den sattes också på prov vid årsskiftet (redan innan den deklarerades). I Ukraina valde Washington demokratin framför relationen till Moskva i kampen mot terrorn, genom att öppet stödja Viktor Jusjtjenko och i Bryssel välkomna Ukraina till den "euro-atlantiska familjen". Många trodde att Bush i samband med mötet med Putin i Bratislava skulle återfalla till den realpolitiska alliansen efter 11 september och inte ta upp frågan om de demokratiska tillkorkommandena i Ryssland. Även om Bush uppenbart tog hänsyn till att Ryssland är en lokal stormakt kom de prognoserna på skam, eftersom Bush på deras gemensamma presskonferens berättade att han för Putin hade påtalat att demokratier, trots lokala variationer, hade vissa saker gemensamt såsom "lagstyre och minoritetsskydd, en fri press och en livaktig politisk opposition".

En andra effekt av USA:s nya hållning (och de framgångsrika genomförda valen i Irak) har varit utvecklingen i Libanon efter mordet på Hariri. Kraven på Syrien om ett fullständigt tillbakadragande både av militären och av säkerhetstjänsten kan innebära att de libanesiska valen som stundar i vår för första gången sedan inbördeskriget 1974-75 kan äga rum utan yttre inblandning.

En annan aspekt av den ameri-

kanska hållningen, närmandet till Europa och betoningen av den transatlantiska länken med dess traditionella institutioner blev tydlig i början av mars, när USA tydligt bekräftade det stöd till förhandlingarna mellan Iran och EU-trojkan som Bush deklarerat i sitt State of the Union-tal.

En väsentlig fråga är givetvis hur Europas kärnländer och USA:s allierade kommer att reagera på inviterna. Den initiala reaktionen i Tyskland och Frankrike har varit artig, men knappast översvallande. Det faktum att Bush, som förste amerikanske president, beskriver EU, och inte bara enskilda europeiska länder eller Nato, som en seriös samarbetspartner till USA behöver inte alltid ligga i enskilda, framför allt större, EU-länders intresse. Det är uppenbart att flertalet EU-länder är mer intresserade av stabilitet än demokrati och frihet i Ryssland och Mellanöstern, detta både på grund av beroendet av importen av strategiska råvaror som olja och naturgas och på den geografiska närheten. Men den amerikanska ansatsen att driva frågor om demokrati och frihet blir svår att avvisa både för enskilda länder i Europa och för en union som just ställer upp dessa kriterier för medlemskap. Av betydelse i sammanhanget borde också erfarenheten av fyra aktuella försök - Afghanistan, Irak, Ukraina, Palestina - att främja demokrati och frihet vara. Utfallet har varit mest lyckosamt i de tre fall där EU och USA kunnat samarbeta.

KONSERVATIVA OCH realpolitiker i USA, antiamerikaner och nervösa nagelbitare i Europa kommer att kritisera Bush för den nya doktrinen. Men nästa gång Kina åter hotar Taiwan eller fängslar oppositionella, nästa gång som pressfriheten i Ryssland kringskärs ytterligare, kan omgivningen påminna Bush om hans ord från installationstalet, att USA "inte kommer att låtsas som att fängslade dissidenter gillar sina kedjor, att kvinnor välkomnar förödmjukelse och träl-dom eller att människor strävar efter att leva på nåder av missdådare".

Som den amerikanske säkerhetspolitiske kommentatorn Robert Kagan påpekat kan vi med den nya Bushdoktrinen därmed stå på tröskeln till ett avgörande strategiskifte i amerikansk utrikespolitik, genom vilket demokratiska och fria länder snarare än lokala stormakter hamnar i centrum för USA:s allianser. Kanske kan det liberala amerikanska imperiet upphöra att vara arrogant och motvilligt och bli ett beredvilligt och stundtals ödmjukt imperium. ■

Bush förefaller vara klart medveten om vilka konsekvenser retoriken om frihet och demokrati kan få.

Sovjet störtades uppifrån

INBLICK/ Perestrojkan 20 år. Sovjetunionen gick under för att nomenklaturen själv var missnöjd med sitt samhälle. Revolutionen uppifrån har mötts av en motrevolution underifrån.

FJODOR LUKJANOV

Redaktör för *Russia in Global Affairs*

Översättning från engelska av Thomas Andersson

FÖR TJUGO ÅR sedan, i april 1985, gick Sovjetunionen in i en ny epok. Den nye generalsekreteraren i kommunistpartiet, Michail Gorbatsjov, tillkännagav vid ett plenum i partiets centralkommitté att man nu skulle satsa på att "öka takten i den samhällsekonomiska utvecklingen genom teknologiska förbättringar". Våren 1985 inleddes den kommunistiska historiens nedräkning, även om orden perestrojka och glasnost kom in i den nationella och internationella vokabulären långt senare.

Under åren som följde upphörde kalla kriget. Ryssland öppnade sig mot omvärlden och genomförde vittgående demokratiska reformer. Hur kan det komma sig att Ryssland i dag tillgriper "belägringsretorik" och blir alltmer misstroget mot väst? Europa kritiserar Moskva för att man fjärrar sig från demokratin, och i Ryssland har diskussionen om vad landet uppnått under de tjugo åren avlösts av prat om vad man förlorat.

Gorbatsjov har hävdat att ingenting tvingade honom att genomföra radikala reformer. Faktum är att Sovjetunionen, trots ekonomisk kris och misskrediterad ideologi, var tillräckligt starkt för att kunna existera ett bra tag till. Det fanns ingen revolutionär potential i det sovjetiska samhället, även om missnöjet med livskvaliteten ökade. Viljan till förändring föddes inom nomenklaturen när man kände att det ineffektiva systemets ramar blev för snäva. Den sovjetiska modellen fick sin dom under åren efter Stalins död, då Sovjetunionen började öppna sig mot omvärlden och personer i den sovjetiska eliten började besöka väst. De blev förvånade när de upptäckte att det som nomenklaturen fick i egenkap av privilegierad klass (produkter av hög kvalitet, bilar och möjlighet att semestra på valfri ort och

att bo i ombonade lägenheter) var något som alla medelklassmänniskor i de utvecklade länderna hade.

Den ryske ekonomen Vitalij Najsjul, en av männen bakom de marknadsekonomiska reformerna, har skrivit: "Kärnan i perestrojkan - och senare privatiseringen - var att de förmåner som nomenklaturen fick inom ramen för den sovjetiska planekonomin ersattes av pengar som fanns att tjäna när marknadsreformerna gick framåt."

Reformerna lanserades uppifrån och låg främst i den härskande klassens intresse. Dessa reformer förvandlades till en revolution när det dök upp en skara radikaler inom denna härskande klass, som insåg att den gamla modellen var dödsdömd och inte var rädda för att krossa den. Ingen i landet ville försvara Sovjetunionen och det skrotfärdiga systemet, men ingen gjorde heller uppror mot den gamla regimen. De hundratusentals människor som gick ut på Moskvas gator 1990-1991 för att ge sitt stöd åt Boris Jeltsin var naturligtvis i absolut minoritet i jämförelse med de många miljoner över hela landet som inte alls var aktiva. Man kan säga att den ryska befolkningen i tysthet accepterade de förändringar som man erbjöd dem uppifrån. Revolutionen ägde rum inom nomenklaturen.

DET VAR I huvudsak detta som skilde utvecklingen i Ryssland (och i de flesta andra postsovjetiska länder) från den i Central- och Östeuropa och i de baltiska staterna. Befolkningen i dessa länder såg det sena 1980-talets utveckling som en befrielse från diktatur och ockupation. För större delen av det ryska folket fanns det helt enkelt ingenting sådant som en "kommunistisk diktatur". Givetvis var man irriterad över många sidor av den sovjetiska tillvaron - bristen på konsumtionsvaror, den kommunistiska ideologins dumhet och korruptionen bland partiets funktionärer men dessa omständigheter ledde inte till att

Motstånd. Ingen entusiasm inför reformatorer. Foto: Reuters/Corbis/Scanpix

man uppfattade landet som en diktatur. Följaktligen upplevde man heller ingen "befrielse". Det är därför som man i Ryssland, till skillnad från i de östeuropeiska länderna, där man aldrig övervägde möjligheten att återgå till det som varit, redan från reformens första början kände en stark nostalgi för sitt ärorika och stabila förflutna. Denna känsla förstärktes oavbrutet i takt med att befolkningen åsamkades stora förluster till följd av stränga, inkonsekventa och ofta orättvisa reformer. Ett överflöd av filmer, såpoperor och andra program från Sovjettiden som visas i rysk tv i dag är ett tydligt uttryck för denna nostalgi.

Eftersom det inte ägde rum någon "befrielse från diktaturen" i Ryssland skedde det heller ingen genomgripande förnyelse av politiken och statsapparaten som i Östeuropa. Efter en kort period under vilken landet leddes av unga reformivrare (som för övrigt inte kom från dissidentkretsar utan från den kommunistiska eliten) återfördes successivt den faktiska makten till den tidigare nomenklaturen.

PÅ UTRIKESPOLITIKENS område var det nästan likadant. Det var inte landet Ryssland som under andra hälften av 1980-talet gjorde en inbrytning i väst, in i de civiliserade ledarnas elitistiska krets, utan dess ledare – först Gorbatsjov och hans stab, sedan Boris Jeltsin och till sist Vladimir Putin. Alla blev de vänner med ledare i väst. En förkärlek för "personlig diplomati" har varit ett utmärkande drag under de senaste tjugo åren. Å ena sidan har detta bidragit till genombrott som skulle ha varit omöjliga om den ryska ledningen hade förlitat sig enbart på byråkrater. Å andra sidan har presidenterna, genom att möta sina västliga motsvarigheter på halva vägen och markera att man så snabbt som möjligt vill in i den internationella politiska gemenskapen, förlorat kontakten med sin egen befolkning och sin egen elit, som har sagt sig

stödja sin ledare men egentligen inte förstått motiven bakom hans beslut. Denna förlorade kontakt är särskilt tydlig i dag, när en stor del av samhället anser att resultatet av tjugo års reformer är en farlig förlust av det inflytande och den respekt som Sovjetunionen åtnjöt på den internationella scenen.

Även på denna punkt skiljer sig landet från de övriga före detta kommunistländerna, där den framtida utvecklingens riktning var självklar: mot väst, bort från Moskva. Ryssland, som ju faktiskt initierade Sovjetunionens upplösning, hade ingen att fly ifrån. Detta land, som aldrig under sin historia hade existerat som demokratisk, icke-imperialistisk stat, var tvunget att skapa nya referensramar för inrikes- och utrikespolitiken. Ryssland befann sig i en ovanlig position: man hade förlorat sin tidigare status som supermakt men inte lärt sig att leva i den nya verkligheten eller ens att analysera den korrekt. Landet hade hamnat utanför sitt gamla sammanhang men inte knutit några nya, demokratiska förbindelser. Den mest obehagliga och farliga följden av detta var att det uppstod en känsla av nationell rådvillhet och förödmjukelse.

Ledningen i Kreml gick oerhört mycket snabbare fram än sitt eget samhälle, som ännu inte hade gjort upp med gamla förenklade föreställningar och omprövat det förflutna. Revolutionen uppifrån har drivit fram en motrevolution underifrån som består i att samhället, eftersom det är för långsamt för att kunna anpassa sig till förändringarna, i praktiken saboterar försöken till modernisering. De antidemokratiska åtgärder som Putin nu vidtar är en reformivrares desperata reaktion. Han har begripit att det han gör inte leder till önskat resultat och ser sig om efter lösningar i det förflutna. Sådana metoder kommer definitivt inte att göra saken bättre.

Revolutionen har bara börjat, och vilken färg den har kommer att visa sig så småningom. ■

I

människornas värld har genusforskningen gjort ett genombrott och upptäckt märkliga ting. Det finns två sorters människor: tanter och farbröder. Det finns ungefär lika många av varje slag, så det råder perfekt könsmaktbalans – åtminstone numerärt.

I språkets värld är det värre. Där finns hårda, ja rent talibanska maktstrukturer som stör jämställdheten mellan orden. Det finns två genus: n-ord som banan och t-ord som äpple. En banan, men ett äpple. Problemet är att det går tre n-ord på varje t-ord. Så här kan man tala om maktstrukturer, om t-orden som förtryckta, som det andra genuset. Ja, det är en skriande brist på jämställdhet mellan språkets två genus – åtminstone numerärt.

För börjar vi tycka synd om t-orden, då känner vi inte bok-

Problemet är att det går tre n-ord på varje t-ord. Så här kan man tala om maktstrukturer, om t-orden som förtryckta, som det andra genuset. Ja, det är en skriande brist på jämställdhet mellan språkets två genus ...

staven T – den genusmedvetna bokstaven. T är en ettrig, spetsig och mycket aggressiv bokstav. För att bara inte tala om hur T-et låter. N-ordens n-ljud är diskret och försynt. Jämför bara. N-et är så snällt att det liksom glider ihop med bananen och blir något i stil med em banan. T-et däremot låter som det ska, och dessutom är det två stycken: E+T+T. Och T kommer från precis alla håll:

ett äpple
äpplet
detta äpple
ett surt och kartigt äpple
äpplet, det är surt och kartigt, det

Och vi slipper inte undan om vi utelämnar äpplet. Då poppar det eller detta upp och påminner om t-genus. Dessutom är det t som tar över om vi av någon anledning inte vet vad ett ord har för genus: Stockholm, det är en vacker stad; SKTF, det är väl någon sorts fackförening. Så t har energi, uthållighet och initiativkraft att väl kompensera för n:s numerära överläge.

Tänk efter ett ögonblick! Finns det en enda anledning i världen varför vi människor ska behöva veta att äpple är ett T-ord? Nej, absolut inte. Det är en ren privatsak för äpplet och äpplets egen självbild, men vi som talar svenska måste ändå stå och flagga för att här kommer ett T-ord, och i ett kör, före och efter ordet i all oändlighet. I den engelskspråkiga världen är sådana dumheter okända, likaså i Kina. Bara för att ta världens två största språk.

Men kan vi svenskar inte protestera eller förtiga vad äpple har för genus? Vi provar att gå in på Pressbyrån och köpa ett äpple utan att flagga för genus:

– Äpple tack! Kostar?
– Här är äppelköp på gång? Pris?
– Jag är en äppelkonsument som vill ha pris-uppgift.
– Jag vill äta äpple. Vad kostar en sådan frukt?

Nej, det blir så krångligt att vi är chanslösa. Och visst är det barnsligt med denna eviga genuskamp mellan orden! Och vilken tur att vi människor inte är lika dumma som orden!

LARS
MELIN

Docent i svenska

Forskning har fått Gud på hjärnan

INBLICK/ Uppenbarelser. Experiment som simulerat fram religiösa upplevelser har inte kunnat upprepas. Gud dök inte upp igen.

BJÖRN RAMEL

Läkare och frilansskribent

GUD MÅ VARA DÖD, men diskussionerna om övernaturliga upplevelser och roten till människans tro lever ett intensivare liv än på länge. Det beror inte minst på en växande mängd neuroteologisk forskning som kartlägger vad som sker i hjärnan vid andliga upplevelser och var. Även om studierna inte söker svar på frågan om Guds existens har mycket av debatten handlat om just det.

För ett par år sedan förklarade *Svenska Dagbladet* på en löpsedel: "Gud finns bara i våra hjärnor." Löpet syftade på en understreckare i vilken Dan Larhammar, professor i molekylär cellbiologi vid Uppsala universitet, diskuterade psykologiprofessorn Michael Persingers spektakulära fynd att upplevelser av ett högre väsen kunde framkallas med magnetfält riktade mot höger tinninglob.

– Artikeln väckte ett ramaskri, inte minst från teologiskt håll. Det här bevisar inte att gud inte finns, hävdade man, men det påstod jag aldrig, säger Larhammar.

Persingers resultat var dock inte tagna ur luften. Bland läkare är det känt att epileptiska attacker i tinningloben kan framkalla extatiska och mystiska upplevelser. Heliga Birgitta, Fjodor Dostojevskij och Jeanne d'Arc hör till de kända personer vilkas visioner man velat förklara på detta vis.

En annan studie på området som rönt stor uppmärksamhet rör religiöst mediterande buddistiska munkar och franciskanernunnor. Deras blodflöde ökar i frontalloben (centrum för koncentration och uppmärksamhet), medan det avtar i hjässloben. Eftersom hjässloben hjälper oss att orientera oss i tid och rum skulle detta kunna förklara den mediterandes upplevelse att gränsen mellan jaget och omvärlden utplånas, hävdar forskaren och nukleärmedicinaren Andrew Newberg.

ATT GUD OCH övernaturliga fenomen upplevs i tinningloben är förvisso intressant. Men studiernas verkliga sprängstoff, som SvD förstås inte förbisåg, ligger i tolkningen. Talar de

för att Gud är en cerebral artefakt eller har forskarna bara registrerat effekterna av en existerande gudomlig kraft? Här går meningarna inte oväntat isär. Antoon Geels, professor i religionspsykologi vid Lunds universitet, anser att den som tar ställning i den frågan ägnar sig åt ontologisk reduktionism:

– Det är slutsatser som saknar grund. Däremot är forskningen som sådan berättigad eftersom den kan förklara en del av människan som psykologisk, fysiologisk varelse.

Dan Larhammar hävdar att ovanstående och andra resultat gör det mindre sannolikt att övernaturliga upplevelser förklaras av en yttre kraft. En tredje ståndpunkt representeras av Newberg, som sagt att upptäckterna inte är konstigare än att smaken av äppelpaj kommer från äppelpaj. Finns en gud har han naturligtvis utrustat människan med förmågan att uppleva honom.

I vetenskapliga sammanhang brukar personliga övertygelser anses ovidkommande. Men i debatten om de neuroteologiska fynden lyfts religiös åskådning ofta fram som en förklarande faktor. Geels är agnostiker, Larhammar ateist och Newberg troende.

Helt nyligen gjorde Dan Larhammar och hans kollegor om Persingers experiment. Men stimulation med Persingers så kallade gudshjälms gav inte de svenska försökspersonerna oftare kontakt med högre makter än placebo, det vill säga om apparaten var avstängd.

– Persingers studier är tryckta i ganska små vetenskapliga tidskrifter, och det finns en del frågetecken kring hans metodologi, säger Dan Larhammar. Upplevelserna kan helt enkelt ha varit suggererade i försökssituationen. Liksom i vårt försök befann sig personerna i ett mörklagt rum. Det stämmer i så fall med vårt fynd att det fanns ett samband mellan andlig läggning, men oberoende av religiositet, och upplevelsen av ett högre väsen.

En del forskning tyder på att ett sådant karaktärsdrag, mätt med ett

Glorifiering. Vad kom först, hjärnan eller Gud?

Foto: Corbis

validerat frågeformulär om självtranscendens, är ärftligt betingat. En tvillingstudie visar exempelvis att generna förklarar runt hälften av egenskapens variation i befolkningen. Andlighetens formella uttryck, det vill säga om man är religiös eller inte, är enligt andra undersökningar däremot nästan helt kulturellt betingat. Att protestanter i Persingers försök ofta upplevde Gud, muslimer Allah och katoliker jungfru Maria talar också för det.

I EN NYPUBLICERAD BOK skriver genetikern Dean Hamer att hans forskargrupp identifierat en av generna som predisponerar för andlighet. Trots bokens titel, *The God Gene*, menar författaren att en komplex egenskap som denna sannolikt förklaras av en mängd olika gener.

Hamers gudsgen är relaterad till transporten av olika transmittorsubstanter i hjärnan. Som en pendang till detta har en forskargrupp vid Karolinska institutets institution för klinisk neurovetenskap observerat att personer som mäter högt på en andlighets-skala har färre specifika serotoninreceptorer i hjärnan än övriga (serotonin är en av hjärnans transmittorsubstanter). Receptorn sitter enligt forskarna intressant

nog framför allt i tinningloben, det vill säga den plats som ofta associeras till mystiska upplevelser vid epilepsi. Därtill kommer att droger kan utlösa andliga upplevelser, exempelvis meskalin och LSD verkar via serotonin-systemet.

– Resultaten är svårtolkade, men från djurstudier vet man att en sänkning av serotoninhalten i hjärnan ökar känsligheten för sensoriska stimuli. Det kan innebära att serotonin-systemet fungerar som ett filter, och att de med låg halt skulle ha förhöjd känslighet, förklarar Jacqueline Borg, psykolog och forskare vid Karolinska institutet.

Alla kända mänskliga samhällen har haft en religion eller något motsvarande. Det ger förstås inget svar på frågan huruvida Gud eller behovet av honom kom först. Religion och andlighet är dessutom olika saker. Men andlighetens ärftliga bas väcker ändå frågan om andlighet haft ett överlevnadsvärde.

– Jag menar att människor har en kausaldrift. Vi vill se en orsak. Ser vi inte någon försöker vi skapa en. Det finns också kognitiva teorier som försöker förklara uppkomsten av en Gud ur ett individuellt evolutionärt perspektiv, och biologiska teorier om religionernas betydelse utifrån en grupps perspektiv. Men ingen har gjort någon syntes av dessa och andra konkurrerande teorier, säger Peter Gärdenfors, filosof och professor i kognitionsforskning vid Lunds universitet.

Om andlighet har haft ett överlevnadsvärde kan man undra varför egenskapen bara finns hos cirka hälften av befolkningen.

– Det är inget konstigt. Så är det med många betydelsefulla egenskaper, konstaterar Gärdenfors.

Men vad betyder det rent teologiskt? Varför skulle en omnipotent Gud bara vilja kommunicera med runt hälften av befolkningen? Frågan går till Carl Axel Aurelius, biskop i Göteborgs stift.

– Jag känner inte till de här studierna, men jag har svårt att gå med på förutsättningarna. Vad är det man letar efter? Hur definierar man andlighet? Tron engagerar hela människan, och då blir man inte klokare av att vi hittar en gen för andlighet. Risken är att sådan forskning leder till reduktionism och felaktiga anspråk på vad vetenskapen kan besvara.

REDUKTIONISM ELLER INTE, försöken att ringa in trons biologiska fundament är i sin linda och lär fortsätta. För även om neuroteologin inte kan ge svar på livets gåtor kommer driften att försöka besvara dem nog att bestå. Och till livets gåtor hör onekligen hjärnan.

**Varför skulle en
omnipotent Gud
bara vilja
kommunicera
med runt hälften
av befolkningen?**

AXESSKOMMENTAR

Kritik av kritik av kritik

Äntligen! kunde vi ropa som en Gert Fylking utanför kulturens finrum. Äntligen en ny debatt om litteraturkritiken, det måste ha varit flera månader sedan sist, känns så i alla fall. Nu har Tomas Forser i alla fall fått fart på pennorna genom att i *Expressen* avslöja att många skönlitterära författare skriver kritik och alldeles för nära i tiden i förhållande till utgivningen av deras egna böcker. Det finns anledning misstänka att de använder det kritiska uppdraget för att gynna egna intressen.

Jo, det kan man väl tänka sig och det kan förvisso vara ett problem om man använder kritiken för att lika kortsiktigt som en kvartalskapitalist gynna sin egen kursutveckling i stället för att skapa bestående värden. Men vi är inte övertygade om att akademiska kritiker skulle vara så annorlunda. Nog har vi skådat en och annan akademiker som nästan blivit skelögd av alla sidoblickar på var anslagen kan finnas och vad som är "het" forskning i bemärkelsen

att den ligger rätt i förhållande till forskningsråden. Den som sa't, han va't.

Det är ont om resurser för både kritiker och akademiker. Det är lätt att inför debatter av detta slag få intrycket av att det handlar om akvariefiskar som försöker äta upp varandra, men inte riktigt vet hur de skall göra, eftersom de inte har några tankar. De har blivit tandlösa genom den estetiska relativismen. Den säger att vi inte kan fastställa allmängiltiga normer för vad som är god litteratur. Den ene tycker si, den andre så, ingen kan tala i kraft av något utöver sin subjektiva sensibilitet.

Det är svårt att debattera om det inte finns åtminstone ett minimum av gemensam grund som man kan strida på. Därför är det ingen tillfällighet att debatter handlar om formerna, inte om innehållet, om *hur* och *vem*, inte *vad*. Tänk om det fanns skönlitterära författare som företrädde något distinkt nytt, och som använde kritiken för att övertyga andra

om att detta var mer väsentligt än annat som skrivs – det vore ganska spännande, vi kunde hålla med eller säga emot och strunta i vem som kände vem.

Men att påstå att något är bättre än något annat är riskabelt i dag. Då är man auktoritär, elitistisk och borde rätteligen dömas i folkdomstol. (Det heter visserligen bokanmälan, men för den skull behöver väl inte kritiker så ofta agera angivare?) När *Expressens* Linna Johansson läxar upp Bo Madestrand för hans kritik av dokusåporna, sparar hon dödsstöten till sist: han är "elitistisk". Nu förväntas han vara oskadliggjord lika effektivt som efter ett svärdshugg av Uma Thurman i *Kill Bill*. Men han kan ju också vägra acceptera hennes spelregler och svara att all kultur förutsätter en rangordning av det som är väsentligt och det som inte är det. Det kan i sig inte vara negativt att vara elitist, det beror faktiskt på vad det gäller. Elitist, javisst!

RED.

BLÄCK ARMY

– plumpar och huliganer i offentligheten

Tre axplock ur de senaste kritikdebatterna:

”Men det är just här, kring det lilla ordet 'äcklig' som dokusåporna rör sig. Och det är bland annat därför de har något mer att erbjuda än litteraturen och filmen som bara intresserar sig för äckligheten när vi ska beklaga oss över den. För makt handlar inte bara om kön, ålder, etnicitet etcetera utan också diffusare kategorier som 'fulhet' och 'smaklöshet'.

Att rynka på näsan är ingen privat liten handling utan lika politiskt som att sitta i bastun och förvandla kvinnliga kollegor till feta rövar och snygga tuttar.”

Tidskriften *Blecks* chefredaktör Linna Johansson, *Expressen* 12/3

Bleck Army ...

”En av de första recensioner jag fick ögonen på var skriven av en författare som jag (i, det måste erkännas, våldsamma ordalag) själv hade sågat för sådär en fyra år sen. Författaren hade firat stora framgångar sedan dess, men det hindrade honom inte från att ägna sina 3 000 tecken åt ett passionerat angrepp på min recensionsverksamhet (till vilken romanen sågs som en sorts appendix).”

Jesper Högström, *Expressen* 4/3

”Min egen senaste bok fick vag, ställvis direkt undermålig kritik; jag fattar bara inte hur så många humorlösa idioter kan rymmas i en så liten krets.”

Nina Lekander, *Expressen* 1/3

Vi fattar inte heller hur det kan finnas så många självupptagna och humorlösa i en så liten krets.

AXESSREFLEX

Ur takt med tiden

En stor chef har gått ur tiden. Sixten Ehrling var en sådan dirigent som vissa orkestrar älskade på ett fullkomligt masochistiskt vis. Hörde han att någon spelade fel skällde han ut musikern inför den övriga orkestern. Efter noter. Så skall inte moderna chefer göra, det får man lära sig på kurs, men inom musikvärlden finns de ännu kvar, eftersom dirigenter låter sig pensioneras först då hammarslagen inte gäller Wagners *Ring* utan kistan. Och då för de med sig de gamla chefsidealerna i graven.

Moderna chefer skall inte lyssna efter fel, knappt ens höra hur in-

satsen varit, utan diskutera den anställdes personliga utveckling. Arbetet blir liksom en bisak vid sidan av det där viktiga, självförverkligandet. Sedan tycks det inte spela någon roll om det är i bilindustrin eller i reklambranschen självförverkligandet sker, på ett eller annat vis skall det få plats.

Men också dirigenterna är nya. Numera liknar de mest kosmopolitiska konsulter som skall se till att produktionsflödet är det rätta; på kortast möjliga tid skall ett stycke kunna sättas ihop och sedan rullas ut i glänsande skick. Musiken och bilindustrin lånar principer från varandra, och låg-

löneländerna tvingar konkurrenterna på fall, helt enligt globaliseringens recept.

En följd av den gamla chefstypen på pulten var att om något gick fel på konserten, också om en enskild musiker svarade för ett gravt fel, då var det dirigenten som var skyldig. Han kunde inte skylla ifrån sig på någon, inte som en statsminister som skyller på ministern som skyller på departementet, inte som styrelsen som skyller på vd:n som skyller på någon mellanchefer. Örat borde nämligen ha avlyssnat felen i tid, också karaktärsfelen.

RED.

Besserwisser av Anders Mathlein

Perssons pratbubbla

INBLICK/ Stela regler. Statsministern har lovat att ge integrationspolitiken högsta prioritet. Ändå händer inget. För att förbättra invandrarnas situation måste socialdemokratin slakta heliga kor.

DILSA DEMIRBAG-STEN

Skribent

Nästan var femte invånare i Sverige har minst en förälder som inte är född här. I en global värld är detta en stor tillgång. Diskrimineringen måste upphöra – oavsett om den sker på grund av kön, etnisk bakgrund, sexuell läggning eller funktionshinder.

GÖRAN PERSSON I REGERINGSFÖRKLARINGEN 2004

ALDRIG HAR VÄL så många vackra ord sagts som när integrationspolitiken kommer på tal. Sedan Göran Persson blev statsminister och partiledare för SAP har dock utvecklingen snarare gått bakåt än framåt. Detta är historien om hur frågan som skulle få högsta prioritet blev en pr-bubbla.

Allt började så lovande. När Göran Persson tillträdde i mars 1996 var Leif Blomberg integrationsminister. Den före detta Metallordföranden, "Blomman", var känd som en handlingskraftig och jordnära person och hade gediget stöd bland partivänner i landet och i regeringskansliet. Även Göran Persson hade respekt för Blomberg och gav honom stort handlingsutrymme i form av ökade anslag till integrationsfrågorna. Det gjorde statligt finansierade specialåtgärder i invandrartäta områden möjliga. Under budgetåren 1995–1999 avsatte regeringen Persson över 125 miljoner kronor till det program som kallas "Blommansatsningen" efter sin initiativtagare.

Blomberg var även hjärnan bakom Storstadssatsningen (1997/98:165), som innefattade sju av landets mest invandrartäta kommuner. Tillsammans fick de över två miljarder kronor av staten under en period av fyra år för att öka integrationen. Åtgärderna skulle leda till högre sysselsättning och bättre kunskaper i svenska och motverka den ökande segregationen. Tanken var att kommunerna skulle ta över initiativen

och att de statliga medlen skulle motsvaras av en minst likvärdig kommunal prestation.

Men innan det steget hann bli verklighet avled Blomberg (i februari 1998) och Lars Engqvist, då vd för Svenska filminstitutet, fick ta över sakområdet. I november samma år ombildade Göran Persson sin regering. Han utnämnde då Mona Sahlin till integrationsminister.

Att det blev just Mona Sahlin som fick ta hand om integrationsfrågorna var ingen slump. Göran Persson hade fått en tuff start som statsminister med sjunkande sympatier för honom själv och partiet. Han ansågs arrogant och tråkig och gjorde sig inte tillräckligt bra i tv. Behovet av att vända opinionssiffrorna födde en ny mediestrategi – "mys-Persson" – och ledde till att han tog in ett flertal unga ministrar för att ge regeringskansliet en mer modern och massmedialt gångbar framtoning.

Att utse Mona Sahlin till integrationsminister var ett strategiskt genidrag av Persson – förutsatt att han inte egentligen ville åstadkomma särskilt mycket inom området. Sahlin har heller varken lyckats att initiera eller genomföra något som ens liknar det som Blomberg åstadkom. Under en och en halv mandatperiod har hon mest ägnat sig åt att förvalta det Blomberg genomförde på bara två år.

I REGERINGSTALET den 1 oktober 2002 sade Persson angående sjuk-skrivningarna och integrationspolitiken: "Dessa två samhällsproblem – de höga sjuktalet och de många invandrarnas utanförskap – är denna mandatperiods allt annat överskuggande arbetsuppgifter. Ansvaret är gemensamt. Medverkan kommer att behövas från alla aktörer."

Kanske förstod han behovet av en

fungerande integrationspolitik efter det att Leijonborg vunnit väljarröster genom att förespråka ett språktest för invandrare som ville ansöka om svenskt medborgarskap. Tyvärr visade det sig att Perssons tal var tomma ord. När budgetpropositionen presenterades fanns det inga nya pengar till området.

Regeringen Perssons integrationspolitik gick in i en ny fas 2004. Pengarna till Storstadssatsningen hade tagit slut. Sahlins ansvarsområde för-lorade över 250 miljoner per år. Visserligen hade Integrationsverket fått ytterligare nio miljoner kronor i stödpengar mot diskriminering och länsstyrelserna i storstadslänen 20 miljoner för att motverka hedersrelaterat våld, men det är småsummor jämfört med det som Blomberg fick.

De projekt som initierats genom "Storstadssatsningen" fick svårt att överleva. Dessa pengar finansierade språkförskolor och andra språkprojekt för att öka svenskkunskaperna bland förskolebarn och skolelever i de invandrartäta områdena.

Läsåret 2001/2002 fick 81 procent av eleverna med svensk bakgrund slutbetyg i nian. Andelen för elever med utländsk bakgrund var 68 procent. Och om man går till gymnasiet blir skillnaderna ännu större: endast 59 procent av eleverna med utländsk bakgrund fick slutbetyg, jämfört med 75 procent av dem med svensk bakgrund. Dessa siffror belyser behovet av språkinsatser. Ändå är det långt ifrån alla projekt som kommer att överleva efter det att bidragen tagit slut.

Bristande finansiering kommer också att drabba arbetsmarknadsåtgärderna. Generaldirektören på Integrationsverket Andreas Carlgren och docent Lena Schröder skrev den 22 juni 2004 på DN Debatt att Sverige i

jämförelse med sju andra europeiska länder (Belgien, Frankrike, Nederländerna, Storbritannien och Österrike) är näst sämst på att tillvarata utomeuropeisk arbetskraft. Sysselsättningsgraden för utrikesfödda med kortare vistelsetid än fem år var 44,7 procent första halvåret 2003. Ett av huvudmålen med Storstadssatsningen var att öka andelen sysselsatta invandrare. Nu när pengarna har tagit slut kommer den öppna arbetslösheten bland invandrare att öka i statistiken.

Med en kraftigt reducerad budget och ett nästintill obefintligt politiskt genomförande var Sahlins relation till medierna den största anledningen till att hon kunde hålla sig kvar på ministerposten. På så vis har integrationen övergått från att vara en politisk fråga till att mestadels handla om pr. Just detta gör tillsättningen av Sahlin till ett genidrag av maktpolitikern Persson. Han slog inte bara två utan tre flugor i en smäll: han tystade henne som hotfull fristående kritiker, vilket hon visat sig vara under sin så kallade time-out från politiken; han fick en medgörlig minister, eftersom Sahlin inte hade det gamla gardet som stöd och togs in på nåder av Persson; Sahlin i sin tur fick tyst på medierna.

När den nya regeringen presenterades den 21 oktober lanserades även den nya integrationsministern Jens Orback. Den före detta journalisten har inga tidigare erfarenheter av integrationsarbete, men ett brett kontaktnät bland journalister på framför allt SVT där han tidigare har arbetat. Orback har fortsatt arbetet där Sahlin avslutade. Inga större förändringar eller visioner om den framtida socialdemokratiska integrationspolitiken har hittills presenterats. Den största uppmärksamhet som Orback lyckats väcka har kretsat kring hans familjs relationer till djur.

ÄR DÅ INTE integrationsfrågan så svårlöst att det krävs dyra satsningar

**Signalen
att man som
invandrare
av egen kraft
kan nå en
position
i samhället
är ovärderlig.**

Systemfel.
Las försvårar
att komma in
på arbetsmark-
naden.

Foto:
Pressens bild

ställda invandrare, något som även bekräftats av LO. I en artikel i *LO-tidningen* den 10 januari 2003 säger Anneli Palm på LO:s enhet för arbetstagares rättigheter att "Las slår hårt mot invandrare".

Sveriges oförmåga att skapa ett effektivt valideringssystem för invandrades akademiska utbildningar leder till att många välutbildade invandrare väljer att söka sig till andra, mer liberala länder. Det kommer att råda brist på arbetskraft inom flertalet akademiska yrken i framtiden. De utrikes födda utvandrare i högre utsträckning än inrikes födda. De utvandrare till ursprungsregionen eller till ett land i väst. Eftersom det är troligt att det kommer bli en internationell konkurrens om högt utbildad arbetskraft är risken stor att Sverige förlorar dragkampen om den. Ett effektivare valideringssystem skulle skapa ett mer rättvist och konstruktivt utgångsläge för de välutbildade invandrarna i Sverige.

SVERIGE ÄR ETT på många sätt stelbent och uteslutande land för invandrare med ambitioner och önskemål om att bli delaktiga i samhället. Det finns ett antal konkreta åtgärder som långtgående skulle avhjälpa detta. Dessa faller dock inte inom ramen för den socialdemokratiska politiken, som för många invandrare följaktligen inte bara ofta leder till arbetslöshet, utan även i alltför många fall till fattigdom och utanförskap.

Den socialdemokratiska regeringen med integrationsministern i spetsen hänvisar ständigt till "strukturell rasism" som förklaring till allt som gått snett med integrationen. På så vis lyfts frågan upp till en allmän nivå och regeringens politiska ansvar trolas bort.

Om staten inte bär skulden, vems fel är det då? Jo, ditt och mitt! Skulden kastas ut i ett tomt intet och skapar ett obehagligt klimat i vilket endast medborgaren görs ansvarig för socialdemokratins misslyckade invandrapolitik. Om vi låt bli att vara rasistiska skulle allt ordna sig, verkar regeringens budskap vara. Strukturer lever dock inte i ett eget universum. De skapas av politiska idéer och institutioner, som i sin tur skapar medborgarnas förutsättningar och normer.

Ansvar måste föras tillbaka till regeringen Persson. Hur kommer det sig att Sverige, som har en minister för integrationsfrågor till skillnad från många andra europeiska länder och en statsminister som officiellt påstår sig prioritera integrationsfrågor, ändå är bland de sämsta på integration enligt FN och EU?

Artikeln utgår från författarens bidrag till antologin *Makten framför allt*, W&W, som utkommer 31/3.

Babels torn byggs i Sverige

FÖRBISTRING. I en serie rapporter har Högskoleverket undersökt tillståndet för språkstudierna på universitet och högskola (engelska, tyska och de latinska språken). I synnerhet på ett håll står det riktigt illa till: tyskan har på fem år förlorat en fjärdedel av sina helårsstudenter.

I pressen har det redan skrivits om problemen för tyskan och även franskan. Italienskan och spanskan däremot har gått kraftigt framåt. I engelska har studenterna med sig för dåliga förkunskaper. Generellt tycks just gymnasiet vara huvudproblemet, för tyskan och franskan beroende på att elever väljer andra ämnen där det av någon dunkel anledning är lättare att få högt betyg.

I en av rapporterna nämns att problemet inte bara är svenskt, utan all-

mänt i Europa. Man kan här anknyta till Julian Evans essä om den europeiska romanen i *Axess* nr 2/2005: trots EU är intresset i dag mindre för grannländernas litteratur än under mellankrigstiden.

Genom den populärkulturella dominansen anses engelskan ha stora förstag, men då har man inte tänkt på att en akademisk bruksengelska är av nöden för karriären. Det är först när fackböcker kommer på engelska som de är att räkna med. Sällningen sker ur en amerikansk eller möjligen engelsk synvinkel. Det ger ett lika kraftigt genomslag som de amerikanska tv-kanalernas nyhetsförmedling, fast här gäller det inflytandet över de tankar som formar framtiden, inte bara de händelser som formar samtiden. RED.

Säkerhetstjänster kan göra svaga svagare

BEDRÄGLIGT LUGN. Caroline Holmqvist skrev om privata militära företag i *Axess* nr 5/02. Nu har hon följt upp privatiseringen av statens vålds- och säkerhetsmonopol i skriften *Private Security Companies* (SIPRI Policy Papers No.9). Som titeln antyder har fokus förflyttats från direkt militär verksamhet till olika typer av säkerhetstjänster.

De mest kända företag som erbjuder stridande förband, Executive Outcomes och Sandline, finns inte längre. Men att erbjuda säkerhetstjänster av olika slag har blivit en global industri.

Det är lika bra att vänja sig vid att sådana företag existerar, menar Holmqvist. Det är inte enbart regeringar som anlitar dem, utan också NGO:er, medieföretag och humanitära organisationer. Vad som nu krävs är en inventering av de problem som det medför och en formulering av generella regler för verksamheten.

För starka stater, till exempel USA, gäller det att skapa transparens och möjlighet till ansvarsutkrävande. Det försvåras inte minst av att företagen ofta använder underleverantörer, vilket tillsammans med sekretess gör verksamheten svår att genomlysas. För svaga stater, som på många håll i Afrika, kan anlitaandet av säkerhetsföretag skapa ett bedrägligt lugn utan att komma åt de grundläggande konflikterna, som blossar upp så snart företagen lämnat området. På sikt kan verksamheten också bidra till att försvaga redan svaga stater genom att de hämmar utvecklingen av inhemsk kapacitet. RED.

Privat säkerhet.
Foto: Reuters/
Scanpix

RÄTTELSE. Traditionsartikeln i *Axess* nr 2/2005 innehöll en felaktig titel. Malapartes bok om de "fördömda helgonen" heter *La rivolta dei santi maledetti*. RED.

Ax:son Johnson-stiftelsen på tv

Global Axess

Demokratins förutsättningar världen över diskuteras i *Global Axess* som visas i TV8 på onsdagar klockan 22.10 med repris söndagar klockan 22.00.

6 APRIL

Newsweek's chefredaktör
Fareed Zakaria intervjuas
av Thomas Gür.

13 APRIL

Taiwans tidigare president
Lee Teng-hui intervjuas
av Thomas Gür.

20 APRIL

Dominic Lieven intervjuas
av Thomas Gür.

27 APRIL

Georgiens tidigare president
Eduard Sjevardnadze inter-
vjuas av Thomas Gür.

Engelsbergssamtalen

Socialdemokratins århundrade speglas i en rad intervjuer.

Samtalen visas i TV8 på måndagar klockan 22.10 med repris torsdagar klockan 23.10.

4 APRIL

Patrick Salmon samtalar
med Niklas Ekdal.

11 APRIL

Bengt Göransson samtalar
med Björn Linnell.

18 APRIL

Kjell-Olof Feldt samtalar
med Göran Greider.

25 APRIL

Anders Isaksson samtalar
med Kay Glans.

Interaktivitet utan deltagare

INBLICK/ Het idé nerkyld. För några år sedan talade alla om interaktivitet. Nu är det tyst. Vad har hänt, eller inte hänt?

ADAM MARKO-NORD

Filmare och skribent

I SLUTET PÅ 1990-TALET skulle allt vara interaktivt. Interaktiva filmer, böcker, tv-program, till och med interaktiv musik var på modet, det fanns mängder av pengar att söka för projekt som hade ordet "interaktiv" i sin titel och alla ville ha en del av kakan. Sedan blev det tyst. Fem sex år och åtskilliga miljoner senare talar ingen längre om interaktivitet, ja ordet har nästan blivit fult. Alla djärva planer på att förändra litteraturen, konsten och filmen är som bortglömda.

Vad var det som hände? Entusiasmen kring "interaktivitet" hade förstås en mängd orsaker, vissa uppenbara, andra inte fullt så lätta att sätta fingret på. Tydligt är att 1990-talet var internets stora decennium. Det var då de stora massorna upptäckte detta medium. Fenomen som chat, online-spel, hemsidor och nedladdning uppstod under 90-talet och blev en självklar del av den moderna världen. Och om det finns något samlande ord för alla dessa internet-aktiviteter är det just "interaktivitet". Allt är interaktivt, internetanvändaren måste engagera sig och agera för att åstadkomma det han eller hon vill på nätet. Detta var på många sätt en revolution som ledde till helt nya kommunikationsvägar, nätverk och kontaktytor. Och genom denna oerhört snabba utveckling inspirerades såväl konstnärer som entreprenörer: här fanns ett nytt språk att utveckla – och mycket pengar att tjäna!

TIDIGT UPPSTOD DEN interaktiva romanen, hypertexten, som tillägnade sig internets själva grundelement, HTML-koden, för att skapa litterära verk. Genom detta verktyg kunde litteratur konstrueras som en referensbank, där läsaren själv kunde skapa sig en unik historia via länkar i texten. Så värst nytt var väl inte det egentligen, sedan länge har det funnits litterära experiment med korsreferenser mellan olika kapitel som läsaren själv bläddrar sig fram till, baserat på sitt eget val av hur historien skall utvecklas. Idén spred sig till film och tv, där åskådaren plötsligt

själv skulle erbjudas att välja hur historien skulle utvecklas.

Denna form av interaktivitet fann aldrig riktigt sin form – försök gjordes med alltifrån SVT:s kalkonsatsning *Nudlar och 08:00*, där tittaren hade valet att byta mellan SVT1 och SVT2 för att följa olika trådar i historien, till diverse cd-rom-produktioner där tittaren själv klickar sig fram från filmklipp till filmklipp. Nyligen uppmärksammades filmregissören Mike Figgis (Oscarsbelönad för *Leaving Las Vegas*) för sin film *Timecode* (2000). I detta verk är bildrutan genom hela filmen uppdelad i fyra lika stora delar, där varje del berättar en egen historia. Ibland flätas de olika historierna ihop, men under perioder är de relativt separata. Filmen är interaktiv i den bemärkelse att åskådaren själv kan välja vilken av bildrutorna som ska betraktas. Fast egentligen är det inte så valfritt det heller, eftersom Figgis styr åskådarens uppmärksamhet genom att bland annat tona upp ljudet i den bildruta som är mest intressant för tillfället.

ENLIGT MEDIEFORSKAREN Lev Manovich är idén om det moderna, interaktiva konstverket både felaktig och skadlig. All konstnärlig upp-

levelse är interaktiv, menar Manovich, inte rent mekaniskt, men psykologiskt. I modern konst, litteratur och film ställs åskådaren ständigt inför kravet att mentalt engagera sig. Filmklipp bygger på att skapa associationer och känsloupplevelser genom att inte visa allt. Det är en princip lånad från litteraturen, där tid, tankar och känslor komprimeras och överlämnas till läsaren att själv uttolka. Enligt Manovich förväxlar många av dagens medieteoretiker idén om det mekaniskt interaktiva och det psykologiskt interaktiva. Det är över huvud taget inte intressant att tala om interaktivitet som en specifik aspekt av digitala medier, eftersom allt som gestaltas och beskådas i en dator per definition blir interaktivt. Idén om det interaktiva, digitala konstverket är en myt, menar Manovich; åskådaren blir tvärtom påtvingad långt fler ramar och begränsningar än i de "traditionella" medierna som litteratur, film och konst. Genom en på förhand utstakad väg av valmöjligheter, gestaltade till exempel via hyperlänkar i en text, objektiviserar associationsförmågan och kvantifieras till ett antal möjliga val. Som läsare/åskådare ombeds vi att följa förprogrammerade, objektivt existerande associationer. Vi lurats att acceptera någon annans associationsmönster som vårt eget.

Matrix-trilogin, också moderiktigt het ena dagen och stendöd nästa, försökte skapa ett interaktivt helhetsverk, där alla tre spelfilmer (*The Matrix*, *The Matrix Reloaded* och *The Matrix Revolutions*), tillsammans med den animerade kortfilmssamlingen *Animatrix* och dataspelet *Enter the*

Matrix, skulle utgöra en enda historia som åskådaren inte kunde tillgodogöra sig utan att ha tagit del av alla element. Detta, menar författaren Matt Hanson i sin bok *The End of Celluloid*, är det kanske tydligaste exemplet på det han kallar för *screen bleed*. Starka och kommersiellt framgångsrika historier som *Matrix*, *Star Wars* eller *Sagan om Ringen* skapar ett så stort sug efter ytterligare utbyggnad av sin egen mytologi att berättelsen gärna spiller över till andra medier. Resultatet blir ett slags interaktivt helhetsverk, där åskådaren rör sig över gränsen mellan passivt och aktivt deltagande. Det handlar om en annan sorts interaktivitet, driven till lika stor del av kommersiellt vinstintresse som av lusten hos miljoner redan frälsta fantasier att veta mer om sina hjältar och kunna träda in i deras värld på ett mer djupgående vis.

Men nu är både *Matrix* och *Sagan om Ringen* ute i kylan. *Matrix*-skaparnas försök att åstadkomma ett helhetsverk överskuggades av deras försök att tjäna maximalt mycket pengar och av det faktum att inget av det som följde på den första filmen lyckades komma i närheten av samma kvalitet.

Det är väl här skon egentligen klämmer. Även om den digitala tekniken erbjuder nya möjligheter att variera en historia, är det fortfarande historien i sig som är bärande. Inget mått av interaktivitet och delaktighet kan skapa god litteratur av medioker, eller en bra film på ett dåligt manus. Idén om det moderna digitala och interaktiva konstverket var kanske bara en reaktion på en snabb och omskakande teknikutveckling? ■

Även om den digitala tekniken erbjuder nya möjligheter att variera en historia, är det fortfarande historien i sig som är bärande.

Interaktivt profitbegär. Ambitionen att skapa helhetsverk överskuggas av lusten att tjäna pengar. Foto: Pressens bild

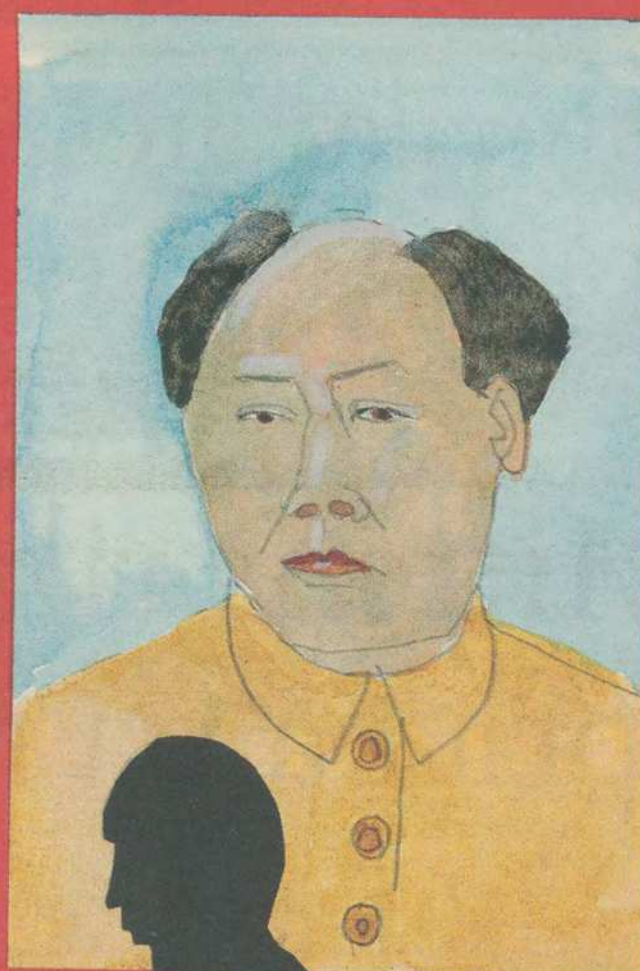

Illustration: Claes Jurander

TEMA: KINESISKA FRÅGETECKEN

Kina är på väg att bli en supermakt. Landet ångar uppför i statistiktabellerna och har blivit ett av världsekonomins draglok. Men locket kan spåra ur. Man säger sig ha skapat en ny form av kapitalism, men är ekonomisk utveckling och auktoritär regim verkligen förenliga på sikt?

Sidorna 14–25

Mittens rike kan spricka på mitten

ESSÄ/ En historisk framtid. Dagens Kina verkar kunna skaka om världskartan på ett historiskt unikt sätt, men det tycks ha glömt sin egen historia nu när det har blivit hela världens verkstad. De långsiktiga problem som Peking står inför är inte väsensskilda från dem som tidigare regimer brottats med. Går detta enorma rike att styra från huvudstaden eller kommer de olika regionerna att dra bort från centrum?

Kinas snabba övergång från maoism till marknads-ekonomi är en av vår tids mest betydelsefulla globala förändringar, inte bara för detta jordens mest befolkade land utan även för andra länder. Napoleons förutsägelse att när den sovande jätten Kina vaknar kommer planeten att slås med häpnad är på god väg att besannas. Efter decennier av relativ isolering är landet med 1,3 miljarder människor i färd med att inta sin plats i den internationella ordningen och gör det i mångt och mycket på egna villkor nu när uppvaktarna kommer i form av utländska regeringar och företag från såväl i- som u-länder.

Ser man Kina i ett större perspektiv, bortom den årliga tillväxten på 9 procent, det snabbt ökande handelsresultatet som 2004 var det högsta på nio år, reserverna av utländsk valuta som 2004 steg med 200 miljoner till 600 miljoner dollar och de kolossala infrastrukturprojekt som pågår över hela landet, är nyckelfrågan huruvida landets expansion kan fortsätta eller om den kommer att tappa fart eller – vilket vore ett än större hot – till sist implodera när ekonomin hårdlandar. Fortsätter expansionen är frågan vilka följderna kommer att bli, inte bara i ekonomiska termer utan också för landets egen politiska och sociala utveckling och för den strategiska balansen i och utanför Asien. Tappar den fart eller imploderar är frågan om landet och samhället kommer att kunna hålla samman och om det sista större land som regeras av ett kommunistparti kan gå vidare under det auktoritära styre som rått sedan 1949.

Kina, kärnvapenmakt och en av de ständiga medlemmarna i FN:s säkerhetsråd, har på det internationella planet haft framgångsrika år på sistone, detta av en rad skäl, varav några är politiska. Den gamla spökbilden av Peking som exportör av maoistisk revolution har för länge sedan jagats på flykten. Peking har i stället gått med i WTO (World Trade Organisation) och spelar en alltmer framträdande roll i olika internationella organ. Från västerländska regeringsorgan kommer det visserligen alltjämt bekymrade rapporter om de mänskliga rättigheternas ställning, men samtidigt har dissidenternas infly-

Av
Jonathan Fenby
Journalist och författare

Översättning
från engelska av
Olov Hyllienmark

tande på världssopinionen minskat, beroende på förtryck, exil eller på att de blivit inlemmade i systemet. Dessutom har den amerikanska regeringen utnämnt Peking till en viktig bundsförvant i kriget mot terrorismen, vilket den kinesiska regeringen utnyttjat för att rättfärdiga kampen mot självständighetsivrarna i den övervägande muslimska regionen längst i väst. Samtidigt har det nya ledarskiktet med president Hu Jintao i spetsen visat upp ett pragmatiskt, företagsledarmässigt ansikte för världen. Uppdraget att arrangera 2008 års olympiska spel gav Peking ytterligare kvitto på landets nyvunna respektabilitet.

Men den viktigaste faktorn bakom det förändrade förhållandet mellan Kina och världen har varit ekonomin. Fastlands-Kina har hylats för att ha utvecklat en ny form av kapitalism utifrån det som brukade kallas "socialism med kinesiska förtecken". Att landet har förvandlats till hela världens verkstad får följder på många plan och sträcker sig långt bortom de stora rubrikernas handelssiffror. Det som gör Kina till ett fenomen på internationell nivå är att landet följer den globala ekonomins rörelsemönster så tätt. Visserligen skulle Kina ha blomstrat även om man bara hade fortsatt att producera billiga exportvaror, men i mycket mindre utsträckning och tillväxten skulle inte heller ha haft samma globala effekt på både producent- och konsumentensidan.

Detta är märkbart i allt från tillverkningsindustri till råvaror, och det kommer att slå igenom även i fråga om tjänster, när dessa väl liberaliseras enligt WTO-villkoren. Även om det är Kinas exportframgångar som får den största uppmärksamheten så har tillväxten gjort landet till en storimportör som driver upp priset på olja, naturgas, järnmalm, stål och andra råvaror, för att inte tala om den enorma mängd halvfabrikat som skickas till Kina för att förvandlas till ännu fler exportprodukter. I en tid när tillväxtutsikterna på många andra håll verkar ovissa utgör Kina en marknad för dyra kapitalvaror, som till exempel framgår av den flygplansbeställning värd elva miljarder dollar som Airbus och Boeing fick i början av året. Var någon annanstans i världen planerar man att bygga dussintals nya

Stora kontraster. Klyftan mellan fattiga och rika är större än någonsin i Kina. Städernas utveckling står i bjärt kontrast till landsbygdens stagnation.

Foto: sinopix

kärnkraftverk, nya storstäder i inlandet, varav en för 30 miljoner invånare, och 85 000 km motorvägar under de närmaste 30 åren till en kostnad av 242 miljarder dollar?

Kinas attraktionskraft har förändrat mönstret för strömmarna i de globala företagsinvesteringarna. De utländska direktinvesteringarna överstiger 50 miljarder dollar per år och så gott som vartenda större företag känner sig kallat att etablera sig i landet. Möjligheten till snabba vinster är kanske inte så stor, men marknadens blotta storlek och den potentiella konsumentefterfrågan gör att man i styrelserummen från San Francisco till Stockholm anser att det helt enkelt är omöjligt att inte finnas på plats.

Kina använder nettot i handelsöverskottet gentemot USA till att köpa amerikanska statsobligationer vilket bidrar till USA:s fortsatta budgetunderskott, vilket i sin tur bidrar till att hålla nere de amerikanska räntenivåerna medan billiga kinesiska varor på Wal-Mart och tiotusentals andra butiker fungerar som en inflationsbroms. Om Kina skulle flytta en aldrig så liten del av sina dollarreserver till yen eller euro skulle det få stora följder på valutamarknaderna och för dollarns framtidsutsikter.

KINAS VIKTIGASTE politisk-ekonomiska band är ännu till stor makten på andra sidan Stilla havet, men Europa har visat hur angeläget det är att förbättra relationerna genom att upphäva EU-embargot mot vapenförsäljning som infördes efter massakern på demonstranter på Himmelska fridens torg 1989. Europeiska infrastruktur-företag är verksamma över hela Kina; Tyskland har byggt den super-snabba magnetstågsbanan från Shanghais nya flygplats in till centrum och Frankrike hoppas kunna sälja sitt TGV-tåg till Shanghai-Peking-banan.

I det närmare grannskapet har den japanska ekonomin fått ett markant uppsving genom exporten till Kina, medan länderna i Syd-ostasien med Singapore i spetsen knyter allt tätare band till stor makten i norr. Latinamerika siktar mot samma mål. Kinas kolossala aptit på energikällor, som kan ersätta det ineffektiva och hårt ned-

smutsande kolet, har lett till ett gryende samarbete med länder som Iran och Sudan. De internationella rederierna har gjort stora vinster genom efterfrågan på fartyg som kan frakta råvaror till de kinesiska hamnarna, medan kinesernas förtjusning i mobiltelefoner – man spår att det i slutet av året kommer att finnas 750 miljoner användare – har gjort landet till en storproducent av mobiler.

Från att ha varit ett land som helst slöt sig inåt har dagens Kina dragit stor nytta av teknologi och globalisering. Landet utgör navet i en internationell tillverknings- och efterfrågekedja och dess storlek och allt större räckvidd gör att man kan utnyttja skalekonomi på bred front med hjälp av den till synes outtömliga tillgången på billig arbetskraft från utvecklade landsbygdsregioner. Samtidigt banar användandet av ny teknologi väg för produkter med högre mervärde, både genom laglig tillverkning och genom piratindustrier.

Fabriker som förr använde omständliga manuella metoder installerar nu den allra senaste maskinutrustningen och kan genom blotta kvantiteten i produktionen lägga sig på en lägre prisnivå än fattigare länder. Även om efterrapning fortfarande går före forskning finns tecken på att den inhemska forskningsförmågan ökar. Kina är världens största tillverkare av datorhårdvara och man hymlar inte om målsättningarna. Med hjälp av Boeing håller man på att ta fram sitt första trafikflygplan och nyligen köpte ett kinesiskt företag IBM:s persondatorverksamhet, en på sikt kanske tvivelaktig investering, men som ändå visar internationella ambitioner av ett slag som var otänkbara för bara ett årtionde sedan. Frågan är som sagt om Kina kommer att kunna hålla tempot i tillväxten, men än så länge kan ingen ifrågasätta de senaste årens ihållande höga tillväxttal, framväxten av en företagsinriktad och yrkesutbildad medelklass, banden som knutits med utlandet och frånvaron av en verkingsfull opposition till regimen.

Emellertid måste man trots alla skäl till optimism beakta de många underliggande problemen om man vill göra sig en realistisk bild av var Kina befinner sig i dag och var det kan tänkas befinna sig i morgon. Banksystemet är präglad av osäkra lån, centrala och lokala myn-

digheter blandar sig helt godtyckligt i affärslivet, korruptionen blomstrar, det juridiska systemet är svagt, äganderätten oklar. Faktorer av detta slag gör att många observatörer hävdar att det är för tidigt att avgöra om Kina under de närmaste tjugo åren kommer att kunna omvandlas till en ekonomisk supermakt och samtidigt behålla stabiliteten under kommunistpartiets förtryckande regeringsmonopol.

En del av anledningen till ovissheten, och möjligtvis också en del av svaret på frågan om landets utveckling, finns i den historia som väldigt sällan lyfts fram när man diskuterar Kinas nutid och framtid – som om dagens Kina enbart kan härledas till Deng Xiaopings marknadsreformer för ett kvartssekel sedan.

FÖR ETT LAND MED EN historia som sträcker sig över tusentals år av kejsardöme är 2005 års Kina på många sätt ett förbluffande ungt land, åtminstone så till vida att förändringen som utmärker "det nya Kina" har skett så enastående snabbt och nästan utan hänvisning till det förflutna, varken det maoistiska eller det ännu tidigare. Regeringsmakten, som nu vilar i händerna på en ny ledargeneration, försöker av allt att döma med växande självförtroende treva sig fram mot en framtid vars konturer är svåra att skönja.

Hur kommunistpartiet än formulerar sin ideologi uttrycks den i ekonomiska termer snarare än som en del av ett vidare politiskt eller filosofiskt sammanhang. Det är möjligt att Deng Xiaoping aldrig yttrade den fras som brukar tillskrivas honom, "det är ärofullt att vara rik", men budskapet har slagit rot. Personer som den kinesiske mångmiljonär som bygger sig ett chateau i fransk stil har blivit nya förebilder. Partiledningen måste gå varsamt fram och inte välta över ända de dogmer som deras styre grundar sig på, men för dem som utgör den nya revolutionens avantgarde är det maoistiska förflutna ett arv man helst undviker. Man ser inte bakåt. Detta väcker frågan om ett nytt samhälle kan byggas på en så tunn och i värsta fall bräcklig grund – och på en rädsla för det förflutna som genom-syrar mycket av det som nu händer, även om ingen öppet vill erkänna det.

Kineser brukar visserligen vara stolta över sin civilisations långa historia och bedrifter genom sekler, men för dem som tjänar mest på den ekonomiska uppgången är historien ett främmande land. Maoporträttet blickar fortfarande ut över Himmelska fridens torg men i praktiken är det ingen som bryr sig om hans lärosatser. I den officiella historieskrivningen präglas Kina från Qing-dynastins fall 1911 till Folkets befrielsearmés seger 1949 av tre milstolpar: den långa marschen, motståndskampen mot japanerna 1937–45 och segern över Chiang Kai-sheks nationalister i inbördeskriget. Det innebär att man förtiger den gigantiska oro som präglade Kina under större delen av århundradet fram till segern 1949, liksom landets upprepade misslyckanden att komma i kapp den moderna världen. Denna historia, vars betydelse är enorm, är närmast okänd till och med i Kina, vilket kan bero på att den inte passar in i den maoist-marxistiska historieskrivningens normer.

Efter det att jag gett ut en bok om Kinas fyra decennier före kommunismen fick jag höra av flera kinesiska författare bosatta i London att de först nu, på ett sätt som de aldrig fått tillfälle att göra i hemlandet, förstått sitt lands historia under 1900-talets första hälft. En kinesisk entreprenör som min hustru talade med i Asien tidigare i år sade att han genom min bok för första gången hade fått veta vad som hade hänt under republikens period 1911–1949. Jag blev smickrad men också en smula skakad av vad detta avslöjade om vad bildade människor kände till om den del av sitt lands historia som deras föräldrar upplevt. För att ta ett annat exempel: I kinesiska hem är kulturrevolutionen fortfarande ett tabubelagt samtalsämne. Chiang Kai-shek existerar på sin höjd som något slags marionettgestalt på film. I Kina är det förflutna i praktiken ett främmande land som man gör bäst i att inte besöka för att leta efter sanningen.

Men även om kommunistpartiets ortodoxi mörklägger historien kan man inte undvika det förflutnas svallvågor. Bönderna vet vad som hände deras föräldrar, far- och morföräldrar. De intellektuella barn och barnbarn vet hur den fria tanken kvävdes. Invånarna i provinserna utmed Changfloden och Huang He minns översvämningar som dödade miljontals människor. Bönderna i inlandsprovinserna minns svält och andra farsoter som skördade ännu fler dödsoffer. Allt detta utspelade sig mot en orubblig fond av regeringar placrade oändligt långt från de flesta människors liv och vardag och som var oförmögna att tillförsäkra hundratals miljoner av landets invånare ens förutsättningarna för ett anständigt liv – när de inte rentav aktivt agerade mot folkets intresse.

Teman ur det förflutna dyker ständigt upp och blir påtagliga än

Nöjd stadsungdom. Kinas nya internationella ställning bekräftas av att Peking arrangerar de olympiska spelen 2008.

Foto: SIPA Press/Scanpix

i dag. Ett är centralmaktens envisa hävdande att den har ett oavvisligt uppdrag att härska, vilket skänker makten legitimitet utan att den behöver ge efter för demokrati. Kejsarna i den Förbudna staden förklarade att de regerade på uppdrag från himlen och på samma sätt upprepar kommunistpartiet att det ensamt är lämpat att styra Kina. Hand i hand med detta går en stark ådra av nationalistisk stolthet som utnyttjas av makthavarna för att ytterligare stärka sin ställning.

Men att styra Kina effektivt från centrum är i praktiken omöjligt på grund av landets storlek, befolkningsmängd, skillnaderna regioner emellan och regionala egenheter, de många sinsemellan olika dialekterna, de sextio minoritetsfolken och, åtminstone förr, de dåliga kommunikationerna. Till följd av detta står huvudstadens anspråk i bjärt kontrast till den reella maktskinkringen.

Trots all pompa, ståt och sitt långa historiska arv företrädde 1800-talets Qing-kejsare en allt svagare regim vars auktoritet provinsadeln satte sig över. När kejsarna ställdes inför utmaningen från de västerländska "barbarerna", som de var säkra på inte kunde lära dem något, fick himlens söner på tronen inkassera den ena förödmjukelsen efter den andra och till sist se sig tvungna att fly sin huvudstad, medan förhandlarna gick med på att utfärda koncessioner i handelsstäderna och ge utlänningar undantag från landets lagar. År 1894 gav Japan ett dramatiskt prov på den styrka man skaffat sig genom västerländska metoder och tillfogade Kina ett rungande nederlag när de två länderna gick i krig om Korea. Sex år senare drog Qing-kejsarna ytterligare skam över sig genom beslutet att stödja den utlänningsfientliga boxarrörelsen, vilket ledde till att "barbarerna" intog huvudstaden och tvingade hovet att än en gång ta till flykten och därefter till att betala ett enormt skadestånd.

När kejsaren störtades 1911 sjönk Kina ner i en landsomfattande decennielång period av laglöshet, då krigsherrar härskade medan centralregeringen saknade all verklig makt. Även sedan Chiang Kai-shek grundat det republikanska styret i slutet av 1920-talet fortlevde i praktiken diverse regionala krigsherrars oberoende valde. Dagens upprepade uppmaningar från Peking till provinserna att rätta

sig efter regeringspolitiken vittnar om vilken styrka regionalismen fortfarande har. Den förstärks ytterligare av de lokala makthavarnas strävanden att driva den ekonomiska utvecklingen till sin spets, oavsett försöken från centralmakten att lägga band på dem och få dem att gå från okontrollerad tillväxt till "mjuklandning".

KINA AV ÅR 2005 är, liksom 1855, ett tveskiktat land i vilket en elit med förbindelser till regimen njuter frukterna av att vara avskild från den långt större landsbygdsbefolkningen. I dag är eliten dessutom också avskild från det industri- och storstadsproletariat som ofta lever på marginalen. Däremellan håller, liksom på 1930-talet, en medelklass på att uppstå. Rikedom och makten koncentreras, liksom under republiken, till ett fåtal städer vilkas framsteg står i bjärt kontrast till bristen på utveckling i de vidsträckt inlandsområdena. Klyftan i levnadsstandard mellan rika och fattiga är större än någonsin och vidgas ytterligare genom den senare kategorins enorma omfattning.

Även om segern 1949 vanns av en välutrustad armé efter miljonmannaslag, var det nödvändigt för Mao att lyfta fram bönderna som revolutionens fundament. Nationalistregimen var helt igenom urban och visade föga intresse för landets bönder och jordbruksarbetare vilka, efter att i decennier hållits nere av en provinsadel som följt sina egna lagar och upprätthållit förtrycksmetoder från kejsardömet, tilltalades starkt av kommunisternas löften om jordreformer. I dag växer missnöjet på landsbygden för att folk känner att de inte får del i landets växande rikedom och har blivit offer för ett nytt förtryck i form av skatter och lokala partiföreträdare.

Med jämna mellanrum cirkulerar uppgifter, som inte återges i rikstäckande medier, om bondeprotester med ibland tusentals deltagare. Pekings främste jordbruksrådgivare Chen Xiwen varnade i början av året för att spänningarna i landsbygdsområdena kunde hota den sociala stabiliteten. Fattigdomen och de växande storstadscentrenas lockelse ligger bakom floden av tiotals miljoner människor som söker arbete i storstäderna, sover på gatorna och tar byggjobb för svältlöner. Enligt officiella siffror har jordbruksinkomsterna faktiskt ökat snabbare än myndigheternas mål, men missnöjet är fortfarande en viktig faktor som regeringen erkänner att den, för att undvika värre oroligheter på landsbygden, måste ta itu med genom att fokusera på utvecklingen i inlandet och sänka skatterna för bönderna.

I brist på både folkligt mandat och något verkningsfullt sätt att kanalisera opinioner behöver det gryende 2000-talets regeringsföreträdare bara se tillbaka 150 år i tiden för att se vad folkligt missnöje kan leda till när det växer till revolt. På 1850- och 1860-talet fick kejsardömet fyra större uppror på halsen, i södra, östra och västra delarna av landet, vilkas sammanlagda dödsoffer uppskattas till 50 miljoner. Vill de ha något exempel närmare i tiden kan de reflektera över i vilken utsträckning den folkliga besvikelsen över Chiang Kai-sheks nationalistregims korruperade enpartistyre bidrog till att kommunisterna efter tjugo års kamp tog makten 1949.

Men i dag, liksom genom hela historien, är den officiella hållningen att likställa avvikande åsikter med förräderi en logisk följd av härskarnas anspråk på den högsta makten i ett land där det finns en djup tradition av herre-slavförhållande och där kommunistpartiets kadrar har ersatt kejsardömet mandariner. Varken kejsardömet, nationalistregimen som styrde från slutet av 1920-talet till 1949 eller därefter kommunisterna har lämnat något utrymme för opposition. Alla försök att genom fredliga reformer tillgodose åsiktsmångfalden har slagits ner – från när den unge och välmenande kejsaren 1898 drog tillbaka en påbörjad politisk och social modernisering, via Chiang Kai-sheks hemliga polis som krossade liberalerna till Mao-epokens utrensningar. Det öde som röntes den höge partiföreträdaren Zhou Ziyang visar att den gamla traditionen är i högsta grad levande. Han visade sympati för demonstranterna på Himmelska fridens torg och förvisades till en noga bevakad glömska fram till sin död i januari.

Regimer som på detta sätt förbjuder avvikande åsikter ser med nödvändighet ännu strängare på alla slags organisationer som går utanför deras egna ramar för samhället. Kontroll är allt. Kejsardömet förföljde buddistiska sekter med anklagelsen att de var kättare och fiender till Kina. 1927 lät Chiang Kai-shek mörda flera tusen kommunister och andra på vänsterkanten och fortsatte sedan i 22 års tid en kampanj för att utrota det han kallade "hjärtats fiende". I sitt trygga fäste i norra Kina fulländade Mao de utrensningstekniker och massmobiliseringskampanjer som skulle nå sin kulmen med kulturrevolutionen. I dag handlar den oförsonliga officiella kampanjen

för att krossa djupandningsrörelsen falungong mindre om utövarnas tro än om Pekings djupa misstänksamhet mot varje slags gruppering som agerar självständigt.

Det dyker visserligen med jämna mellanrum upp en reformvänlig ådra, ofta med rötterna i den moderniseringsrörelse som startade i Peking den 4 maj 1909 i protest mot de hemliga överenskomelser som på Kinas bekostnad hade träffats mellan Japan och segermakterna efter första världskriget. Men att sträva efter och behålla makten med våld har varit det genomgående temat i Kinas moderna historia. Under 1900-talet vittnade såväl 1920-talets krigsherrar, Chiangs segerrika norra expedition – i syfte att till det yttre återställa den nationella sammanhållningen – som segern för Folkets befrielsearmé 1949 om sanningen i Maos sentens att "makt växer ur gevärspipan". Det enda val i demokratisk anda som hållits efter kejsardömet fall – om än präglad av röstköp och med begränsningar i rösträtten – slutade med att ledaren för det segrande partiet mördades på en järnvägsplattform i Shanghai av hantlangaren till den general som sedan gjorde sig till militärdiktator.

OM EN KINES FRÅN Qing-dynastin återuppstod i dag vore korruptionen ett fenomen som han skulle känna igen. Dåligt betalda byråkrater tillämpar i dag samma slags procedurer som de kejsarliga ämbetsmännen använde för att berika sig genom sin ställning. "Bli ämbetsman och bli rik", löd ett talesätt på kejsartiden. På 1930-talet klagade Chiang Kai-shek över de bestickliga funktionärerna i sitt eget parti Guomintang, men han tolererade att generaler, ministrar och hans egna ingifta släktingar berikade sig i väldig omfattning.

Mutsystemet var en av huvudfrågorna för de missnöjesyttringar som kulminerade med demonstrationen på Himmelska fridens torg 1989. Sexton år senare erkänner partiet att detta fortsätter att vara en av de största bristerna i systemet och lanserar då och då kampanjer som inbegriper avrättningar av mutkolvar som agerat alltför öppet. Men den ekonomiska tillväxten har skänkt funktionärerna, som har makt att utfärda eller dra in tillstånd och egendomsrättigheter, gott om möjligheter. Samtidigt bidrar just dessa fördelar till att kommunistpartiet kan nyrekrytera, även om korruptionens utbredning spår på en besvikelse över regimen som stundtals växer till öppna protester. Som en maoistveteran lär ha sagt: Med korruption är partiet dömt att mista folkets stöd, utan korruption riskerar det att vittra bort.

Det finns nya frågor för Kina att ta itu med, i synnerhet konflikten med Taiwan, men annars är det återkommande teman från de senaste 150 åren som fortsätter att prägla 2005 års Kina, däribland det känsliga förhållandet till Japan, de väpnade styrkornas politiska inflytande, bristen på rättssäkerhet. Ännu ljuder ekon från det förflutna. Åren närmast före det att den japanska invasionen 1937 fick utvecklingen att avstanna gick Shanghai i spetsen för den kinesiska moderniteten på samma sätt som i dag. 1930-talets republikanska regim trodde att teknologisk och ekonomisk utveckling kunde kompensera bristen på demokrati, på samma sätt som makthavarna i Peking gör i dag. Då som nu höll makthavarna fast vid att deras parti skulle utöva makten på folkets vägnar i stället för att införa demokrati. Då som nu knyter Kina band till resten av världen, i synnerhet USA, och blir alltmer engagerat i internationella organisationer och avtal.

Även om det finns något genuint nytt i det språng framåt som Kina har tagit sedan 1980-talet fortsätter alltså det förflutna att utöva ett starkt inflytande. Under den maoistiska eran antingen förnekade man eller trängde undan många av Kinas djupt rotade särdrag. Men i dag måste dessa återigen vägas in om man ska kunna bedöma vilken riktning en av 2000-talets viktigaste förändringar kommer att ta.

DET ÄR LÄTT ATT SE Kina genom bifokallinsen ekonomisk tillväxt och politisk sterilitet. Men det i sig ger bara en begränsad uppfattning om vart landet är på väg. Det snabbt expanderande välståndet kan vara någonting verkligt nytt, men välståndets kontext och landets utvecklingsmönster påverkas av händelser långt tillbaka i tiden. Det återstår att lösa grundläggande problem som lämnats olösta i ett århundrade eller mer, och som berör det allra väsentligaste hos den uppvaknande nation som är på väg att finna sin plats i världsdordningen. Förblir de olösta kan regimen få lika stora svårigheter som sina föregångare att regera effektivt. Men om det nya ledarskikt som tog över i Peking 2003 förmår tar sig an frågor som sträcker sig bortom innevarande månads handelsstatistik eller behovet av att försäkra sig om tillförseln av olja, har man nått en lång väg mot målet att göra detta till Kinas århundrade. ■

Även om det finns något genuint nytt i det språng framåt som Kina har tagit sedan 1980-talet fortsätter alltså det förflutna att utöva ett starkt inflytande.

Individualister på landet utmanar Pekings makt

ESSÄ/ Uteblivna generationsmotsättningar. Konfrontationer mellan en äldre generation inom systemet och en yngre utanför det har haft stor betydelse i den kinesiska historien. I dagens Kina utgör storstädernas unga emellertid inget hot mot regimen. De vill vara individualistiska hedonister och de ekonomiska reformerna möjliggör det. Utmaningen mot Peking kan komma från landsbygdens unga, som har anammat samma ideal men inte kan förverkliga livsstilen.

Kinafeber råder. På Världsekonomet forum möte i Davos den 28 januari 2005 fastslog Bill Gates att vi bevitnar en helt ny form av kapitalism i Kina, karaktäriserad av fenomenala stordriftsfördelar och extremt låga kostnader för hälsovård och rättsfrågor. Statsvetaren Cui Zhiyuan vid Shanghais universitet hävdar att det är dags för omvärlden att lära av Kinas ekonomiska reformer. De bevisar att mänsklighetens förmåga till nytänkande inte har upphört, säger Zhiyuan, eftersom de upplöser dikotomin mellan socialism och kapitalism. Men det handlar inte om socialdemokrati, det tror han inte skulle fungera i Kina.

Och visst förtjänar de kinesiska framstegen uppmärksamhet. Med en genomsnittlig BNP-tillväxt på nio procent de senaste tjugo åren har andelen fattiga minskat, samtidigt som andelen mycket rika ökat kraftigt. Mellan 1975 och 2002 har FN:s Human Development Index för Kina stigit med hela 42 procent.¹ Det talas om en växande medelklass. Avståndet mellan Kina och övriga länder har krympt på flera sätt. Utvecklingen i landet påverkar världens sysselsättning, miljö och internationell politik i allt högre grad. Ändå riskerar världen att missförstå vad Kinas uppåtgående trend betyder, inte minst för kineserna själva. Flertalet västerländska reportrar nöjer sig med att rapportera fantastisk exportstatistik eller belysa de socioekonomiska problem som statskontrollerade medier redan har gett klartecken till att diskutera. Men det är bara Kinas president Hu Jintao som gynnas av att frågor om yttrandefrihet, dödsstraffet och hoten mot folkstyret i Taiwan hamnar i skymundan.

Av
Johan Lagerkvist
Doktorand i kinesiska vid Lunds universitet

Den mest brännande frågan är om Hu, liksom sina företrädare Jiang Zemin och Deng Xiaoping, är övertygad om att ekonomi går att frikoppla från politik. Finns det skäl att tro att Hus tid vid makten kommer att leda till en demokratisering? För att besvara frågan behöver man skifta perspektiv. Flödet av exportsiffror och repetitiva analyser förvirrar numera mer än förklarar. En bättre utgångspunkt för att förstå den politiska utvecklingen är att ta fasta på följande lärdom: kineser tänker i sociala och politiska generationer. En yngre generation fasas in under överinseende av en äldre. Det föregås av en subtil maktkamp men utvecklas sällan till ett stort drama, oavsett om det handlar om en succession på bynivå eller i centralregeringen.

I ALLA SAMHÄLLEN överförs idéer om hur sociala arrangemang bör se ut från en äldre generation till en yngre. En del av arvet återvinns, annat förloras. Den tysk-brittiske kulturfilosofen Karl Mannheim hävdade att förändringar sker oftare och snabbare i modern tid och att skillnaderna mellan generationer därför blir större än tidigare. Om det är sant borde den gigantiska moderniseringsprocessen i Kina skapa enorma generationsklyftor. Skillnaderna är förvisso stora i dag, men det är svårt att urskilja generationsklyftor som manifesteras i omfattande politiska urladdningar.

Att man ska orientera sig efter senioritet är en urgammal konfuciansk princip. Den har visat sig vara livskraftigare än Mao Zedongs tänkande. Med undantag för vissa yrkesområden som är beroende av nyutexaminerade, till exempel it-sektorn, utgör ålder fortfarande grunden för hierarkier. Det vardagliga språket är fullt

av generationstänkande; någon är unge Liu, en annan seniore Yang. Trots det är generationsmotsättningar inte ovanliga i den kinesiska historien; när de når en kritisk nivå kan de resultera i gatudemonstrationer som snabbt blir rikstäckande. Avsaknaden av dem i dag är därför en intressant indikation på den djupare sociala och politiska dynamiken i Kina.

I Folkrepublikens femtiofemåriga historia kan man urskilja fyra *sociala generationer*. De har formats av historiskt betydelsefulla och identitetsstärkande händelser och sträcker sig utöver ett kronologiskt generationsintervall. Den sociala generation man kommit att tillhöra bestämmer i stor utsträckning ens livsvillkor och attityder. 1950-talets *idealistiska generation* genomförde Maos bondevolution. Med entusiasm skulle de bygga det nya Kina. Denna första generation kallas ibland för hjältegenerationen. Den efterföljande generationen betraktas som den *pessimistiska*, eftersom den bevitnade hur det utopiska ersattes av ortodoxi och misstänksamhet. Utrensningarna av olikstänkande och jakten på den inre fienden – revisionismen – ledde fram till kulturrevolutionen och den *genompolitiserade* generationen, till vilken rödgardisterna hörde. De politiska häxprocesserna orsakade nästan inbördeskrig 1967 innan Mao Zedong insåg att den politiska temperaturen måste skruvas ned. Städernas unga rödgardister sändes ut på landsbygden för tillnyktring och lärande av praktisk bondekommunism. Deras revolutionära passion ebbade snart ut i böndernas hårda vardagstillvaro. Också hos denna generation försvann illusionerna. Eftersom utbildningssystemet låg i träda under tiden denna generation rensade svinstior kallas de också för *shiluo de yidai* eller den *förlo-*

¹ Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World. <<http://hdr.undp.org/reports/global/2004/>>.

I skuggan av generationer. Kineser tänker i sociala och politiska generationer. Det finns gränser även för en kinesisk diktator när det gäller hur mycket och hur öppet han kan bryta med sina föregångare. Foto: sinopix

rade generationen. Den fjärde generationen som kan knytas till en genomgripande social omvälvning är *reformgenerationen*, de som genom Dengs ekonomiska reformprogram på 1970-talet fick större möjlighet att forma sitt eget liv. Till dessa fyra sociala generationer kan man nu lägga en femte. Drömmen om rikedom – och i många fall förverkligandet av den – har sedan 1990-talet skapat vad jag vill beteckna som en *hedonistisk-nationalistisk* generation.

DE POLITISKA generationerna inom Kinas kommunistiska parti är av stor betydelse för tolkningen av den kinesiska politiska historien och samtiden. De formas av ett lapptäcke av specifika sociala generationer. I den nuvarande politiska generationen, till exempel, samsas Hu Jintaos genompolitiserade generation med den äldre pessimistiska generationen och den yngre reformgenerationen. Enligt kommunistpartiets tideräkning var Mao Zedong den första generationens ledare. Under honom, den store rorsmannen, skulle partikadern hellre "vara röd än expert". Det var finare och mer befrämjande för en karriär att vara rättrogen revolutionär än att besitta gedigna yrkeskunskaper. Under den andra generationens ledargestalt, Deng Xiaoping, ägde en radikal omläggning av partiets agenda rum. Då tonades personkulten av de högsta ledarna ner; professionalism och ekonomisk utveckling blev viktigare honnörsord än att östern var röd och Mao dess sol. I stället för fabricerade produktionsresultat började ett mer realistiskt tänkande vinna terräng.

Under den tredje generationens ledarskap – Jiang Zemins – fortsatte arbetet med att göra den röde kadern till en effek-

tiv byråkrat. Dengs ord om att man skulle "söka sanning genom fakta" tycks nu fullbordas under Jiangs efterträdare. Tehandlarsonen, elektroingenjören och sedan mars 2003 också presidenten, Hu Jintao, utgör vad som allmänt kallas "kärnan i den fjärde generationens ledarskap". Hu gör bara en läpparnas beaktelse till Mao, medan arvet från Deng ser ut att leva kvar i hans beslutsfattande. Vid Hus sida finns premiärminister Wen Jiabao, också han ingenjör. Dagens teknokratiska ledarduo har slående likheter med den kroatiska animatören Zlatko Grgis förbindlige professor Baltazar. Den ständigt leende lille professorn använder sin gigantiska maskin för att lösa diverse problem. Just så framställer sig Kinas ledarklick i dag – som välvilliga och problemlösande vetenskapsmän som vill hela folkets bästa.

Det är ännu osäkert om Hu-generationens ledarskap kommer att visa sig mer liberalt sinnet än sina företrädare, även om en del positiva tecken kan skönjas. Nu prioriteras införandet av transparenta regelverk på olika nivåer inom byråkratin. Budgetar offentliggörs på internet och statlig upphandling ska ske med ett minimum av korruption. Till stor del handlar det om att återvinna förlorad legitimitet hos befolkningen, men också om att effektivisera byråkratin för att stärka dess anseende bland tjänstemännen själva. Skulle dessa förlora tilltron till det egna systemet ökar risken för dess sönderfall. Paul Hollander har till exempel visat att den sovjetiska nomenklaturans misstro mot det egna statsskicket bidrog till Sovjetunionens fall.² Men de kinesiska statstjänarna verkar än så länge tro på uppdraget och uppdragsgivaren. Vissa är också övertygade om att förändringar inom byråkratin har en liberaliserande

effekt på hela samhället. I mina egna intervjuer med ledande statstjänstemän som arbetar med *electronic government*, det vill säga medborgarservice och myndighetsinformation på internet, är denna övertygelse framträdande.³

Efter att i september 2004 ha övertagit sin företrädare Jiang Zemins sista betydelsefulla maktposition som militär överbefälhavare är Hus ställning som Kinas högste ledare nu relativt säker. Ändå avslöjar Hu Jintao bara stötvis sina långsiktiga idéer om den inhemska politiken. Om han försöker rubba det rådande läget alltför mycket skulle det mobilisera den konservativa falangen inom kommunistpartiet. Det auktoritära arvet är seglivat och även kinesiska diktators handlingsutrymme är begränsat.

I JÄMFÖRELSE MED ekonomin har det politiska systemet genomgått relativt små förändringar. Flerkandidatsval till lokala bykommittéer har genomförts över hela landet sedan 1987. Standarden på dessa lokalval varierar dock. Enligt organisationen Freedom House, som undersöker graden av demokrati i världen, är framstegen efter sjutton år med "lokala demokratiskskolor" rätt klena. Efter förra året, 2004, ligger Kina på samma nivå i fråga om politiska rättigheter som Libyen, men efter ett land som Robert Mugabes Zimbabwe.⁴ Ett inte orimligt antagande är att försöken med lokaldemokrati och förändringar inom statsförvaltningen mest syftar till att rädda kvar kommunistpartiet vid makten.

Sedan den 16:e nationella partikongressen 2002 har Hu och Wen betonat nödvändigheten av att minska de stora ekonomiska klyftor som den snabba men ojämna ekonomiska tillväxten lett till. Missnöjet i samhället, särskilt utanför de stora städerna, är fortfarande omfattande. Det beror på korruption och illegala skatteuttag och på att sociala problem bara löses kortsiktigt genom avskedande av lokala makthavare eller brutala fängslanden av demonstranter. Men frågan är om problemen går att lösa inom nuvarande politiska ramverk.

En som har försökt syna ramverkets långsiktiga hållfasthet är Bruce Gilley, Kinaforskar vid Columbiauniversitetet. Han säger att han skulle bli förvånad om Kina inte vore en demokrati år 2020. Gilley tillmäter partiledningen en avgörande roll för den framtida demokratiseringen.⁵ Han hävdar att det är ledarskapet, inte folket, som driver på liberaliseringen av det politiska systemet. Även om det är femton år kvar till 2020 ter sig Gilleys prognos djärv. För att den ska slå in måste det rimligen finnas både en jämnt fördelad socioekonomisk nivå över landet och en grundläggande respekt för individuella fri- och rättigheter. Man frågar sig vidare om det inte krävs ett starkt folkligt tryck för att få regimen att gå i en liberaliserande riktning. Demokrati är inget man kan få till skänks från ovan, utan något man tillkämpar sig. Men det folkliga missnöjet med kommunistpartiet sedan 1989 har inte handlat om frihetsfrågor. Irritationen över repressionen mot den andliga

² Paul Hollander, *Political Will and Personal Belief: the Decline and Fall of Soviet Communism*, Yale University Press 1999.

³ Johan Lagerkvist, "The Techno-cadre's Dream: Administrative Reform by Electronic Governance in China Today?", *China Information*, vol. 19, no.2 2005.

⁴ "Freedom House, world report 2004", <<http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2004/countries.htm>>.

⁵ Bruce Gilley, *China's Democratic Future: How It Will Happen and Where It Will Lead*, Columbia University Press 2004.

Alla kommunister är inte feminister. Medlemmar av politbyråns ständiga utskott i det kinesiska kommunistpartiet.

Foto: Reuters/Scanpix

rörelsen falungong var stark under en tid, men oftast har missnöjet handlat om ekonomiska orättvisor, och med undantag för vissa nergångna industristäder har oroligheterna främst förekommit på landsbygden. Detta är påtagligt underrapporterat i medierna i väst, vilkas korrespondenter i allmänhet befinner sig i städerna.

Den efter oroligheterna 1989 utrensade premiärministern Zhao Ziyangs politiske sekreterare, Bao Tong, har framfört en intressant tanke. Bao menar att Deng Xiaoping kunde bli den andra generationens ledare genom att bara korrigera Maos "misstag". Deng lät de officiella partihistorikerna visa att Mao hade agerat riktigt i 70 procent av sina revolutionära gärningar; i de övriga 30 procenten ingick "försyndelser" som att miljontals människor dog svält döden efter industrialiseringskampanjen Det stora språnget och förnedrades under kulturrevolutionen. Inte ens i ljuset av sådana horribla händelser kunde alltså efterträdaren i denna patriarkala kultur helt förkasta sin föregångare. Det kinesiska fadersupproret sker ändå sällan så öppet som i Dengs partiella revidering av Maos misstag. Överlag antar en ny generations ledarskap en egen form i en försiktig dialektik med sina förelöpare – somt kasseras, somt kanoniserar. Det är ett imperativ i Folkrepubliken Kinas auktoritära politiska liv att successionen behöver ett nytt avstamp för att erkännas. Den tredje generations ledare Jiang Zemin var i den meningen inte Dengs egentliga efterträdare. Han gjorde aldrig upp med Deng, tvärtom höll han hårt fast vid det riktiga i att krossa demokratiörelsen. En naturlig ständpunkt kan det tyckas, eftersom han handplockades till makten av Deng när Zhao Ziyang efter att ha visat sympati med de unga demonstranterna på torget 1989 sattes i sin långa husarrest. Sannolikt kommer Jiang Zemins långa tid vid makten i bakspiegeln att reduceras till ett förvaltande interludium.

Den nyligen tillträdde fjärde genera-

tionens huvudman, Hu Jintao, började faktiskt under 2004 omtolka Jiang Zemins teori om "De tre representationerna", som innebär att partiet skall representera "de avancerade produktivkrafterna", "den avancerade kulturen" och "majoritetens intressen". Den viktigaste innebörden i detta är att partiet inte längre bara ska representera bönder, arbetare och progressiva intellektuella, utan också alla andra krafter som bidrar till att göra Kina starkt och välmående. Följaktligen kan nu också entreprenörer erhålla partimedlemskap. Hu har också infört en helt ny procedur som innebär att politbyråns ständiga utskott ska rapportera till den samlade politbyrå och till den centralkommitté som valt den. På så vis gör han sig till förespråkare för det demokratiseringsarbete som sägs pågå inom partiet i syfte att stärka dess regeringsduglighet. Samtidigt är det avsett att ta udden av Jiangs kvardröjande inflytande i politbyråns ständiga utskott där han har kvar sina adepten. Kanske blir tiden någon gång mogen för Hu Jintao att också ta avstånd från Deng Xiaopings politiska axiom att välstånd endast kan skapas om all opposition till kommunistpartiet tillintetgörs.

Men den oljetanker som det kinesiska kommunistpartiet är vänds inte så lätt. Det lär dröja innan han vågar – om han nu vill – korrigera Dengs största politiska misstag, det militära övervåld som krävde hundratals studenters och Pekingbors liv natten till den fjärde juni 1989. Den officiella inställningen till händelserna 1989 har nämligen fortsatt att upprepas i början av 2005 med anledning av att Zhao Ziyang avled den 17 januari. Så sent som i augusti 2004 deklarerade kommunistpartiet att diskussion om politiska reformer, revidering av konstitutionen och omvärdering av "historiska incidenter" låg utanför offentlighetens ramar. Vidare meddelade Hu Jintao i ett tal den 15 september att "historien har visat att det i Kina är en återvändsgränd att kopiera väs-

terländska politiska system och modeller". Det finns därför inte mycket i dagsläget som inger större förhoppningar eller optimism om demokratiska reformer.

DEN EKONOMISKA valfriheten gör att Kina i dag är ett stort potpurri av mänskliga aktiviteter. Sambandet mellan politisk utveckling och sociala och kulturella förändringsprocesser i landet gör det naturligt att studera identitetsformering bland dagens unga kineser. Därigenom kan vi i förlängningen förstå mer om hur den framtida dynamiken mellan stat och samhälle kommer att gestaltas.

Riktigt starka spänningar av politisk natur uppkommer i Kina vanligtvis mellan en äldre generation som befinner sig inom systemet och en yngre som befinner sig utanför. Under de senaste hundra åren har detta oftast manifesterats i att en ung, intellektuell elit konfronterar en ålderstigen konservativ regim. Konfrontationen tar ofta formen av massmöten, uppläsningar av patriotiska deklarationer och överlämnanden av petitioner med krav på förändringar. Vida berömd är Fjärdemajrörelsen och dess krav på språk-reformer, demokratisering och avsky för den dåvarande regimens landavträdelser till Japan 1918. Den senaste gången en allvarlig sådan spänning kom till uttryck var förstås 1989. 1980-talets besvikna unga var studenterna, som tog sitt missnöje med det åldrade ledarstyret ut på gatorna och Himmelska fridens torg.

Vilka intryck kommer dagens unga att göra sig av omvärlden och hur kommer de att förhålla sig till Hu Jintaos ledarskap? Vi vet att kineserna bidrar till globaliseringen, men man undrar i vilken utsträckning kinesiska värdemönster globaliseras. Dagens unga generation, den hedonistisk-nationalistiska, har formats av det senaste decenniets exemplösa sociala och ekonomiska förändringar. De urbana unga är bättre utbildade än tidigare generationer. Men om man bortser från hetlevrad nationalism är det politiska intresset bland städernas unga inte särskilt stort. I Medelklasskina, de stora östkuststäderna, där enligt moderniseringsteorierna grogrunden för politiska friheter borde vara som störst, råder inrikespolitiskt ointresse, för att inte säga likgiltighet. Föräldragenerationens jordnära patriotism, som mer handlade om att bygga socialismen och försvara landet från militära angrepp, har inte övertagits av barnen. Nationalistisk litteratur har starkt färgat de ungas bilder av Japan, USA och Sydostasien och resulterat i en patriotism av mer revanschistiskt slag, som begråter historiska nederlag i krig och förluster av territorium.

Man skulle kunna tro att den unga generationen, van vid internetkommunikation, borde vara en kraft för förnyelse med tanke på all information de kan få från utlandet. Men det ser inte ut så. Tvärtom utgör städernas unga en av regimens mest solida maktbaser, eftersom många välutbildade unga har gynnats av reformpolitiken. De har inget att förlora på bibehållet status quo. Den elit som utgörs av de urbana och välutbildade är

väldigt individualistisk och inriktad på personlig framgång. Enligt en studie genomförd under förra året betraktar sig 26 procent av kinesiska universitetsstudenter som individualistiska och 76 procent ser sig som entreprenörer. För första gången på länge i den moderna kinesiska historien råder inget större inrikespolitiskt missnöje hos den urbana ungdomen.

De sociala och politiska generationerna har under kommunistepoken gått i otakt, men det verkar som att de blir alltmer överlappande: ledarskap inom näringsliv, kulturliv och politik föryngras. Modernisering av Kina gör att behovet av kompetens och utbildning ökar på bekostnad av partimeriter och "livsfarenhet". Ålderskillnaden mellan en avgående och en tillträdande politisk generation ser ut att öka. Möjligen skapas därigenom en bättre grund för ömsesidig lyhördhet mellan en yngre social generation och den regerande politiska generationen. Men detta är långt ifrån självklart och den största osäkerhetsfaktorn är identitetsformeringen hos den unga landsbygdsbefolkningen.

Det är svårt att entydigt karakterisera en hel ungdomsgeneration och man kan fundera över om det inte är större skillnader inom än mellan generationerna, beroende på var man bor. De ekonomiska klyftorna mellan stad och landsbygd är och har alltid varit stora i Kina. Det nya är att den urbana ungdomskulturen nu med arbetskraftsmigration, massmedier och internet sprider sig till landsbygden. Bara under det kinesiska nyårsfirandet nyligen meddelade nyhetsbyrån Xinhua att 10 miljarder sms-meddelanden forsat fram över de kinesiska mobiltelefonnätet. Landsbygdens unga influeras av en urban, jagcentrerad livsstil, samtidigt som de lär sig via internet hur man kan använda medier och lagar för att påverka den lokala politiken. Det är en ung, undersyselsatt landsbygdsgeneration som definierar sig som självständig och antiauktoritär och som kan bli en politiskt explosiv faktor framöver.

Städernas unga hedonister är arga på Japan, USA och Taiwan, medan landsbygdens "wannabe-hedonister" är mest

engagerade och upprörda över inrikesfrågorna. Hos dem urskiljer man ett mindre teknokratiskt och mer passionerat ledarskap. Framtidens avgörande konfliktlinjer kan därför komma att förflyttas både rumsligt och generationsmässigt: ett yngre, centralt politiskt ledarskap i Peking kan komma att utmanas av unga missnöjda på landsbygden.

JUST DENNA konfliktlinje verkar inte ha uppmärksamats av den – för att vara Kina – relativt unga ledargenerationen med Hu Jintao och Wen Jiabao i spetsen. Däremot är de väl insatta i den kinesiska historien. Om missnöjet hos hundratal miljoner bönder når en kritisk massa, brukar oförutsägbara krafter utlösas. Hu har dessutom med egna ögon bevittnat fattigdomen, både som utskickad till den fattiga provinsen Gansu för att lära bondkommunism 1968 och som utsänd guvernör på 1980-talet. De kinesiska ledarna har åtminstone för en tid lyckats pacificera den urbana ungdomen. Nu vill de med olika ekonomiska stimulanspaket, som "det stora utvecklingsprogrammet för västra Kina", göra situationen mindre ansträngd också på landsbygden.

Frågan är om det kommer att lyckas. Det är inte självklart att partiets olika legitimitetsskapande åtgärder är tillräckliga för att lugna den landsbygdsgeneration som nu växer upp. Redan i dag äger merparten av de politiska experimenten och protesterna i Kina rum ute på landet. År 1987 infördes lokala byval som ett legitimitetshöjande medel avsett att stärka de partisekreterare som höll på att förlora greppet om landsbygden. År 1999 tog invånarna i Buyun i Sichuanprovinsen på eget bevåg det demokratiska projektet vidare genom att hålla val på länsnivå. Detta försök utdömdes senare av kommunistpartiet som felaktigt och illegalt. Fallet Buyun visar att de demokratidrivande krafterna i dag finns i områden som varken är utfattiga eller välbärgade, utan där man finner en relativt hög utbildningsnivå och där vissa har börjat använda partiets egna medel och metoder för att nå sina mål.

Om man reser runt i det som nominellt

De kinesiska ledarna har åtminstone för en tid lyckats pacificera den urbana ungdomen.

är en folkrepublik bevittnar man hur överflöd samexisterar med fattigdom som i få andra länder. Viktiga samhällsfunktioner som skolor och sjukvård befinner sig i kris till följd av utbredd korruption och maktmissbruk. Och i det prestigerally som ska ta Kina till världens elitdivision och rädda makten åt kommunistpartiet riskerar "de mjuka" miljöfrågorna att offras. De mänskliga kostnaderna för detta skjuts på framtiden och det väcker tvivel om uthållig ekonomisk tillväxt och social stabilitet. Bill Gates ville på det världsekonomiska forumet i Davos ändå förtälja att den nuvarande ledargenerationen är "så smart – särskilt från toppskiktet och nedåt". Men hur smart är det att skjuta gigantiska sociala problem på framtiden, och är det egentligen klokt att oberoende fackföreningar är förbjudna i den marknads ekonomi som nu tar form? Möjligen får både Cui Zhiyuan och Bill Gates anledning att revidera sina åsikter om den kinesiska modellen och ledarskapets förträffligheter. Det behövs inte mycket för att en allvarlig konflikt mellan kapital och arbete ska bryta ut. Riktig folkrepresentation som fås av fria och demokratiska val på högre nivåer skulle kunna vara ett sätt att lösa den uppseglande konflikten.

Men i dagsläget finns inte mycket som tyder på att Hu Jintao blir den förste kinesiske ledare som vågar utsätta kommunistpartiet för politisk konkurrens. Inte ens efter maoismens haveri med kulturrevolutionen var det lätt för Deng Xiaoping att styra in på den så kallade socialistiska marknadsekonomin väg. Sannolikt blir det än svårare för Hu Jintao och andra ledare i hans generation, som saknar Dengs prestige, att överge sina egna teknokratiska ideal om expertstyrets välsignelser till förmån för liberaldemokratiska värderingar. Därtill ska man minnas att Hu var tjugofyra år gammal när kulturrevolutionen bröt ut 1966. Precis som sina generationskamrater upplevde han den tidens *luan*, eller kaos, som en starkt identitetsformande upplevelse. Det har med all sannolikhet stor betydelse för hans beredvillighet att genomföra politiska reformer i dag.

Det finns ändå ett litet frö till liberalisering i själva expertväldets natur. Skulle det uppstå ett betydande folkligt tryck för demokratisering, till exempel från delar av inlandet, och om politbyråns teknokrater skulle uppfatta det som ett verkligt medel för att nå social stabilitet, då kanske en demokratiseringsprocess skulle ta fart. Men inte ens det skulle med nödvändighet betyda att toleransen för pluralism eller utbrett politiskt deltagande skulle öka eller gå på djupet. Den yngre byråkratgenerationen blir mer professionell, men deras syn på folket är lika elitistisk som hos statsförvaltningens seniorer. Påtryckningar utifrån eller fromma förhoppningar är inte fel, men demokrati, som handlar om mer än att osedd lägga sin röstsedel på lådan, skapas inte över en natt. Konsoliderandet av en demokratisk rättsstat som erkänner politiska friheter är med all sannolikhet ett tidskrävande arbete, som kommer att löpa över flera kinesiska generationer. ■

Protester på landet. Hos de unga på landsbygden växer missnöjet.

Foto: sinopix

Den kinesiska teknikraketten har ännu inte nått rätt höjd

ERIK BAARK

Docent vid Hong Kong University of Science and Technology

RESEARCH/ Teknologisk supermakt? Många förutspår Kina en lysande vetenskaplig och teknisk utveckling, inte minst på grund av den snabbt växande exporten av högteknologi. Men den beror till stor del på att utländska företag förlagt sin tillverkning till Kina och exporterar därifrån. Även om det finns många positiva tecken lär det dröja innan Kina blir en teknologisk supermakt.

EN ALLTMER samstämmig opinion bland politiska bedömare, företagskonomer och inflytelserika journalister anser att Kina är på väg att bli en ekonomisk supermakt. Landet har också lyckats förändra sin image från efterbliven producent av lågkvalitetsprodukter till konkurrenskraftig producent av högteknologi. Kineserna genomförde 2003 sin första bemannade rymdfärd och kan göra anspråk på medlemskap i den exklusiva klubb där hittills bara USA och Ryssland ingår. Numera betraktas Kina också som en framtida teknologisk supermakt.

Många av de utvecklingstendenser som pekar mot en framtid som ekonomisk och teknisk supermakt har sin grund i det som skett i landet under drygt två reformdecennier. Ledarskapet fortsätter att fördjupa den politik som skall vitalisera det system för vetenskap och teknik som initierades av Deng Xiaoping. Hans uppfattning att teknologin har en avgörande betydelse för den ekonomiska utvecklingen sammanfattas i tesen att vetenskap och teknik utgör den främsta produktivkraften.

Även om framtiden för kinesisk vetenskap och teknologi verkar ljusare än förut bör vi vara försiktiga med att utnämna Kina till supermakt på området. Grunden är svag, nyinvesteringarna och resurserna begränsade och de institutionella hindren förblir betydelsefulla. Uppfinningsrikedomen och talangen inom den livaktiga kretsen av kinesiska forskare och uppfinnare utomlands visar att deras bidrag till världen kan bli stort. Men därmed är inte sagt att samma nivå kan uppnås och utnyttjas i stor skala inom landet.

Kina ökade sina satsningar på forskning och utveckling från 55 miljarder yuan 1998 till 154 miljarder yuan 2003. Dessa investeringars

andel av BNP närmast fördubblades från 0,70 procent till 1,31 procent (se tabell). Det betyder att Kina i detta avseende har passerat Brasilien (0,87 procent av BNP) och Indien (0,84 procent av BNP) men spenderar mindre på forskning och utveckling än Japan (3,12 procent av BNP), USA (2,62 procent av BNP) och Korea (2,91 procent av BNP).

En nyligen gjord prognos över Kinas investeringar i forskning och utveckling fram till 2020 visar att de skulle kunna öka till 2,23 procent av BNP, förutsatt att regeringens och – i synnerhet – industrins växande investeringsvilja består. Då skulle Kina hamna på samma nivå som ett genomsnittligt OECD-land. Med fortsatt växande BNP under de kommande decennierna skulle de ökade satsningarna på forskning och utveckling ge en mycket stor samlad investering i utveckling av ny teknik.

EN SÄRSKILT positiv företeelse på senare år har varit att en växande andel forskning och utveckling i Kina finansieras och genomförs av industrin. Under 2003 stod industrin för 62,4 procent, statliga forskningsinstitut för 25,9 procent och universitet och högskolor för 10,5 procent av all forskning och utveckling. Industrins andel har ökat från mindre än 40 procent under 1990-talet. Förändringen hänger i första hand samman med den ändrade

redovisning som införts sedan 1999, när en rad olika industriministerier omvandlat sina större forskningsinstitut till så kallade affärsgrupper för vetenskap och teknologi, men den beror också på att ett antal avancerade företag satsat extra resurser på forskning och utveckling. Dessutom har regeringen infört nya skattelättnader för att uppmuntra investeringar på området, såsom undantag från inkomstskatt för företag med produktion av mjukvara och integrerade kretsar.

Marknadskrafterna uppmuntrar också kinesiska företag att satsa mer på innovation, även om investeringarna i forskning och utveckling på många håll har en avkastningstakt som fortfarande är låg internationellt sett. Kinesiska företagsledare är nu medvetna om att mer resurser till teknologisk utveckling inom ett företag ger ökad innovationskapacitet, vilket i sin tur ger högre vinster. Andelen nya produkter i större och medelstora företags totala försäljning har ökat från omkring 10 procent 1997 till 16,1 procent 2002.

Industriföretagen deltar också mer aktivt i forskningsprojekt inom ramen för nationella program för teknisk utveckling, till exempel den så kallade 863-planen för forskning och utveckling inom högteknologi och programmet för teknikutveckling för landsbygdens behov. Under 2003 deltog företag i drygt 10 000 av de 14 202 forskningsprojekt som

bedrevs inom de sex stora nationella programmen. Inom 863-planen hade 14 procent av projekten ett företag som huvudentreprenör, medan forskningsinstitut och universitet deltog som underleverantörer.

Ett bra exempel på denna företeelse är Haiergruppen, en jätte inom vitvaruproduktion och elektronisk industri. Under en 16-årsperiod investerade Haier mer än 7 miljarder yuan i forskning och utveckling, en verksamhet i vilken de i dag återinvesterar i genomsnitt 6 procent av sin vinst. 1998 satsade Haier 500 miljoner yuan på ett nytt forskningsinstitut. Företaget fullföljde en framgångsrik nyorientering av sin affärsstrategi mot marknadsstyrd tillväxt inom den inhemska konsumtionsvarusektorn och har även expanderat utomlands. Strategin lägger tonvikten vid förbättrade tekniska utvecklingsmöjligheter, införlivande av utländsk teknologi och satsning på inhemska innovationer.

Ett annat exempel är den kinesiska datorjätten Lenovo Group som i december 2004 väckte stor uppmärksamhet med sitt förvärv av IBM:s pc-division. Det var visserligen en IBM-verksamhet som på senare år hade förlorat marknadsandelar och minskat i lönsamhet, men att en kinesisk, högteknologisk företagsgrupp kunde överta ett prestigefyllt, amerikanskt varumärke är ett talande exempel på de kinesiska företagens nya ställning på världsmarknaden.

EN VIKTIG ANLEDNING till att Kinas teknologiska styrka blivit så uppmärksammas är just den snabba tillväxten i exporten av högteknologiska produkter. Denna uppgick 2003 till 25 procent av Kinas samlade export, en ökning från 11 procent 1998. Det handlar framför allt om datorer och telekommunikation till ett värde av 92 miljarder USA-dollar 2003. Kinas export till USA av elektronik, datorer, kommunikationsutrustning och andra produkter som inbegriper avancerad teknik växer nu mycket snabbare än exporten av arbetsintensiva produkter som kläder, skor och plastprodukter. Export av högteknologiprodukter till USA motsvarar 32 miljarder USA-dollar eller USA:s hela handelsunderskott inom denna produktkategori. Sådant stärker övertygelsen hos dem som betraktar Kina som en framtida

Kinas investeringar i forskning och utveckling 1998–2003

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Bruttoinvesteringar i forskning och utveckling (miljarder yuan)	55,11	67,89	89,57	104,25	128,76	153,96
Andel av BNP som är investeringar i forskning och utveckling (procent)	0,70	0,83	1,00	1,07	1,22	1,31

Källa: China Science & Technology Statistics Data Book, 2004, Tabell 2-1

supermakt, men ökar förstås oron i USA för ett tilltagande bortfall av arbetstillfällen.

Det är dock viktigt att sätta in dessa siffror i ett sammanhang. För det första utgör den högteknologiska exporten bara omkring 4 procent av Kinas BNP. För det andra produceras mer än hälften av den i Guangdongprovinserna och en tredjedel exporteras från Shanghai och Jiangsu. Dessa provinser är stora mottagare av utländsk direktinvestering, och 2002 producerades 55,4 procent av Kinas högteknologiska export av helägda utländska företag. Mycket av återstoden kom från samägda företag som använder billig kinesisk arbetskraft för montering och förädling av importerade komponenter och material. Kinesiska produkter som klassas som högteknologiska i handelsstatistiken innehåller i själva verket få mervärdeskapande element från Kina, och inte många produkter har kinesiskägd teknik i botten. En stor del av Kinas nuvarande högteknologiska export är alltså ett resultat av att utländska företag – inte minst amerikanska! – flyttar sin tillverknings- och monteringsverksamhet till Kina och därifrån exporterar till omvärlden.

Det finns dock kinesiska högteknologiska företag som lyckats erövra stora andelar av den inhemska marknaden och gjort betydelsefulla inbrytningar på utländska marknader. Det kanske mest anmärkningsvärda exemplet är Huawei Technologies, en privatägt tillverkare av telekommunikationsutrustning, grundad 1988. Huawei har blivit marknadsledande inom utrustning för anslutningar till hög- och hastighetsnätverk. Företagets totala vinst uppgick 2003 till 3,8 miljarder USA-dollar, medan försäljningen utomlands hade fördubblats sedan året före och uppgick till en miljard USA-dollar.

Huawei har konsekvent återinvesterat över 10 procent av vinsterna i forskning och utveckling, en återinvesteringsgrad som troligen är högre än vad de flesta kinesiska företag finner rimligt. En aktuell genomsnittssiffra för flertalet industrisektorer (inräknat högteknologisektorn) är mellan 1 och 2 procent. En undersökning från 2001 av större och medelstora företags investeringsgrad visar att genomsnittet hade stigit till 3,3 procent, vilket emellertid fortfarande är lägre än motsvarande siffra för industriföretag i avancerade ekonomier.

Huawei äger i dag över 5 000 patent i Kina och är därmed landets största patenthavare. Dessutom innehar företaget 400 patent på utländska marknader. Trots detta har Huawei hittills satsat mer på att utveckla kostnadseffektiva tillämpningar av redan befintlig teknik än

Utveckling i raketfart. De kinesiska rymdfärdena visar hur långt Kina har kommit men åtskilligt återstår innan landet är en teknisk supermakt.

Illustration: Claes Jurander

på banbrytande innovationer. Företaget har av allt att döma i stor omfattning skaffat sig konstruktionsdata genom demontering. Cisco, ledande konkurrent i USA, har stämt Huawei för intrång i Ciscos patent. Målet har senare avskrivits eftersom parterna nått förlikning.

DEN FRAMGÅNG SOM inhemska kinesiska telekomföretag rönt visar att gynnsamma statliga åtgärder, snabbt växande hemmamarknader och företag med entreprenörsanda kan främja konkurrenskraft grundad på tekniska utvecklingsmöjligheter. Mot denna bakgrund har Kina gett sig in i det riskfyllda och sofistikerade utvecklandet av nätverk för 3G (tredje generationens mobiltelefon). Man lanserar sin egen utvecklade TD-CDMA-standard i samarbete med företag som Siemens och andra internationella organisationer. Att landet nu behärskar både teknik och marknader i sådan omfattning att man utmanar stora aktörer när det gäller att utveckla standard för avancerad teknologi är ett tecken på Kinas nya status på vissa områden.

Likafullt finns det gränser för hur snabbt landet kan rycka fram inom avancerad vetenskap och teknik. En hämmande faktor är bristen på mänskliga resurser, i synnerhet välutbildade människor inom forskning och utveckling. För att Kina ska

kunna ta sig fram i ledande position inom den globala teknikutvecklingen måste man utbilda fler kompetenta naturvetare och ingenjörer. Ledande forskningscentrum och universitet måste också erbjuda en fruktbar miljö för högkvalificerade naturvetare, som i sin tur kan bidra till utbildningen av nästa forskargeneration.

DET TOTALA ANTALET personer sysselsatta inom forskning och utveckling i Kina ökade från 831 200 heltidsarbetande 1997 till 1 094 800 heltidsarbetande 2003. Siffran är högre än antalet heltidsarbetande inom samma område i Ryssland (986 900) och Japan (857 300). Men det genomsnittliga antalet arbetande inom forskning och utveckling per 10 000 anställda i Kina var 2002 bara 14. Det innebär att tillgången på utbildade personer i ekonomin är låg jämfört med till exempel Japan, där samma år 128 personer per 10 000 arbetade inom forskning och utveckling. På senare år har forskning och utveckling i Kina fått ett värdefullt tillskott av ekonomiska resurser, vilket gjort att många forskare och ingenjörer kunnat bedriva avancerad och produktiv forskning med mer sofistikerad apparatur, men antalet personer engagerade i verksamheten ökar i blygsammare takt.

Det är givetvis också av stor betydelse att forskningens kvalitet oav-

brutet höjs. Flera tecken tyder också på att man konsekvent söker förbättra den akademiska utbildningen och vetenskapliga skolningen. Under det senaste decenniet har man genomfört en massiv satsning på den högre utbildningen. 1990 var 2,1 miljoner studenter engagerade i högre studier, vilket motsvarar 3,4 procent av de aktuella årskullarna. 2002 var motsvarande siffra 16 miljoner eller 15 procent av de aktuella årskullarna. Ökningen har skett främst genom att man tagit in fler studenter vid statliga universitet, av vilka många vuxit och blivit mycket stora. Den genomsnittliga intagningen per universitet tredubblades från 2 000 studenter 1992 till 6 000 år 2001. De ekonomiska resurserna för denna utbyggnad har kommit från både centrala och lokala myndigheter, men beställningsforskning för företag eller av universiteten nystartade firmor har också tillfört pengar.

Den kinesiska regeringen har skapat förutsättningar för massutbildning på högre nivå och dessutom gett direktiv om en vidgning av ämnesutbudet och en uppgradering av viktiga universitet. I det nationella initiativ som kallas 21/1 har man valt ut de 100 främsta universiteten i Kina och gett dem ytterligare ekonomiska resurser för att uppnå världsklass. 1998 följdes denna satsning upp genom att man valde ut 30 elituniversitet som beviljades ännu mer resurser för forskning och utbildning. Under 1990-talet har man introducerat doktorandstudier i stor omfattning, och antalet avlagda doktorsexamina i naturvetenskapliga ämnen och ingenjörsvetenskaper har ökat från 1 211 år 1990 till 7 532 år 2001. En mer konkurrenskraftig miljö och en ny tonvikt på vetenskaplig kvalitet i projektfinansiering och satsning på enskilda forskare har utan tvivel medfört en högre produktivitetsnivå.

Antalet forskningsrapporter i Kina har ökat dramatiskt på senare år, från 133 341 år 1998 till 274 438 år 2003. Två tredjedelar av dessa är skrivna av universitetsforskare. Ännu mer belysande är att antalet forskningsrapporter i internationella tidskrifter skrivna av forskare som arbetar i Kina har ökat med 19,4 procent årligen under perioden 1997 till 2002. Totalt 49 788 rapporter av kinesiska upphovsmän infördes under 2003 i databasen Science Citation Index, SCI, vilket innebär 4,48 procent av alla publikationer i den prestigefyllda databasen över ledande akademiska tidskrifter, vilket är dubbelt så många som Ryssland eller Indien har. Kina rankas av SCI som nummer 6 i världen i fråga om vetenskapliga publikationer.

De vetenskapliga satsningarna

förstärks alltså både i kvalitet och kvantitet, men det finns ett antal problem att beakta inför framtiden. En viktig fråga är i vilken omfattning den kinesiska regeringen är villig att stödja ett brett utbud av högkvalitativa alternativ till högre utbildning, bland annat genom ökad satsning på läroanstalter och personal utöver de ledande universiteten. I dag för många högskolor en hård kamp för att mobilisera resurser till fler utbildningsplatser och utökade examinationsrättigheter. Där är också stödet till grundforskning klent, mått med internationella mått, och institutionerna och ledningen på de mindre avancerade universiteten främjar inte i tillräckligt hög grad originell och banbrytande forskning.

EN ANNAN betydelsefull fråga är hur universitetsutbildade ska kunna komma ut på arbetsmarknaden. Många högutbildade tycks paradoxalt nog ha svårt att få anställning efter avslutade studier. Andelen utexaminerade med grundexamen från utbildningsministeriets nyckeluniversitet som får arbete är 83 procent, jämfört med bara 45 procent av de utexaminerade från universitet i lokal regi. En undersökning av arbetsmarknaden i de större städerna 2002 visar att tillgången på högutbildad arbetskraft var dubbelt så stor som efterfrågan inom områdena datateknik och maskinteknik, och fyra gånger så stor som efterfrågan inom redovisning och elektronik.

Även om kinesiska företag är i desperat behov av mer och bättre utbildad arbetskraft för sin forskning och utveckling, tycks alltså många av dem dra sig för att anställa de universitetsutbildade som det snabbt växande utbildningssystemet producerar. En intressant följd av detta är att utländska företag har börjat rekrytera kinesiska ingenjörer och byggt ut sina forsknings- och utvecklingslaboratorier i Kina.

Sedan IBM startade sitt helägda företag IBM Research China i Peking 1995 har multinationella företag som Motorola, Intel, Microsoft, Nokia, Ericsson och Samsung inrättat forsknings- och utvecklingscentrum i Kina. I inledningsfasen har dessa centrum främst haft som mål att bedriva relativt enkelt utvecklingsarbete för att anpassa produkter till den kinesiska marknaden. Men en rad företag har gått vidare och skapat enheter för utveckling av nya produkter och ny teknologi, delvis men inte uteslutande för de alltmer avancerade och

krävande kinesiska kunderna. Företagen utnyttjar alltså inte enbart det faktum att kinesiska ingenjörer är billiga, utan också deras produktivitet och prestationsförmåga.

Microsoft har tagit ytterligare ett steg och startade 1998 Microsoft Research-Asia i Peking för att bedriva strategisk grundforskning, främst relaterad till taligenkänning och nästa generations mjukvara inom multimedier. Denna forskningsenhet omfattar över 170 anställda och drygt 200 gästforskare från Kina och utlandet. De har publicerat över 750 forskningsrapporter i ledande internationella tidskrifter. När centret öppnades hade Microsoft säkert för avsikt att använda det som exempel på företagets inriktning på samarbete med vetenskapsmän och myndigheter i Kina, men efter hand har verksamheten mer och mer kommit att attrahera kinesiska forskare rekryterade både från lokala universitet och från utlandet. Man lämnar också värdefulla bidrag till utvecklingen av nya produkter, bland annat i samarbete med ett centrum för avancerade teknologi som Microsoft startade i Peking 2003.

Utbildningen måste stärkas ytterligare, såväl kvantitativt som kvalitativt, och högutbildade personers kompetens måste tas till vara effektivare.

I DAG FINANSIERAS mer än 200 forsknings- och utvecklingscentrum inom it och telekomsektorn, och troligen lika många med anknytning till andra sektorer, av utländska investeringar. Detta har ofta tolkats som att Kina har tagit språnget upp till de ledande forskningsnationerna. Men företagets forskningscentrum har troligen marginell betydelse för Kinas vetenskapliga och tekniska utvecklingsmöjligheter, eftersom spridningen av kunskap till inhemska organisationer är begränsad.

Företag med utländska investeringar satsar i genomsnitt ännu mindre på forskning och utveckling än kinesiska. Dessutom hämtar de över 80 procent av sin nya teknologi från sina moderföretag och resten från andra utländska organisationer. Vissa multinationella företag som Motorola har skapat betydande teknologiska kopplingar till kinesiska universitet och leverantörer, men alla utländska företag är extremt försiktiga när det gäller att dela eller utveckla avancerad teknik i Kina.

Skälet till detta är givetvis bristen på effektivt industriellt rättsskydd i Kina, där olaglig kopiering av varumärkes- eller patentskyddade produkter förekommer allmänt. Utöver omfattande försäljning av piratkopierad mjukvara, musik och

film stöter både utländska och inhemska företag på problem relaterade till illegal kopiering av teknik.

Kina antog på 1980-talet moderna lagar om immaterialrätt. Under 1990-talet följde så en imponerande ökning av antalet ansökningar om patent och skydd för varumärken och upphovsrätt. De ökade från omkring 40 000 år 1994 till 80 000 år 2002. Fram till 2000 var antalet ansökningar från icke-kinesiska personer och organisationer mångfaldigt större än antalet ansökningar från personer bosatta i landet. Sedan 2001 överstiger emellertid de inhemska ansökningarna de utländska, vilket vittnar inte bara om utökad teknikanvändning bland kinesiska organisationer, utan också om ett starkare intresse hos kinesiska företag att skydda värdefulla teknologiska tillgångar. Ett liknande intresse för att skydda tillgångar märks beträffande patent på ritningar och modeller (på lägre innovationsnivå och med kortare skyddstid), där kineser stod för 40 000 till 50 000 ansökningar årligen under 1990-talet, men där antalet ansökningar 2003 stigit till 100 000.

I dag finns en stark inhemsk opinion – till exempel en växande mjukvaruindustri – som efterlyser ökat skydd för immateriella rättigheter. I kombination med USA:s enträgna krav på utökad skydd visar detta att de kinesiska myndigheterna måste stärka inte bara lagstiftningen utan också lagarnas efterlevnad genom domstolar och polisväsende. Det är också troligt att det institutionella ramverket kring teknikutvecklingen på denna punkt kommer att förbättras.

De utländska investeringarnas positiva inflytande på innovationsarbetet i kinesisk industri har hittills varit starkast i det att de skapat konkurrens för inhemska företag. Aktuella undersökningar visar att forskning och utveckling inom kinesiska företag är intensivast i sektorer som har hög andel utländska direktinvesteringar. Det är en tendens som kommer att förstärkas allteftersom Kina anpassar sig och ytterligare öppnar för utländska investeringar som en följd av att landet 2001 anslöt sig till WTO.

KINAS VETENSKAPLIGA och teknologiska förutsättningar påverkas således i stigande grad av landets relationer med utlandet. En aspekt av detta är att ett stort antal kineser flyttar utomlands för utbildning och forskning. Mellan 1978 och 2002 reste 580 000 studenter ut för att bedriva högre studier och genomgå avancerad yrkesutbildning. Omkring 150 000 av dem har återvänt till landet, omkring hälften av de övriga studerar fortfarande och hälften har stannat kvar utomlands efter

avslutade studier. Detta är förstås negativt eftersom landet kanske berövas en del av sina främsta forskare.

Företeelsen har emellertid också positiva följder eftersom de som faktiskt återvänder till landet för med sig värdefullt kunnande, personliga band till framstående vetenskapsmän utomlands och ofta även teknologi som kan omsättas i produktion i hemlandet. Återvändande kinesiska forskare har i själva verket varit en mycket viktig drivkraft för den vetenskapliga kvaliteten som byggts upp på de ledande universiteten. Den kinesiska regeringen har tagit en rad initiativ för att uppmuntra forskare att återvända. Man har bland annat erbjudit professorer inom ramen för programmet Cheung Kong Scholars och inrättat 60 forskarbyar för hemvändande kinesiska entreprenörer. Men också de som stannar kvar utomlands gynnar ofta sina heminstitutioner med gemensamma forskningsprogram eller doktorandutbildningar. I framtiden kommer kineser utbildade i andra länder säkerligen att bidra till att landets egen forskning och teknologi uppgraderas, så att dagens forskarflykt kompenseras.

MÅLET MED DEN nuvarande politiken i Kina är att skapa möjligheter för landet att inta en ledande position inom global vetenskap och teknologi under 2000-talet. Kina investerar alltmer i forskning och utveckling och utbildar fler och bättre forskare och ingenjörer. Kina främjar vetenskaplig kvalitet på ledande institutioner, stärker skyddet för immateriella rättigheter och gynnas av internationella kontakter och utländska investeringar. Detta har ännu inte sådan omfattning att landet kan betecknas som en teknologisk supermakt. Tillväxten inom forskning och utveckling måste fortsätta, både på nationell nivå och inom enskilda företag, innan landet kan stå i främsta ledet inom teknikutvecklingen. Utbildningen måste stärkas ytterligare, såväl kvantitativt som kvalitativt, och högutbildade personers kompetens måste tas till vara effektivare. Det industriella rättsskyddet måste stärkas och utländska företags centrum för forskning och utveckling bör inte arbeta som isolerade innovationsöar. Slutligen behöver man bättre tillvarata utlandsstuderande kinesiska begåvningspotential.

Högteknologiska prestationer som bemannade rymdflygningar har ett starkt symbolvärde för kinesernas okuvliga patriotism, men den verkliga grundvalen för att Kina ska kunna bli en framtida teknologisk supermakt skapas med större resurser och tydligare inriktning på teknikutveckling i skolor, universitet och företag.

Kanske är **Tzvetan Todorov** en ny typ av intellektuell, nämligen den sant europeiske. Han känner både östra och västra Europa inifrån. Han har försökt förstå det totalitära samhället utifrån egna erfarenheter. Och han deltar i reflekterandet över det kommande Europa.

Mänskliga rättigheter kräver makt för att kunna upprätthållas

Av

Inger Enkvist

Professor i spanska vid Lunds universitet

BLAND LITTERATURVETARE har Tzvetan Todorov varit ett välkänt namn ända sedan han på 1960-talet blev en av strukturalismens förgrundsfigurer. Men med tiden har hans verk blivit omfångsrikt, breddats och fått nytt fokus, och bara under 2004 har det hållits större symposier om hans verk i England, Sverige och Turkiet. Vetenskapligt har han intresserat sig för historia, etnologi, antropologi och idéhistoria, men hans senaste böcker hör snarare till fältet opinionsbildning på det kulturella och politiska planet. Han får allt fler inbjudningar att delta i diskussioner om Europas framtid och kanske är han själv just en ny europé: en person med erfarenhet av att bo i flera länder, att tala många språk och att känna flera länders historia och litteratur, en person som känner till både Västeuropas demokratiska tradition och förtrycket i de forna östeuropeiska staterna. I *Le nouveau désordre mondial* ("Den nya ordningen i världen") från 2003 presenterar han sig själv som en europeisk intellektuell som reflekterar över sin samtid.

Han tar emot på EHE, École des hautes études i centrala Paris, där det finns en forskargrupp som sysslar med sociala och politiska frågor. Gruppen arbetar i samverkan med CNRS, Centre national de la recherche scientifique, där Todorov har en forskartjänst sedan mer än trettio år med berömda kolleger som Gérard Genette, Roland Barthes, Pierre Bourdieu, François Furet och Marcel Gauchet. Han ger få

intervjuer eftersom han menar sig framföra det han vill säga i sina böcker och sina debattinlägg. Ändå förvandlar han denna intervju till ett långt och innehållsrikt samtal genom sina uppmärksamma kommentarer och motfrågor.

Todorov med sitt yvigt vita hår är en livlig person som talar franska med en lätt accent. Han växte upp i det kommunistiska Bulgarien och kom till Paris 1963. En släkting bosatt i Kanada ville hjälpa fram sina syskonbarn genom att ge dem "stipendium" till ett västeuropeiskt

"De européer som är besvikna över utgången av det amerikanska valet borde, om de tänker logiskt, stödja upprättandet av en europeisk försvarsmakt."

Todorov hävdar att ett Europa som tvingas sätta sin lit till andras militär för eget försvar inte kan spela någon roll i världspolitiken.

land. Han hade alltså sin försörjning ordnad ett par år och fick sedan snabbt översättningsuppdrag och beställningar på artiklar. Han kom till Paris i rätt ögonblick: de franska strukturalisterna hade just upptäckt de ryska formalisternas och Michail Bachtins existens, men behärskade inte ryska. I Bulgarien hade Todorov lärt sig ryska, och för att inte få problem med den politiska övervakningen hade han inom litteraturen ägnat sig åt just de tekniska aspekterna. Till sammans med Genette och Barthes introducera-

de han nu i Paris den riktning som kom att dominera litteraturvetenskapen under lång tid. För Todorov är detta ett passerat skede av hans verksamhet:

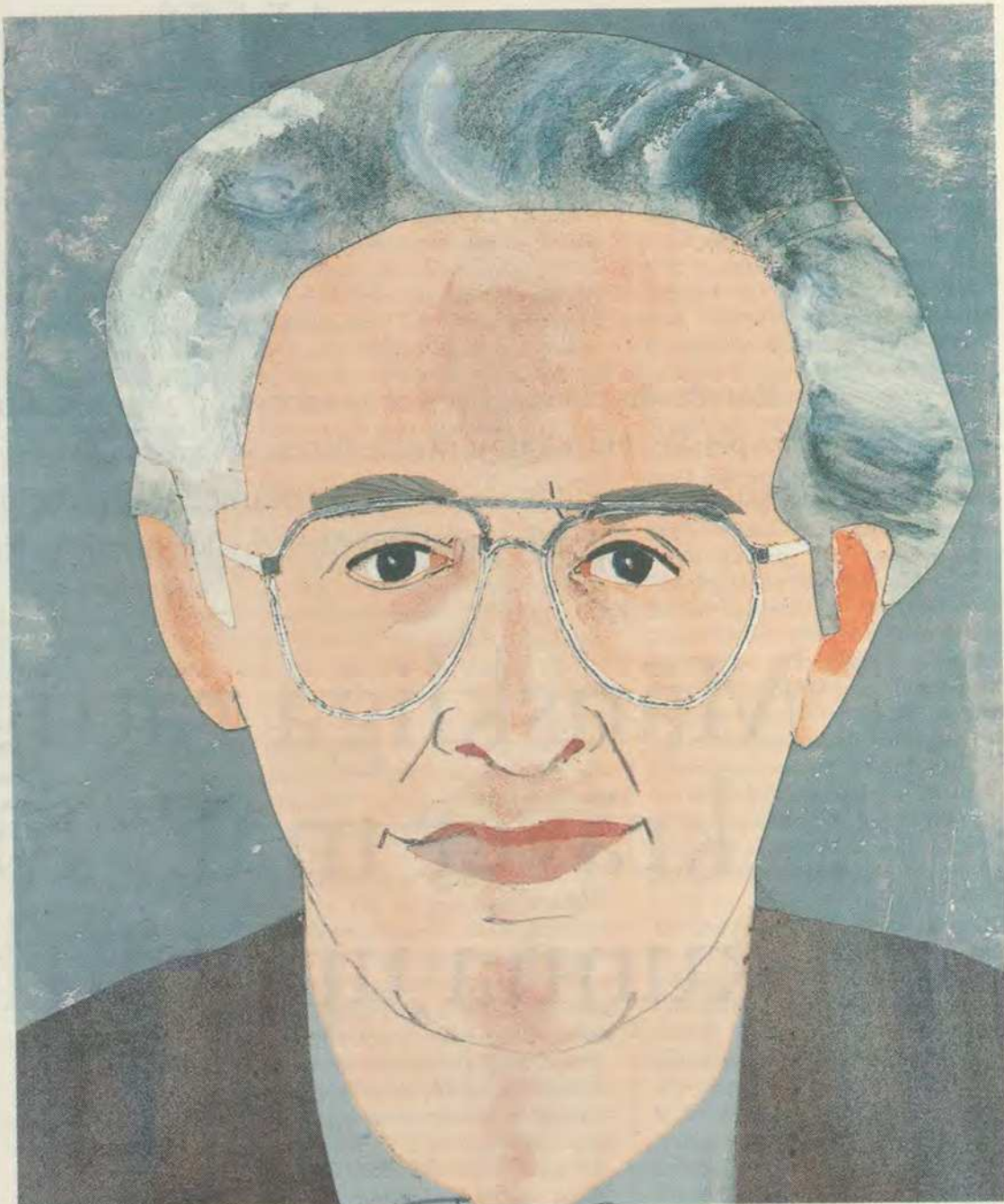
– De lärobokslänkande texterna om strukturalismen och om "det fantastiska" i litteraturen är fortfarande de av mina böcker som sålt mest. Numera vill jag dock hellre se litteraturen och studiet av den i samband med samhälle, idéutveckling och kulturella förändringar i vid bemärkelse. Strukturalismen täcker inte mer än en del av fältet. Det snabba genomslaget för rörelsen berodde nog på att den lanserades kraftigt av medierna och på att den innebar en formalisering av ett fält som hade behov av att organiseras på ett fastare sätt.

TZVETAN TODOROV ÄR EN OVANLIG PERSON. Först lyckades han med bedriften att snabbt accepteras av den franska litterära och intellektuella eliten, sedan valde han att inte klamra sig fast utan såg till att vidareutvecklas. Ett par händelser påskyndade nyorienteringen. Hans far skrev till honom att han inte skulle komma tillbaka till Bulgarien därför att det inte fanns någon framtid för honom där, och samtidigt bestämde han sig för att söka franskt medborgarskap. Slutligen blev han själv far. Allt detta bidrog till att han bestämde sig för att lära känna sitt nya land Frankrike och att han ville bidra till att Frankrike skulle utvecklas väl, eftersom han var medborgare och det var det land hans barn skulle leva i. Han inledde därför ett mångårigt studium av den franska idétraditionen från renässansen och framåt. När han publicerade resultaten gav han sig därigenom in på att förklara fransk idéutveckling för fransmännen.

Det ovanliga hos Todorov ligger också i att han lämnade det område där han hade ett språkligt och kulturellt försteg framför andra franska litteraturvetare och gick in på tvärvetenskapliga fält, något som brukar föra med sig extra stora svårigheter att bli accepterad. Han ville emellertid öka sambandet mellan sitt liv och sitt arbete och valde att bygga på sina egna erfarenheter som utlänning i Frankrike när han gjorde kulturmöten till sitt tema under sjuttio- och början av åttiotalet. De mest kända titlarna är *La conquête de l'Amérique* ("Erövringen av Amerika") från 1982 och *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine* ("Vi och de andra. Den franska reflektionen över mänsklig olikhet") från 1989. Under 1980-talet började en bredare krets kulturvetare intressera sig för hans arbete samtidigt som tekniskt intresserade litteraturvetare fick allt mindre nytta av honom.

Murens fall 1989 hade stor betydelse för Todorov. Han säger sig dessförinnan inte helt ha insett hur medvetenheten om förtrycket i hemlandet fortfarande tyngde honom. Han fick nu energi att ta itu med två för honom nya ämnen, nämligen totalitarism och koncentrationsläger. Todorov har skrivit en av de första böckerna om koncentrationsläger i Bulgarien.

– För en östeuropé finns en "existentiell närhet" till temat och det underlättar förståelsen av lagrens logik medan västeuropéer har levt mer skyddat. Det har varit en del av utforskandet av min egen identitet att försöka förstå denna logik. Jag har aldrig suttit i något läger men jag skulle ha kunnat hamna i ett. Det är viktigt att förstå att det inte behövs speciellt många läger i ett land för att de ska ha en avgörande betydelse. De finns för att injaga skräck i befolkningen så att ingen vågar protestera. Om det så bara

"Totalitarismen har inte en viss ideologi som främsta drivkraft, utan en vilja till personlig makt."

Ett av Tzvetan Todorovs viktigaste teman är totalitarismen. Som uppväxt i det kommunistiska Bulgarien har han egen erfarenhet av totalitära system.

finns ett par stycken och det är oklart eller slumpartat vilka som skickas dit, så är detta helt tillräckligt för att förtrycka en hel befolkning. I mekanismen ingår att ingen fångslad får berätta om sina erfarenheter. Koncentrationslägret är själva sinnebilden för ett totalitärt samhälle.

– När det gäller terror är det viktigt att sätta sådan skräck i befolkningen att den "terroriserar sig själv". Det går inte att avsätta så många poliser som skulle behövas för att bevaka alla och därför måste befolkningen skrämmas till underkastelse. Samtidigt betyder detta att undersåtarna inte är helt oskyldiga till terrorn, eftersom de har "hjälpt till" att upprätthålla den. Undersåtarna utvecklar inte sällan en tendens att inför sitt eget samvete säga att de inte kunnat annat, att de "egentligen" är som de är

i sitt inre jag och att deras yttre beteende bara är en anpassning. De vill se sig som icke-ansvariga, bland annat därför att de uppfattar världen som så komplicerad och farlig att de inte kan ta något ansvar för den.

Todorov understryker att de få dissidenter som fanns i Östeuropa kanske var mer beundrade än omtyckta, eftersom de påminde alla om att det fanns andra sätt att förhålla sig på än anpassning till systemet. Denna del av Todorovs tänkande är naturligtvis tung att ta till sig för östeuropéer.

– Totalitarismen har inte en viss ideologi som främsta drivkraft, utan en vilja till personlig makt. Ideologin är bara ett hjälpmedel för den grupp som lyckats ta makten och som sedan stödjer sig på terror för att hålla sig kvar. Både kommunister och nazister gjorde utrensningar bland de egna på trettioalet, och då framgick det tydligt att bevarandet av makten för den ledande gruppen sattes framför ideologin. Ideologins funktion är rättfärdigandet av den terrorgruppen behöver för att behålla makten. Totalitär ideologi har som främsta syfte att avgöra vilka som ska räknas som statens fiender och att peka ut alla som har annan åsikt som fiender. Ingen annan sanning får konkurrera med den som makten anvisar. Samtidigt får ingen absolut sanning finnas, eftersom makten ändrar uppfattning efter behov. Det är därför logiskt att områden som vetenskap och rättskipning i

totalitära länder underställs makten. Det postmoderna påståendet att sanning och verklighet skulle vara en social konstruktion är egendomligt för den som studerat totalitära system. Att avvisa anspråk på en oberoende sanning är det som utmärker diktaturer, och varför reagerar inte personer som lever i demokratier mot sådana påståenden?

En av anledningarna till att Todorov i flera år har arbetat med temat är att lägren innebär ett uttryck för en nollpunkt när det gäller människans villkor och att de därför kan ge upplysningar av antropologiskt slag.

– I vittnesbörd från överlevande nämns det hur olika fångarna uppträdde. Det fanns alltså ett visst utrymme för egna beslut, en frihetszon, hur liten den än var. Dessa vittnesbörd visar att en människa är i stånd att fatta egna beslut också i extrema situationer och att hon inte är helt förprogrammerad exempelvis av social klass eller etnisk grupp. Det är samtidigt tydligt att vissa fångar gör likadant som de regimer som fängslat dem, nämligen delar in människor i goda och onda beroende på deras sociala och etniska tillhörighet. Andra ser däremot att de flesta människor varken är helt goda eller helt onda utan snarast tillhör en "gråzon". Indelningen i svart och vitt är en "oriktig hypotes om verkligheten" som i en så extrem situation som ett läger till och med kan minska individens möjlighet att överleva.

Under sin läsning har Todorov uppmärksammat att kvinnor ofta i högre grad än män förmådde ta ansvar för andras välbefinnande och att de därigenom i högre grad kunde bevara sin mänsklighet och till och med överleva i högre grad. Det är anmärkningsvärt att just han, som ju inledde sin bana med att studera tekniska och abstrakta drag i texter, är den bland alla lägerskildrare som speciellt uppmärksammat detta omsorgsperspektiv. Hans böcker om koncentrationslägren har dock inte enbart givit upphov till positiva reaktioner.

– Det finns judiska kretsar som ser det som ett helgerån att man använder vittnesbörden från lägren till annat än att fokusera på brottet mot judarna som grupp. Andra som varit upprörda är personer som står kommunismen nära och som inte vill acceptera de många vittnesbörden om likheter mellan kommunistiska och nazistiska läger. Kanske är detta huvudsakligen ett problem för den generation som liksom jag själv håller på att gå i pension. Ungdomarna har inga svårigheter att se likheterna.

NÄR TODOROV STUDERAR kritiken i Europa mot demokratins svaga sidor, slås han av att det finns personer som lyfter fram reella problem i demokratiska stater men som samtidigt accepterar ideologier och stater med ännu större nackdelar. Han själv förespråkar humanismen och dess utveckling av demokratin. Är inte begreppet humanism också kritiserat av många?

– Många som tidigare stött socialistiska och kommunistiska ideologier stödjer nu "människliga rättigheter", utan att se att idén om människliga rättigheter kommer från den europeiska humanismen sådan som den växt fram från renässansen och upplysningen. Det är alltså ologiskt att stödja människliga rättigheter men avvisa europeiska värden. Det är riktigt att exempelvis imperialistiska strävanden har använt en humanistisk retorik, men detta betyder inte att humanismen är imperialistisk. De personer som avvisar humanismen har ofta stött kommunismen, som också har en jämlikhetsretorik men inga pretentioner på humanism. Lenin förklara-

de redan från början att regimen måste eliminera alla fiender.

Todorov har varit ledamot i den franska skolkommitté som redovisat sitt resultat i oktober 2004, och han understryker att idén att alla medborgare ska ha rätt till utbildning för att kunna utvecklas är just en humanistisk idé. Humanismen bygger på att människan inte är en färdig varelse när hon föds och att utbildning och uppfostran öppnar individen för möjligheter i livet och yrket. När Todorov får höra att svensk utbildning har starka inslag av att eleverna själva ska planera sitt arbete och avgöra hur de ska arbeta, skakar han på huvudet och kallar en sådan syn "ultraliberal".

– Det synsättet var på modet i Frankrike för en generation sedan, i slutet av 60-talet och fram till de första åren av 80-talet. Tvärtom menar den skolkommitté som nu lagt fram sitt förslag att den skola som inte sätter kunskapsmålet främst dömer många barn till underlägsenhet. Ju svagare ett barn är socialt desto mer behöver det samhället och dess institutioner. Kultur är något man måste lära sig för att ha en chans i livet. Det är direkt antidemokratiskt att inte sätta kunskaper först i utbildningen.

TODOROV ÄR MYCKET engagerad i utvecklingen av ett nytt Europa, och han understryker om och om igen att européerna tenderar att inte förstå vidden av att EU utgör en av de få delar av världen där det är osannolikt, ja omöjligt, att länder går i krig med varandra. Som östeuropé är Todorov medveten om att krig och militär övermakt inte bara är något som finns i historieböcker.

– De européer som är besvikna över utgången av det amerikanska valet borde, om de tänker logiskt, stödja upprättandet av en europeisk försvarsmakt. De östeuropeiska staterna är mer Natovänliga än de västeuropeiska, och anledningen är att de vet vad det innebär att inte kunna försvara sig. Om Europa inte kan försvara sig självt kan det dessutom ännu mindre spela någon roll i världspolitiken och exempelvis inte hjälpa de demokratiska stater som kan tänkas be om dess hjälp. De intellektuella som vill ha fred men inte en effektiv försvarsmakt är antingen verklighetsfrämmande eller personer med anknytning till de "fredsrörelser" som Sovjethierarkin tidigare stödde för att försvaga de stater som sågs som de huvudsakliga fienderna, nämligen de liberala demokratierna. En del före detta kommunister har övergått till att bli förespråkare för mänskliga rättigheter, samtidigt som de är motståndare till att EU ska ha en gemensam militär organisation. Detta är också motsägelsefullt. Det finns ingen rättighet om man inte samtidigt har makt att garantera att den verkligen upprätthålls.

Todorov kallar sig själv för en "lidelsefull europé" men han tror trots allt mer på politiker än på intellektuella då det gäller att föra världen framåt. Politiker måste vara handlingsinriktade, medan vissa intellektuella nöjer sig med ordlekar. Han är samtidigt oroad över att det i USA nu ska uppstå en tydligare indelning av världen i vänner och fiender, likaså över den tillagande religiositeten där. Med sin bakgrund i ett kommunistiskt land har han själv aldrig känt någon dragning till religion. Han är förvånad över att så få offentligt vill säga det som alla historieböcker är eniga om, nämligen att Europa har sina rötter i Aten, Rom och Jerusalem. Todorov har ett i sammanhanget intressant resonemang runt begreppet "xenofili", mindre känt än xenofobi:

– Xenofilen menar att andra grupper är bättre än den egna. I Bulgarien brukade vi tro att exempelvis fransmän var mer sofistikerade och därför "bättre". En liknande tanke är att "primitiva" folk skulle vara bättre än mer utvecklade eftersom de är mindre fördärvade av civilisationen, med andra ord ädla vildar. Multikulturalismen bygger på att människor är olika, att olikheten kan förklaras av grupptillhörighet och att gruppen har ett tolkningsföreträde framför individen när det gäller att avgöra vad som är bra för individen. På så sätt stängs personer in i sin grupp och därför är multikulturalismen som idé antihumanistisk och antidemokratisk. Det är mycket tydligt att det ofta är personer med anknytning till totalitära ideologier som lockats av idén med det multikulturella som ju möjliggör för antidemokratiska grupper att organisera sig, sprida sin lära och eventuellt få bidrag mitt i demokratiska samhällen. Multikulturalismens framgångar är en pendang till Dreyfusaffären kring förra sekelskiftet, fast med omvända förtecken. Nu vinner antidreyfusarderna.

– Inlemmandet av östeuropeiska länder är bra för EU, menar Todorov. Östeuropéerna är ivriga att förbättra sitt liv, de arbetar hårt och kommer att rycka upp hela EU. Det är en fördel för det "gamla" Europa med "nytt" blod. Däremot är det inte lämpligt att göra Turkiet till medlem. Det är något helt annat än att ta in ett östeuropeiskt land. Med sina mer än sjuttio miljoner invånare som snabbt ökar skulle Turkiet bli ett av de tyngsta länderna i EU och få ett avgörande inflytande. EU har inte heller intresse av att få en direkt gräns till så bekymmersamma länder som Syrien, Irak och Iran, utan behöver buffertländer som exempelvis Turkiet. Skillnaderna i kulturell och ekonomisk nivå är också stora, vilket är ett ytterligare skäl mot ett samgående. En allians som EU är som ett giftermål. De båda parterna måste ha många gemensamma drag och båda måste vara lika övertygade om att alliansen är till deras gemensamma fördel för att förbindelsen ska bli framgångsrik och hållbar.

Hur ser Todorov på de intellektuella plats i samhället? (Detta är franska intellektuellas älsklingsfråga och brukar vara en mätare på personers fåfänga.) Todorov svarar att han vill undvika ordet intellektuell och hellre talar om personer som professionellt sysslar med studier och som är betalda för att tjäna samhället genom att göra det möjligt för andra att förstå sig själva och samhället bättre. Han menar att en sådan person har en moralisk plikt att inte automatiskt upprepa för ögonblicket accepterade sanningar utan att försöka vara *lucide*, ett ord som han tycker om och som skulle kunna översättas med "klarsynt".

För personer som arbetar inom områdena humaniora och samhällsvetenskap är Todorov en uppmuntrade bekantskap. Han har inte bara skaffat sig breda kunskaper, utan använder dem också genom att delta i samhällsdebatten. Det är för att han behärskar inte bara bulgariska, utan även ryska, tyska, franska, engelska och lite spanska som han har kunnat läsa de dokument han använt i sin forskning. Det är för att han skaffat sig grundliga kunskaper från en rad länder som hans resultat är användbara för en internationell krets av kolleger. Det är för att han valt väsentliga teman med anknytning inte bara till sitt eget liv utan till allas våra liv som han har något väsentligt att säga. Todorov är en person som har gjort en resa i mer än en bemärkelse.

Räddningsakt. Samtidigt som de totalitära systemen etablerades under 1930-talet satt en rad intellektuella med stora bokprojekt tänkta att rädda det förflutna. Bland dem fanns litteraturhistorikern Ernst Robert Curtius som ville sammanfatta civilisationen i en enda bok. Han lär oss inte vad utan hur vi kan läsa.

Utgrävning av uttryckens labyrinthiska rotsystem

CARL-JOHAN MALMBERG

Författare och kritiker

WALTER BENJAMIN GÖR i "Historiefilosofiska teser" en intressant åtskillnad mellan historieskrivning och tradition. Historien skrivs av makthavarna, av härskarna och segrarna, medan traditionen skapas i underläge som en motståndsakt, en kritik av de rådande förhållandena. Benjamin skriver (i Carl-Henning Wijkmarks översättning): "Var och en som intill denna dag avgått med segern marscherar med i det triumftåg som de idag härskande iscensätter över dem som idag ligger på marken. Bytet medförs, såsom det alltid varit brukligt, i triumftåget. Man kallar det för kulturarvet."

Att bryta loss kulturarvet från historieskrivningens falska bilder blir traditionens främsta uppgift. Med hjälp av poetiska metaforer skisserar Benjamin så en mycket personlig, mot framtiden pekande tradition av judisk messianism i kombination med marxistisk historiematierialism. Han skriver mot slutet av 1930-talet, under nazismen och mot nazismen. Teserna kommer att utgöra en del av *Passagearbetet*, ett labyrinthiskt utformat verk uppkallat efter Paris 1800-talspassager, centrala för Benjamins studier. *Passagearbetet* är en djupdykning i modernitetens historia, ett försök att rädda en viktig bit av nutidshistorien undan nazismens historieförfälskning, men också undan den allmänna glömskan. Arbetet blir aldrig klart; Benjamin tar sitt liv våren 1940 vid en gränsstation mellan Frankrike och Spanien, för att slippa falla i Gestapos händer. *Passagearbetet*

sagearbetets tusentals sidor utkast och excerpter publiceras postumt.

VID SAMMA TID som Benjamin arbetar med *Passageverket* vid Bibliothèque nationale i Paris, startar den tyske litteraturforskaren Ernst Robert Curtius (1886-1956) sitt personliga kulturella räddningsarbete. Han presenterar det 1948 i bokform: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* ("Den europeiska litteraturen och den latinska medeltiden"). Parallellerna mellan Benjamin och Curtius är uppenbara, båda var motståndsmän i kampen mot nazismens historiemytologisering liksom mot nutidens bortträngning av kulturarvet.

Vem var då Ernst Robert Curtius? Han föddes i en framstående, tysk lärdomsfamilj: farfadern var historiker, en farfarsbror var framstående grekist och etymolog. Själv var han professor i litteratur vid universitetet i Bonn sedan 1929 med modern fransk litteratur som specialitet. Arbetet med *Europäische Literatur* påbörjade han 1933, i ett slags inre exil sedan nazisterna i praktiken gjort det omöjligt för honom att uttrycka sig fritt. Curtius många essäer om fransk- och engelskspråkig modernism (särskilt Proust, Gide och Joyce) gjorde att han av makthavarna uppfattades som språkrör för *entartete Kunst*, en internationalistisk, osunt psykologiserande och inte minst judevänlig kultur. När Curtius 1932 publicerade debattboken *Deutscher Geist in Gefahr* ("Tysk anda i fara") blev han brännmärkt av det nazistiska parti-

organet *Völkischer Beobachter* för sina kontakter med "judar och förvirrade judisksinnade tänkare" och för att han saknade förståelse för den biologiska grunden för den tyska kulturen. Om Benjamin stod för ett (mycket personligt) marxistiskt motstånd mot nazismen, stod Curtius för ett konservativt och idealistiskt.

Under 30-talet hade författaren Stephen Spender flitiga kontakter med Curtius, som trots sin politiska konservatism blev en mentor för den unge, engelske marxisten. I sin dagbok för 19 september 1939, ett par veckor efter krigsutbrottet, skriver Spender: "Genom Curtius kom jag i kontakt med Goethes, Hölderlins och Schillers Tyskland. Det är ett apolliniskt Tyskland, ett solens Tyskland, inte det dionysiska Tyskland där Hitler eggat upp sig från slödumhet till vildaste frenesi." Curtius själv sammanfattade 1953 sitt arbete så här: "När den tyska katastrofen inträffade beslöt jag mig för att tjäna idén om en medeltida humanism genom studiet av den latinska litteraturen under den epoken. Dessa studier höll mig sysselsatt i femton år."

TITELN PÅ CURTIUS BOK är kanske inte helt rättvisande; betoningen av den latinska medeltiden kan få en att tro att det rör sig om en historisk specialstudie. I stället handlar det om ett destillat av 2 500 års västerländsk litteraturhistoria, där överblicken över helheten är avgörande. Syftande på sina många närsynta kolleger skriver Curtius i sitt förord: "Specialisering utan universalism är blind. Universalism utan specialisering är en såpbubbla."

Bakom formuleringen ligger Goethes universaltänkande och hans begrepp *Weltliteratur* (världslitteratur) som avvisar kulturell nationalism. Curtius använder Goethe i polemik mot nazismen och citerar: "Snabbt låter man sig övertygas om att det inte existerar någon patriotisk konst, inte heller någon patriotisk vetenskap. Båda tillhör, i likhet med alla goda ting, hela världen och kan bara utvecklas genom ett gemensamt och fritt utbyte mellan människor i nuet, med blicken riktad mot arvet från det förflutna."

För Curtius är världslitteraturen liktydig med de europeiska litteraturerna (Goethe sökte sig däremot utanför Europa) och i sin bok rör han sig smidigt mellan de europeiska språken, döda som levande. *Europäische Literatur* är en av 1900-talets mest omfattande humanistiska studier: en detaljerad översikt av Europas olika litterära former, retoriska grepp och olika motivkretsar, från de antika medelhavslitteraturerna över medeltidens skolastik och poesi, renässansens och barockens vildsinta formexperiment och 1700-talets klassicism fram till 1900-talets modernism. Dante, Shakespeare och Goethe är nyckelfigurer men här finns också häpnadsväckande iakttagelser om Coleridge, Mallarmé och Joyce. Curtius bok vill ge nutida läsare ett historiskt djup, och målet är "att sörja för bevarandet av den västliga kulturen och belysa enheten hos dess tradition i tid och rum med nya metoder".

När han skriver dessa ord i nyutgåvan från 1953 ser han uppgiften som ytterst aktuell. Efterkrigstidens kulturklimat är förvirrat, den kulturella enhetstanken avlägsnare än

någonsin: "I nuets andliga kaos är det nödvändigt, men också möjligt, att påvisa traditionens enhet." Och han skriver "inte för forskaren utan för litteraturskaren".

Europäische Literatur är en av 1900-talets mest lärda böcker. Den är ett av de sista exemplen i en lång humanistisk tradition på verk som förmår förena originell forskning med ett lättfattligt men samtidigt uppförande tänkande. Att tränga igenom *Europäische Literatur* med dess 600 tättryckta sidor är att djupna som människa; det går mycket väl att se boken som en bildningsroman à la Thomas Mann eller Goethes *Wilhelm Meister* där läsaren får lägga pussel med den västerländska traditionen. Boken har en enastående spännvidd: här finns kapitel om naturen som gudinna, om litteratur och pedagogik, om hjältemotivet i antik och medeltida diktning, om de nio muserna, om poesins förhållande till filosofin, om Dante och Shakespeare, om den medeltida kärleksromanen *Romanen om rosen*, om sodomi, om Eros och moral, om ideallandskapet som litterärt motiv och mycket, mycket annat. Denna överrika bok har samtidigt en strikt struktur, ett slags vindlande progression där läsaren steg för steg förs fram mot en helhetssyn, som samtidigt – inte minst tack vare alla utvecklingar, fotnoter, och ett antal "exkurser", kortare, kompendiartade kapitel – är förunderligt öppen.

Intrycket när man läst boken färdigt är att man nu, på allvar, kan börja läsa litteraturens klassiker. Curtius har så att säga försett en med de grundläggande redskapen. Hans bok är ett slags initiationsrit, visuellt kunde man likna den vid den medeltida labyrinthen på golvet i Chartreskatedralen, sträng och fri på samma gång. Den närmaste litterära motsvarigheten förutom Benjamins *Passageverket* är Prousts eller Joyces encyclopediska, totala romaner. Med dem delar Curtius drömmen om att civilisationen helt och hållet skulle kunna sammanfattas i en enda bok. I ett av de mest fantasiäggande kapitlen, "Boken som symbol", reflekterar han själv över denna totala bok, en urgammal föreställning enligt vilken naturen, kosmos eller Gud under olika epoker betraktats som en absolut bok. Kapitlet är en spegel för boken det står i.

DEN ENGELSKE POETEN Alexander Pope skrev en gång: "The rising tempest puts in act the soul". Det tycks vara så att kristider och katastrofer har en tendens att ta fram det bästa hos människan, liksom förstås det sämsta. Curtius val att bekämpa nazismens barbari genom det lärda studiet har utöver Walter Benjamin åtminstone två paralleller som jag

Dante. Dante gick i yttre, Curtius i inre exil. Oljemålning av Domenico Petarlini cirka 1860.

Foto: Archivo Iconografico, S.A./Corbis

vill nämna. I Istanbul arbetar under andra världskriget exiltysken Erich Auerbach, vän till Curtius, med sin syntes av den västerländska litteraturhistorien, *Mimesis* (1946). Strukturen är betydligt enklare än hos Curtius: en serie läsningar av kortare texter från Homeros till Virginia Woolf. Också Auerbachs mål är att ge nutidsläsaren en historisk fond. *Mimesis* har blivit en av de få verkliga bästsäljarna inom 1900-talets litteraturforskning och har översatts till ett stort antal språk, också svenska.

Parallell nummer två: vid Columbia University i New York skriver under 1940-talet den engelske klassicisten Gilbert Highet sin helt och hållet enastående, men till skillnad från *Mimesis* nu praktiskt taget bortglömda *The Classical Tradition: Greek and Roman Influences on Western literature* (1949). Curtius, Auerbach och Highet tillhör en numera utdöd humanistisk tradition – man kunde nämna Sten Lindroth, Ragnar Josephson eller E. N. Tigerstedt som svenska motsvarigheter under 1900-talet – och deras böcker är alla skrivna i den meningen att språket i dem är den inspirerade författarens och inte enbart forskarens.

I EN ESSÄ OM T. S. Eliot från 1929 skrev Curtius: "Den sanna kritiken vill inte bevisa, bara visa." Curtius gör det genom *exemplum*. Han har en enastående förmåga att hitta citat i de mest obskyra källor, ett slags skattfynd som ofta får läsaren att

härma. Han är sedan krigsutbrottet hänvisad till sin egen boksamling, eftersom han hindras söka i offentliga arkiv och bibliotek (i fotnoter beklagar han bristen fast man som läsare upplever källorna som botenlösa). Sådant sätter spår i framställningen. Intressant i sammanhanget är att Jürgen Habermas i en artikel om filosofen Ernst Cassirer (publicerad i *Ord & Bild* 2002:2) hävdar att den inflytelserika Warburgskolans speciella sätt att tänka går tillbaka på den nyskapande ordningen i Aby Warburgs eget bibliotek, det som nu finns i London. Walter Benjamin skulle ha hållit med, liksom Jorge Luis Borges: symboliska ordningar, stadsplaner, boksamlingar, museer och register bestämmer på gott och ont hur vi ordnar våra tankar.

Curtius rör sig i sin text från det lilla till det stora och tillbaka igen, från citatet till det översiktliga resonemanget och så till ett nytt, bekräftande och nyanserat citat. "Sanningen består av nyanser", lyder en formulering. Rädslan för att förlora sig i kuriösa detaljer saknar han. För honom är generaliseringar hela tiden beroende av det specifika tonfallet, den unika rytmen, det särpräglade bildspråket hos den enskilde författaren. I förordet till den engelska översättningen av *Europäische Literatur* skriver han: "En person som står på marken framför en ruinhög kan inte se den helhet som ett flygfotografi avslöjar. Men nästa steg blir att förstora flygfotografiet

och jämföra det med den detaljerade kartan. Det finns en viss överensstämmelse mellan ett sådant tillvägagångssätt och det som här tillämpas." I sista hand är det citatet-fetischen som ger hans text dess lyster. *Se oss, läs oss, minns oss!* säger de talrika döda som passerar revy. Curtius ter sig som en hängiven samlare när han i en gigantisk fotnot räknar upp alla de hundrafemti exemplen i Dantes komedi på perifraser, omskrivningens retoriska figur. "Gud bor i detaljen", lyder ett judiskt ordspråk som han citerar från konsthistorikern och vännen Aby Warburg.

Men den ideala historiska utvecklingen är för Curtius inte bara en fråga om minne, om samlande och bevarande, utan också om urskiljning och sällning. Annorlunda uttryckt: om glömska. Glömskan är inte bara negativ utan också produktiv. Avslutningsvis talar Curtius om kulturen som en växelrörelse mellan två motsatser: å ena sidan glömskans *tabula rasa* (varje tidsålder, varje författare måste så att säga börja från noll), å andra sidan trädningens och minnets *thesaurus* (den skattkammare av ord, artefakter och tankar som senare tider kan hämta näring ur). Växelspelet mellan *tabula rasa* och *thesaurus* är dynamiskt, det finns ingen harmoni eller jämvikt mellan dem, bortträngningen av det förflutna är lika nödvändig som återknytandet till det. Tanken går igen hos den amerikanske kritikern Harold Bloom som ser

all litterär utveckling som en revision: de av nödvändighet bortträngda föregångarna återkommer i nya, av de enskilda författarna omgestaltade skepnader.

Curtius vill först och främst vara ett redskap för *thesaurus*, han pekar på det levande hos det förflutna. På samma gång är han ett slags modernist; liksom poeten Ezra Pound och hans devis "Make it new!" vill Curtius göra det gamla användbart på ett nytt sätt.

DET ÄR ARTEFAKTERNA, de konstfullt formade texterna som bör stå i centrum för kulturstudiet. Curtius blev kritiserad för sitt sociologiska ointresse, för att bortse från fenomen som litterär produktion, spridning och reception, liksom för sin tro på cykliskt återkommande fenomen som klassicism och manierism. För honom är den västerländska kulturhistorien först och främst ett antal verbala konstanter som dyker upp i litteraturen i form av motiv, genrer och inte minst *topiker*, uttryckssätt och föreställningar som den upp-och-ned-vända världen, det outsägliga, åkallan av naturen, de motiviska motsatsparen pojke-man och flicka-kvinna, spelad blygsamhet (talarens "oförberedd som jag är") och åtskilliga fler av språkets och tankens återkommande figurer som har en tendens att överleva genom seklerna.

Låt mig ge ett nutida svenskt exempel på en *topik* som man kan ge historiskt djup med hjälp av Curtius: föreställningen om livet som en färd i en bräcklig farkost. När statsminister Göran Persson i SVT:s Aktuellt den 3 juni 2003 i emu-debatten säger: "Att färdas ensam i liten farkost på stormigt hav är ingen trygg resa", tror han möjligen själv att syftningen gäller specifikt Geijers bekanta dikt "På nyårsdagen 1838", den som börjar "Ensam i bräcklig farkost...". Men metaforen om livet, statens liksom individens, som en färd i en bräcklig liten båt går längre tillbaka: den finns hos Shelley (i essän "Defense of Poetry") liksom hos Shakespeare, Vergilius och Homeros. Sådant blir man uppmärksam på av Curtius. Han visar hur vi skriver, tänker och samspråkar med hjälp av tusenåriga *topiker*.

INGEN MED FÖRNUFTET i behåll vågar sig på att sammanfatta *Europäische Literatur*, det vore som att sammanfatta en encyklopedi. Det mest rimliga referatet vore väl kort och gott orden "Tag och läs!". Men låt mig avslutningsvis peka på hur Curtius handskas med de välkända begreppen *kanon*, *klassiker* och *manierism*.

Av dem som under de senaste åren har hyllat Curtius är amerikanen Harold Bloom den mest kända:

Ernst Robert Curtius.

Foto: DPA

i Goethekapitlet till sin bok *Västerlandets kanon* utnämner han Curtius till "den mest framstående moderne tyske kritiker", inte minst för att han i likhet med Bloom själv försvarar kontinuiteten i den litterära traditionen Homeros-Vergilius-Dante-Shakespeare-Goethe. För Bloom är Curtius någon som upprätthåller litteraturens kanon, den succession av levande andar som människan inte kan undvara om hon inte ska förlora all kontakt med sig själv som kulturvarelse. Men Curtius själv gör något helt annat än stadfäster en kanon: han avmystifierar själva begreppen, han gör en historisk analys av termer som *kanon*, *klassicism* och *klassiker*. Han är heller aldrig normativ på samma sätt som Bloom, hans mål är inte att tala om *vad vi ska läsa utan hur vi kan läsa*.

I sin bok återkommer Curtius – vars farfarsbror Georg var sin tids störste tyske etymolog – till ordens historiska rötter, för att vi ska förstå vad vi egentligen säger när vi använder dem. Orden *klassisk* och *klassiker* är särskilt missförstådda, menar han, de har blivit vaga och samtidigt uppblåsta allmänbegrepp. Hur har begreppen uppkommit? I den romerska antiken var de inte estetiska kategorier utan juridiska: en *klassiker* (*classicus*) var en första klassens författare i den meningen att han var socialt erkänd och betalade skatt för sin verksamhet; han var ingen "proletär" (*non proletarius*), med Aulus Gellius ord i boken *Attiska nätter* från 200-talet e. Kr. Under renässansen läggs dimridåerna: *klassisk* och *klassiker* blir värdebegrepp, något som vagt har både med ålder och kvalitet att göra ("gamal och god"). En av de få under senare tid som genomskådat den lösliga användningen av termerna var den franske 1800-talskritikern Sainte-Beuve som läste Gel-

lius; Curtius lyfter fram ett okänt textställe hos honom, med kommentaren "vilken godbit för marxistiska litteratursociologer!"

På liknande sätt spårar Curtius begreppet *modern* (*modernus*) – "ett av de sista legaten från den latinska medeltiden till den moderna världen" – och dess rötter hos orden för nu (*modo*) och dag (*hodiernum*). Ordet dyker upp under 500-talet e. Kr. och saknar från början den koppling till *mode* som vi ofta gör i dag. Curtius analyserar också begreppet *kanon*, uppvärderat i våra dagar tack vare just Harold Bloom. Han pekar på dess medeltida upphov inom kyrkan och dess sekulariserade och nationalistiska användning under renässansen, först i Italien kring 1500, sedan i Frankrike, vars litteratur (franskklassicismen) blir den mest förebilds- och regelstyrda i Europa. Med förakt citerar Curtius 1600-talskritikern Boileaus berömda omdöme om poeten Malherbe som "reducerade Musan till pliktens regler". "Stackars Musa!" skriver Curtius, "storhet är aldrig korrekt". Men även om Curtius, till skillnad från Boileau, aldrig ställer upp regler för vad som är stor litteratur och i stället som Goethe tror på undantagen, de stora individerna, ser han litteraturen som en komplicerad växelverkan mellan imitation och kreation. Hans kapitel om dessa båda begrepp tillhör bokens höjdpunkter.

Fast frågan är om inte den absoluta höjdpunkten i boken är kapitlet om *manierismen*. Till skillnad från praktiskt taget alla tidigare forskare ser han inte termen som historisk, en viss epok inom litteratur och bildkonst vid renässansens slut, utan som en estetisk kategori, en återkommande strävan hos författarna. "Manierismen är en konstant i den europeiska litteraturen. Det är komplementet till klassicismen i alla epoker", skriver Curtius och utvecklar idén om hur naturligt och onaturligt under alla tider har bytt plats. Manieristen är ett slags litterär upptågsmakare som tilltalar Curtius sinne för undantagen och gränsoverskridningarna:

"Manieristen vill inte uttrycka sig på det normala sättet utan på det onormala. Han föredrar det konstlade och tillgjorda framför det naturliga. Han vill överraska, förvåna, blanda. Medan det bara finns ett enda, naturligt sätt att säga saker och ting, finns det tusen former av onatur."

I medeltidens och barockens "förkärlek för formen", för ordlekar, anagram och verbala spetsfundigheter, ser Curtius ett av de viktigaste arven till den moderna litteraturen. Den intrikata förkonstlingen hos

1600-talsspanjoren Baltasar Gracián, det hermetiska språket hos Mallarmé eller den stilistiska ekvilibrismen hos James Joyce är alla exempel på manierismens ständiga återkomst – försök att hitta ett nytt språk, kapabelt att uttrycka det som konventionen och slentrianen inte längre förmår uttrycka. Manierismen är liktydig med litteraturens ständiga nyhetsvärde. "Vad är James Joyce livsverk om inte ett gigantiskt manieristiskt experiment?" frågar Curtius. *Finnegans Wake* var då helt nyligen publicerad. Och Curtius resonemang om litteraturens ständiga sökande efter språkliga omvägar ger en bakgrund till så skiftande litteratur som Gerard Manley Hopkins, Gertrude Stein, Eliots *Det öde landet*, surrealismen, lettristiska ordexperiment, Gunnar Ekelöfs *En Mölna-elegi*, Georges Perecs romaner, Bob Dylans "Desolation Row" och Ann Jäderlunds poesi.

CURTIVUS SJÄLV TVIVLADE på värdet av sin bok. Till vännen T. S. Eliot skrev han den 29 november 1947: "Till vad nytta? Är det inte hopplöst att simma mot strömmen? ... Jag är mycket tveksam om min bok kommer att få något gensvar." Framtiden skulle visa att han hade fel. *Europäische Literatur* fick ett entusiastiskt mottagande, trots en viss kritik särskilt från marxistiskt håll för perspektivet på litteraturen som relativt autonom från samhället i övrigt.

Många påverkades också av boken. Ett exempel på detta finns nära till hands: den svenske författaren Gösta Oswald. Boken som han fick i gåva av Sven Stolpe en vårnatt i Paris 1949 blev helt avgörande för hans litterära utveckling. Läsningen formade denne brådmogne tjugottårigs roman *Rondo*, som publicerades postumt 1951 (i fullständigare skick 1966). *Rondo*, med sina intrikata, musikaliska och filosofiska kompositionsmönster och sitt bitvis arkaiska, bitvis modernt vardagliga språk, är svensk litteratur i särklass mest traditionsmedvetna roman: en syntes av personligt utformad, levande lärdom. Birgitta Holm visar i sin avhandling om Oswald från 1969 att *Rondo* helt enkelt inte hade varit möjlig utan *Europäische Literatur*, själva titeln som betyder rundsång pekar på Curtius idéer om cykliska förlopp och symboliska återkomster. Visionen i *Rondo* är lika pessimistisk som idealistisk: den västerländska bildningen som det hem vi har att rädda oss till och leva i. "Vem betar mig rätten att söka skydd?" skriver Oswald.

Det säger en del om svenskt litteraturklimat av i dag att Oswalds roman är nästan helt bortglömd, trots en nyutgåva i serien Svenska akademiens klassiker för några år sedan. Kanske kan det förhållandet komma att ändras? ■

**Curtius själv
gör något helt
annat än
stadfäster
en kanon: han
avmystifierar
själva
begreppen ...**

Grandiosa minnen av framtid gör oss missnöjda med nuet

ESSÄ/ Hälsovådlig pessimism. Folkhälsan i Sverige fortsätter att öka med traditionella mått mätt. Trots det präglas det offentliga samtalet av pessimism och en negativ inställning till vetenskap, teknik och marknads-ekonomi som gett denna välbefinningsutveckling. Pessimismen är ett av de främsta hoten mot befolkningens hälsa. Den kan inte bara stå i vägen för ytterligare välbefinnande utan också leda till att vi förlorar det som vi har uppnått.

The mind is its own place, and in itself can make a heaven of hell and a hell of heaven.

JOHN MILTON, PARADISE LOST

Ar du nöjd med ditt liv? Trots ökande materiellt välbefinnande och en folkhälsa som med traditionella mått fortsätter att öka, dominerar det offentliga samtalet i Sverige av kritiska, i grunden pessimistiska tongångar. En allt mindre andel av befolkningen vill eller förmår delta i produktionen. Bland de yngre är missnöjesyttringarna handfasta, och blott en kort stunds lyssnande till Reclaim the Street eller planka.nu-rörelserna räcker för att uppfatta det grundläggande ifrågasättandet av samhällsordningen. Enskilda människors mera privata upplevelser och värderingar tycks präglade av likartade stämningar. Detta konstaterades till exempel i en rapport från Samhällsmedicin i Stockholm, baserad på Statistiska Centralbyråns så kallade ULF-undersökningar. Dessa genomförs varje år sedan 1974 i form av djupintervjuer på ett urval av 6 000 individer i riket. Vid en jämförelse mellan 1998 och 2002 konstateras: "Den självskattade hälsan liksom den hälsorelaterade livskvaliteten har försämrats. Den största försämringen över tid har skett i de yngre åldersgrupperna. Kvinnor rapporterar problem i högre utsträckning än män."

Håller grundläggande civilisationsprocesser på att spåra ur på ett sätt som bör föranleda en radikal omprövning av samhällsutvecklingen i västvärldens marknadsekonomier? Eller är det Sverige som drabbats av specifika problem och därför behöver söka specifika "svenska" lösningar? Eller har de som uttrycker missnöje helt enkelt fel, så att den mest rimliga åtgärden är att signalera åt dem att rycka upp sig, till exempel genom att göra socialförsäkringssystemen mindre generösa? Vart och ett av dessa tre ställningstaganden kan karikeras och därmed avfärdas utan en mera djuplodande analys, men alla har betydande anhängarskara. Även om svaren är olika är de flesta ense om att frågan är central. Det som bortom dogmatiska, ideologiskt grundade ställningstaganden gör den till en utmaning är förstås att det inte kan finnas objektiva kriterier för att bedöma hur nöjda människor bör känna sig och att det därför inte kan finnas några givna svar på hur man bör förhålla sig till dessa upplevelser. Bedömningen bestäms helt i en privat tolkning av verkligheten. Den faktiska

Av

Markus
Heilig

Psykiater och
forskningsledare
vid National
Institutes of Health
i Maryland, USA

Magnus
Henrekson

Professor i national-
ekonomi vid
Handelshögskolan
i Stockholm

belägenheten ställs i relation till individens förväntningar och uppfattningar. Skillnaden däremellan, snarare än den verkliga livssituationen, blir alltså en signal till tillfredsställelse eller missnöje.

VI EXISTERAR GIVETVIS i den fysiska världen, men sett ur ett medvetandeperspektiv lever vi bara delvis och indirekt i denna. Därför är människans psyke endast delvis och indirekt betingat av faktiska omständigheter i en omgivande fysisk värld. Varken medvetna eller omedvetna själsprocesser kan direkt hantera marken under våra fötter eller hindren i vår väg. Hjärnan måste först skapa en representation av världen och en representation av oss själva i denna värld. Dessa symboliska representationer hanteras av både intellektuella och känslomässiga processer. Hjärnforskningen har nyligen kastat ett nytt intressant ljus över dessa. Förutom en representation av verkligheten sådan den är just nu har människan en unik förmåga att skapa det som David Ingvar en gång benämnde med det geniala begreppet "memories of the future". Vi vet i dag bland annat från Antonio Damasio forskning att de mest sofistikerade delarna av människohjärnan, pannloberna, fortlöpande skapar dessa representationer av tänkbara framtider och utvärderar och värdesätter dem genom koppling till känslomässigt positiva eller negativa kroppstillstånd, eller Damasio ord "somatiska markörer".¹ Men tiden hinner så småningom i fatt vår inre teaters framtidsscenario. Det som en gång var ett framtidsscenario blir förr eller senare ett nu. Jonathan Cohen vid Princeton-universitetet och andra har visat att en viktig del av hjärnan, gyrus cinguli, hela tiden ägnar sig åt att jämföra det verkliga utfallet med de uppsatta målen. Jämförelsen leder till att en felsignal genereras, som i sin tur kan bli ett incitament för att överge en beteendestrategi och söka en annan. Medlet för att orsaka beteendeförändring är att felsignalen kopplas till en aktivering av hjärnans stress- och olustsystem. Man skulle kunna kalla detta tillstånd för en hypotetisk olust.

Detta ger oss människor en i djurriket unik anpassningsförmåga. Ingen djurart kan som människan både ställa upp och på ett effektivt sätt uppnå nya sorts mål. Utan denna förmåga hade vi inte kunnat lämna vår ekologiska nisch i Afrika och kolonisera så otillgängliga trakter som den svenska urskogen och den grönländska inlandsisen. Men människans lycka blir genom dessa mekanismers spel mycket mer relativ än de lägre stående djurens tillfredsställelse. Det räcker inte längre att vara mätt, otörstig, trygg och omgiven av välvilligt sinnade gruppmedlem-

¹ Antonio Damasio, *Descartes misstag: Känsla, förnuft och den mänskliga hjärnan*, övers. Per Rundgren, Stockholm: Natur och Kultur 2003.

mar för att känna sig nöjd. Det är till och med så att om man har det materiellt bra är möjligheterna till avsevärda förbättringar mindre än risken för avsevärda försämringar. Om de framtids-scenarier som dominerar våra "memories of the future" är alltför avlägsna från mål som faktiskt går att uppnå, blir vi trots till synes gynnsamma omständigheter dömda till en permanent otillfredsställelse. Genom det drabbas vi också av det slitage på hjärnan och övriga kroppen som en långvarig aktivering av stresssystemen leder till.

Genom denna relativitet är vi unikt känsliga för hur våra medvetandebilder formas. Människans varseblivning är inte en passiv process. Förutsättningen för att inte överväldigas av världens mångfald är en i hög grad omedveten selektion. Våra fem sinnen tar varje sekund emot cirka tio miljoner informationsbitar. Endast en bråkdel av dessa kommer alls att registreras och i flertalet fall endast omedvetet. Bara motsvarande 40–50 bitars information når varje sekund medvetandet. Men denna topp av isberget byggs upp av element som på vägen har selekterats och färgats av komplexa processer, vari emotionella filter växelverkar med mer renodlad kognitiv bearbetning. Den hårt selekterade och emotionellt färgade slutprodukten är avgörande för människan. Dels är det huvudsakligen i medvetandet vi uppfattar den subjektiva bilden av vårt liv och försöker finna dess orsakssamband och mening, dels återverkar de medvetna bilderna kraftfullt på de underliggande, omedvetna processerna. Till exempel förstärker medvetna, negativa tankar kraftigt benägenheten att i de omedvetna stegen favorisera en selektion av negativ information. Sådana onda cirklar, tillsammans med de beteenden de är kopplade till, som passivitet och undvikande, utgör det som av kognitiv psykologi kommit att kallas kognitiva scheman. I värsta fall kan dessa effektivt inskränka vår beteendepertoar eller låsa oss människor i beteenden som inte är ändamålsenliga.

GENOM ATT VÅR KOGNITION inte förmår tillvarata och åter skapa mer än fragment av all den information som når våra sinnen, blir också varje individs tolkning av verkligheten unik. Varje människa kommer alltså på sätt och vis att leva i sitt eget subjektiva universum. Likväl är det rimligt att utgå från att en faktisk verklighet existerar alldeles oberoende av om individen tänker på den eller deltar i den. Alternativa synsätt leder obönhörligen till solipsismens² eller dualismens blindspår. Vi har till följd av våra kognitiva begränsningar mycket ofullständiga kunskaper om verkligheten, men det betyder inte att "anything goes" och att det är en social konstruktion huruvida ett påstående om den är sant eller falskt. Det är här värt att lyfta fram fysikern Alan Sokals i dubbel mening jordnära konstaterande: Att gravitationskraften inte låter sig dekonstrueras blir väldigt påtagligt för den som ramlar ut från ett fönster på 54:e våningen.

Mot detta kan någon invända att det finns en fundamental skillnad mellan den fysiska och den sociala verkligheten. Men även på human- och samhällsvetenskapernas komplexa fält kan många viktiga påståenden redan i dag provas empiriskt. På så sätt kan de uppnå åtminstone det som kommit att kallas intersubjektivitet, vilket är ett gott nog steg i riktning mot objektivitet.³ För att förekomma trivialare invändningar: det rör sig förstås inte om mekaniska samband av typen A→B. När goda matematisk-statistiska modeller tillämpas finner man inga principiella skillnader mellan de stokastiska processer som handlar om hur grupper av molekyler eller celler beter sig och de som handlar om hur grupper av människor gör det.⁴ I båda fallen kan därför de goda modellerna i kombination med hederlig empiri ge oss information om hur olika påverkansfaktorer kommer att förskjuta sannolikheten för ett visst utfall.

Det finns all anledning att känna optimism eller, beroende på ens läggning, oro för att denna sfär successivt kommer att vidgas. Människans uppfinningsrikedom tycks nämligen inte känna några gränser. När vår biologiska beskaffenhet begränsar oss bygger vi ständigt ut sinnessens kapacitet, bland annat med hjälp av teknikens framsteg, både när det gäller varseblivningen och de intellektuella processerna. En särskilt spännande aspekt av denna utveckling är att en utökad sfär av varseblivning leder till att nya symboliska representationer uppstår, sprider sig i kulturen och med tiden blir allmänna. Få tänker på att bilden av DNA-dubbelspiralen inte fanns innan några forskare i Cambridge börjat "titta" på naturen genom att skjuta röntgenstrålar mot kristaller av arvs massa och studera hur mycket strålarna böjdes av.

Denna expansion av vår inre verklighet tycks ske med samma selektionsmekanismer som urvalet av genetiska varianter; de mest ändamålsenliga begreppen, eller med Richard Dawkins begrepp (sic!) "memerna", sprider sig och kommer till användning.⁵ Redan i dag har denna expansion av vår inre värld, med hjälp av till exempel konfokalmikroskopet, magnetkameran och demoskopet, överträffat våra far- och morföräldrars vildaste fantasier.

De vetenskapliga framstegen har lett till att insikter om våra kognitiva begränsningar och vår oförmåga att direkt varsebli verkligheten inte utgör någon grund för förnekandet av en av oss själva oberoende verklighet och studiet av densamma. Sett ur ett evolutionärt perspektiv är denna insikt helt ny. Ändå har det vetenskapliga förhållningssättet hjälpt mänskligheten att på kort tid erövra kunskaper om hur verkligheten är beskaffad, och därmed på ett ojämfbart sätt förbättrat människans levnadsvillkor. Man kan invända att förbättringarna ännu främst kommit i världen till godo. Detta är sant och tveklöst angeläget att förändra. Det finns dock inte någon tvekan om att så kommer att ske, bara förutsättningarna inte är alltför oförmånliga. De länder i tredje världen som förmått bygga upp demokrati, eliminera handelshinder och skapa tillräcklig rättssäkerhet för att främja investeringar har redan anträtt en dramatisk utveckling av befolkningarnas hälsa och välbefinnande.

Dessutom har utvecklingen redan i dag ett värde för mänskligheten i stort, om så bara genom att peka på det möjliga i att förändra förhållanden som länge betraktats som en självklar del av människans lott. Även i fattiga delar av tredje världen sprider sig insikten om att barn inte måste dö i mässlingen och att vuxna inte behöver ryckas bort mitt i livet av en lung- eller blindtarmsinflammation. Hunger behöver inte vara en del av vardagen. Det som bara för två generationer sedan var förbehållet en liten överklass, som att någon gång i livet få uppleva målningarna i Sixtinska kapellet eller pagodernas vidunderliga arkitektur, är i dag tillgängligt för var och en med en tv eller en enkel dator utrustad med en internetuppkoppling.

DET ÄR DÄRFÖR oroväckande, och en paradox, att utvecklingspessimismen sprider sig i de delar av världen som kunnat dra störst nytta av dessa omvälvande förbättringar. Sverige är här ett lika framträdande som bekymmersamt exempel. Folkhälsan fortsätter att öka mått med flertalet traditionella mått, såsom barnadödlighet, livslängd, autonomi och vårdkonsumtion i hög ålder. Det är tveklöst vetenskap, teknik och marknadsekonomi som tillsammans givit oss denna utveckling. Likväl breder en allt större misstro ut sig mot just dessa tre företeelser. Företrädare för partier som utgör regeringsunderlaget i riksdagen vill stoppa utbyggnaden av nästa generations mobiltelefoni, som ger upphov till en bråkdel av den strålningsexponering man utsätter sig för genom att åka de av alla omhuldade pendeltågen. Samtidigt som global uppvärmning kan utgöra ett reellt hot mot vår arts överlevnad förordar man att vi avvecklar den enda energikälla av betydelse som inte genererar växthusgaser, nämligen kärnkraften. Medan det är svårt att finansiera en effektiv sjukvård och privata pengar i den vetenskapligt grundade vården är tabu tycks det finnas acceptans och avsättning för en hel sektor av tjänster som erbjuder bot genom magnetarmband, aromterapi, kristallhealing och andra svartkonster. I landet med världens största arbetsmiljöansträngningar hotar kostnaderna för vad som rubriceras som arbetsrelaterad ohälsa hela statsbudgeten.

Vi menar att utvecklingspessimismen och dess olika yttringar utgör ett av de främsta hoten mot befolkningens hälsa och välbefinnande. Det hjälper inte hur positivt den objektiva verkligheten utvecklas. Om glappet mellan våra "memories of the future" och de verkliga utfallen ökar blir vi dömda till ökande otillfredsställelse. Denna kan i förlängningen reellt hindra produktivitet- och välbefinnandeutvecklingen. Därmed kan vi gå miste om fortsatta förbättringar, men även de vinster vi redan gjort kan gå förlorade. Det finns ingen självklarhet i det välbefinnande vi uppnått så här långt.

Begrundar man vår arts historia finner man några användbara insikter. Våra mest utvecklade gåvor gäller det sociala samspillet. Att vara listig, sluta de rätta allianserna och försöka övertyga andra om att de bör missuppfatta verkligheten på ett sådant sätt att detta ger oss själva en fördel är något vår art behärskat mycket länge. Som primatforskaren Frans de Waal visat finns

2 Filosofisk inriktning enligt vilken inget utanför jaget existerar.

3 Ett påstående uttrycker intersubjektivt giltig kunskap om det godtas/accepteras som sannolikt och har prövats med hjälp av metoder som i princip kan användas av flera (allra helst av alla).

4 Stokastiska processer är skeenden i stora populationer av medlemmar, där beteendet hos varje enskild medlem – gasmolekyl, cell, grupp av nervceller, människa – varierar på ett till synes slumpmässigt sätt, men där populationen i stort kännetecknas av en sannolikhetsmässigt definierad lagbundenhet.

5 Se Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press 1976. En intressant tillämpning av membegreppet ges av juridikprofessorn J. M. Balkin i *Cultural Software: A Theory of Ideology*, New Haven: Yale University Press 2002.

6 Frans de Waal, *Good Natured. On the Origins of Right and Wrong in Humans and other Primates*, Cambridge MA: Harvard University Press 1996.

Deppiga demonstranter. Medier och utbildning har en stor betydelse för att utvecklingspessimismen breder ut sig.

Foto: Stefan Ahlrik/Scanpix

dessas gåvor i relativt mogen form redan hos schimpansen.⁶ Rationaliteten i förhållande till den fysiska verkligheten och insikten om att vi till stor del håller vårt öde i våra egna händer sitter där emot betydligt ytligare.

I huvudsak är vi ännu skapta för magiskt tänkande om vår omvärld och för att utgå från att den i själva verket är hotfull och okontrollerbar. I takt med att tekniken utvecklas blir gapet allt större mellan vad vi ursprungligen är anpassade till och det som är vår verkliga vardag. Förmågan att conceptualisera osynliga risker, att förstå och lösa partiella differentialekvationer eller att rätt uppskatta sannolikheter är en svagt förankrad nymodighet i vår evolutionära historia. Likväl är dessa intellektuella färdigheter oundgängliga för att få ett sakligt, korrekt underlag för många centrala politiska beslut. Till följd av våra svårigheter med dessa sofistikerade intellektuella processer har misstänksamhet mot utvecklingen alltid vägt tungt i förhållande till förmågan att se utvecklingspotentialen. I små doser har detta kunnat fungera som en modererande faktor och sannolikt haft visst värde som filter mot alltför riskabla vägval, samtidigt som det inte varit ett hinder av betydelse.

PARADOXALT NOG HAR teknik- och välståndsutvecklingen lagt grunden för två arenor som blivit centrala för utvecklingen och nu tydligt hotar att förskjuta den i riktning mot förlorade möjligheter. Dessa två är utbildningsväsendet och den mediala diskursen, det sista torg som är gemensamt för vår allt större by.

En god skolning är ett oundgängligt redskap för att lämna artens historiskt grundade, magiska tänkande och ersätta det med rationella strategier för att navigera i verkligheten, så att vi kan uppnå de mål vilka våra värderingar och känslor bjuder oss att eftersträva. Det är därför oroväckande att det svenska utbildningsväsendet sedan tre decennier domineras av utbildningsideologier som övergett ett sådant synsätt på utbildning. Inläring och intellektuell disciplin ses i detta system som mossiga och förtryckande högerbegrepp. Detta skymmer insikten att dessa i djupare mening har till huvudsyfte att ge eleverna användbara modeller och redskap för att bättre förstå och tolka verkligheten, så att de kan frigöra sig från förutfattade meningar och ogrundat "önsketänkande" och i stället fatta beslut som har bättre utsikter att leda fram till eftersträvarde mål. Detta liknar mycket situationen för en musiker: bara den som har en exceptionell begåvning kan lära sig ett partitur utantill, de övriga får sätta sin lit till noterna för att kunna spela. Och den som inte ens lärt sig

läsa noter blir hjälplös. Vi noterar att de som drabbas värst när notläsningsövningarna överges är de i vilkas hem det bildligt talat saknas ett intellektuellt piano. Samtidigt som vi med hjälp av vetenskapliga metoder får en snabbt ökande kunskap om hur den mänskliga hjärnan fungerar och hur inläring går till, blir det alltmer uppenbart att den föreställning om människan som i hög grad ligger till grund för de i dag dominerande strömningarna saknar vetenskaplig grund (till exempel genom att uppfylla kravet på intersubjektivitet).⁷

De flesta av oss kommer förr eller senare i större eller mindre utsträckning i situationer i vilka vi måste fatta beslut om hur resurser skall användas. En rimlig övergripande princip för dessa ställningstaganden är att resurser används så att de blir av största möjliga värde för människor, samtidigt som de leder till lägsta möjliga risker. Det är med våra kognitiva begränsningar oundvikligt att stundtals fatta felaktiga beslut. Ett offentligt samtal som tar enstaka exempel på sådana beslut till intäkt för en fundamental utvecklingspessimism förstår inte de grundläggande villkoren för vår art. Framgång bygger i mångt och mycket på att man fattar färre felaktiga beslut än vad andra gör, men framför allt upptäcker och rättar till misstagen snabbare än vad de flesta andra gör. För att lyckas med detta måste man beväpna sitt intellekt med goda modeller och empiriska metoder. Bara på så sätt kan verkligheten göras hanterbar i stället för skrämmande. Ett utbildningsväsen som inte tillhandahåller dessa redskap rustar inte sina medborgare för ett (subjektivt sett) gott liv. Det är enligt vår uppfattning ett minimikrav på ett skattefinansierat utbildningssystem att det fyller denna funktion.

ETT DISCIPLINERAT intellekt, empiriskt grundade modeller och ödmjukhet inför empiriska data är en nödvändig grund, men kan inte ensamma styra våra vägval. Då riskerar utfallet att bli ett småskuret, visionslöst teknokrat- och kamrerssamhälle. Sannolikt har ingen sammanfattat det bättre än Albert Einstein, en person som bevisligen var bra på att räkna. Denne hade följande devis uppsatt på dörren till sitt tjänsterum vid Princeton: "Not everything counts that can be counted." Historiskt sett har det funnits en ömsesidigt befruktande växelverkan mellan intellektuell skolning å ena sidan och mera värde- och känslopräglade aspekter av våra inre bilder å andra sidan. Denna växelverkan har genererat sprången till nya tekniker och nya livsbetingelser.

De känslomässigt färgade "memories of the future" vi genererar formas nämligen starkt av erfarenheten att verkligheten någorlunda väl låter sig representeras, förutsägas och därmed påverkas i avsedd riktning. Den som fått uppleva detta kommer även i situationer i vilka det inte är möjligt att överblicka alla variabler, att förhålla sig på ett annat sätt än den som i grunden betraktar verkligheten som oförutsägbar och hotfull. I ett komplext samhälle som vårt blir detta avgörande, eftersom många vägval är för komplicerade för att vi skall kunna fatta kloka beslut genom att slaviskt lita på mekaniska kalkyler och historiska data. På de stora järnvägsbyggenas tid hade ingen med säkerhet kunnat avfärda böndernas farhågor att de snabbt framrusande tågen skulle få boskapen att tappa förståndet. Men för den skolade naturvetaren tedde sig ett sådant utfall osannolikt. När utvecklingspessimister, som i andra sammanhang inte visar överdrivet förtroende för vetenskapliga modeller, kräver en exakt kalkyl för nyttan av en investering som till exempel Öresundsbron, och att man med säkerhet kan utesluta varje tänkbar miljörisk, gäller det att ha självförtroende att använda sunt förnuft, intuition och erfarenhet.

EN BLICK PÅ det offentliga samtalet i Sverige, framför allt den massmediala arenan och den av medier symbiotiskt avhängiga politiken, pekar därmed tydligt på den andra kategorin av faror som behöver undvikas för att inte de 40 informationsbitarna per sekund skall fyllas av ett innehåll som skapar olycka och frustration. Modern kognitiv psykoterapiforskning visar det destruktiva i tankescheman som fokuserar på att man tycker sig sakna några särskilt eftersträvarvärda egenskaper, och därför tror att om man bara begåvats med just dessa skulle livet vara mycket bättre. Man kan inte bli någon annan, men man kan utvecklas genom att fokusera på och rätt utnyttja sina styrkor. Man kan inte bli bra på allt. Men om man ställer upp i de tävlingar där man har förutsättningar att nå framgång, ökar utsikterna för att få uppleva den målsökande människoartens kanske främsta belö-

⁷ Se till exempel Steven Pinker, *The Blank Slate. The Modern Denial of Human Nature*, New York: Viking Press 2002.

⁸ Albert Bandura, *Social Learning Theory*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1977.

⁹ Henri Tajfel, *Differentiation Between Social Groups. Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, New York: Academic Press 1979.

ning: att uppnå de mål man eftersträvat. Detta leder, som Stanfordforskaren Albert Bandura visat, till att en allt starkare subjektiv upplevelse av "self-efficacy" byggs upp, vilket i sin tur än mer ökar ens utsikter att även i framtiden uppnå eftersträvat mål.⁸

Stick i stäv med dessa insikter skapar mediediskursen och det politiska språket en helt annan subjektiv verklighet. Denna bygger på närmast liturgiskt framställda hot och sociala konflikter. Naturens hotfulla sidor och sociala processer har som vi beskriver ovan ändå, på grund av vår evolutionära historia, ett försteg framför mödosamt vunen och empiriskt grundad förståelse. Tv-mediets direkttilltal till ett helt folk förskjuter denna balans ytterligare, på ett sätt som är lika destruktivt som svårt att motverka. En omfattande forskning visar att väsentligen automatisk kategorisering i in-group (vi) och out-group (de) är en av de mer grundläggande, nedärva kognitivt strukturerande processerna i vårt psyke. Dess utfall åtföljs av en lika automatisk bias, så att in-group systematiskt tillskrivs överdrivet positiva och out-group överdrivet negativa värdeattribut.⁹ Att de utmaningar samhället står inför regelmässigt formuleras i termer av diffusa hot och sociala konfliktteorier, till exempel mellan "arbete och kapital" eller "globalisering och antiglobalisering", leder därför obönhörligen till sådan bias.

Här skulle public service-medier kunna fylla en central roll, som skulle kunna ge en reell grund för dessa mediernas ofta proklamerade stolthet över ett unikt uppdrag. Det är en gåta att man där i stället i huvudsak anammat de kognitivt snedvridande, sociala konfliktteoriernas liturgi. Här blir det återigen svårt att förstå varför skattemedel skall finansiera verksamheten, eftersom skattefinansiering rimligen bör motiveras av att public service företräder ett allmänintresse, som kan förväntas få stryka på foten om alla medier bygger på en rent kommersiell logik.

DET KAN VARA värt att begrunda en annan aspekt av vårt evolutionsmässiga bagage som ställer särskilt höga krav på rationalitet för att kunna hanteras utan missnöje. Strävan efter högsta möjliga rang i flocken är uttalad hos alla sociala djurarter, så även bland de icke-humana primaterna. Hos dessa lägre djurarter, och även hos människan under precivilisatoriska förhållanden, är denna strävan uppenbart ändamålsenlig. Individer med högst rang får bäst möjligheter både att föröka sig och trygga avkomans överlevnad. Oftast sker det tydligt på bekostnad av andra. Det finns arter där nya flockledare helt sonika äter upp andras avkomma eller på annat sätt ser till att den avlider.

Men strävan efter högsta rang upphör till stor del att vara ändamålsenlig i ett modernt, civiliserat samhälle där de flesta barn har goda utsikter att överleva. Reproduktiv framgång blir nu avhängig andra, mer sofistikerade och samarbetsorienterade strategier. Till exempel blir våra barns möjligheter att få en god sjukvård mer beroende av om vi gemensamt klarar att utveckla och upprätthålla en sådan, inte om just jag kan tränga mig före i kön.

Det finns även på detta område en stark ovilja att klart se vårt biologiska bagage, vilket gärna avfärdas som "biologism". Denna ovilja är faktiskt en viktig orsak till att företeelsen förblir oförstådd och därmed otglad. I vårt komplexa, moderna samhälle kan det i sin tur leda oss rakt in i fördärvet. I trädet som apflocken samlats kring finns bara en högsta gren. När striden om vem som skall sitta där är över råder stabilitet i gruppen. Men medan det inte kan vara alla förunnat att ha den största och effektstarkaste bilen, kan bilarna i sig ständigt göras större och effektstarkare. Rätt hanterad kan strävan uppåt förvisso vara en viktig kraft för utvecklingen, men det räcker att kasta en blick på specifikationerna för en genomsnittlig stadsjeep för att se att denna mekanism, otglad, lätt leder oss till farliga absurditeter.

Den pågående sammanflätningen av den mänskliga världen till "en global by" förstärker dessa tendenser. Vad vi än företar oss tenderar våra insatser att jämföras med något ännu större. Intervjun med den stora svenska filmstjärnan landar regelmässigt i frågan: "Är det inte dags för en internationell karriär nu?" En jämförelse med de bästa i den globala byn i stället för i den egna byn kan förvisso ge starka drivkrafter till bättre prestationer, men det skapar per definition också långt fler förlorare än tidigare. För den som tidigt inser att de högre sfärerna av prestation och berömmelse inte är möjliga att nå följer lätt uppgivenhet, vilket ger grogrund för att definiera sig själv som offer och därmed en ökad känslighet för budskapen från de politiska

och kommersiella entreprenörer som har intresse av att den enskilde ser världen på detta sätt. Utmaningen är delvis att förstå detta, och därmed kunna lära sig glädjas åt att till exempel ha den bekvämaste eller mest energisnåla bil man någonsin haft (eller rent av att ha byggt upp ett bra tunnelbanesystem). Eller att, som den amerikanske psykologen och sociale aktivisten John W. Gardner påpekar, finna mening i att sträva mot excellens oavsett vad vi företar oss. Det måste kännas värdefullt att vara en excellent rörmokare eller en excellent förskollärare i den lokala byn och inte bara en upphöjd musiker, idrottsstjärna eller företagsledare i den globala byn.¹⁰ Om de "tävlingar" som anses meningsfulla att delta i per definition nästan bara har förlorare, om det (nästan) bara är segern som räknas och vi i hög grad definierar vårt eget värde utifrån vår placering, då har vi skapat ett gigantiskt system för att generera frustration och missnöje.

I andra sammanhang är lösningen inte lika enkel. Det finns bara ett exemplar av *Stjärnnatt*, och alla utom en bland oss som skulle vilja ha målningen måste vara förlorare just i denna tävling. Men för att hantera detta kanske det räcker rätt långt med ett samhälle där var och en i alla fall har möjlighet att sträva efter denna och andra svårförverkligade drömmar, och där ingen på grund av hudfärg, kön eller föräldrarnas sociala klass från början är berövad drömmen att lyckas, så att tavlan faktiskt kan hamna i vardagsrummet.

De förhållanden vi diskuterat när det gäller utbildning och offentligt samtal bidrar sammantaget till att de flesta hamnar i en position där de saknar redskap att analysera komplexa processer och i stället accepterar att framställas som svaga eller förfördelade. En sådan position kan te sig lockande och ge fördelar i det korta perspektivet. Man kan se arbetslösheten som utslag av en förkastlig globalisering eller en konflikt på arbetsplatsen som en legitim anledning att under sjukskrivningsetikett uppbära försörjningsstöd från samhället under lång tid. Men förutom att någon annan då får stå för produktionen får man själv betala ett mycket högt pris för detta.

De 40 informationsbitar som man, oftast omedvetet, väljer att ha i sitt aktiva medvetande kommer gradvis att ändra karaktär. Det som tidigare tolkades som utmaningar, inspirerande konkurrens och rivalitet blir nu i stället förnedrande kränkning och orättvisor. En sådan offermentalitet kan vara till god nytta för den politiker eller fackliga företrädare som söker ett mandat, men är i långa loppet en av de mest nedbrytande faktorerna för det mänskliga psyket. Omfattande forskning inom kognitiv psykologi, grundlagd av Martin Seligman och Aaron Beck, visar att inlärld hjälplöshet är depressionens förstadium.¹¹ Nyare data visar att den även påverkar den kroppsliga hälsan på ett starkt negativt sätt.¹²

PÅ JORDKLOTET FINNS inte en enda människa vars intressen exakt sammanfaller med en annans. Eftersom så är fallet kommer livet att innehålla en hel del friktion, besvikelser och konflikter. Att det är så gör förstås också livet till en stor utmaning. För att klara denna är det viktigt att lära sig motstå känslan av att vara personligt kränkt. Det är få känslor som så effektivt gör en människa maktlös. I de flesta fall finns andra tolkningar av det inträffade som både är rimligare och framför allt mer gynnsamma för individen själv. Det är därför en modern tragedi att offermentaliteten tycks vara mediernas ryggsägsreflex.

Detta är kanske särskilt angeläget att framhålla när det gäller kvinnors möjligheter. Det kan te sig förvånande mot bakgrund av mediernas och politikernas verklighetsbeskrivning, men de kvinnor som i dag antrar arbetslivet har goda chanser att förverkliga även högt ställda karriärmål. Ännu i slutet av 1970-talet var den kvinnliga chefsandelen mycket låg både i näringslivet och i den offentliga sektorn. Detta ändras nu mycket snabbt. Redan i dag besätter kvinnor 55 procent av alla chefspositioner i offentlig sektor och ungefär en tredjedel i näringslivet. Nya studier visar också att kvinnliga chefer i genomsnitt får bättre utvärderingar av kolleger, underställda och högre chefer än sina manliga motsvarigheter. Detta gäller de flesta mått: från kvaliteten på det egna arbetet till förmågan att sätta upp tydliga mål och att vara bra mentorer.¹³ Så ser den objektiva bilden ut, men för att kunna ta för sig av den måste även den subjektiva, inre bilden hänga med. Om kvinnor inte tror att det går, därför att så många i omgivningen lär dem att se hindren och inte möjligheterna, når de förstås inte heller sin potential.

¹⁰ John W. Gardner, *Excellence: Can We Be Equal and Excellent too?*, New York: Harper 1961.

¹¹ Till exempel Martin E. P. Seligman, *Helplessness: On Depression, Development, and Death*, New York: W. H. Freeman 1992 och Aaron Beck, *Cognitive Therapy & Emotional Disorder*, International Universities Press 1976.

¹² Till exempel Robert M. Sapolsky, *Varför zebbran inte får magsår*, övers. Per Rundgren, Stockholm: Natur och Kultur 2003.

¹³ Se till exempel översikten i Anne Boschini, *Balans på toppen*, Stockholm: SNS Förlag 2004.

I själva verket är verkligheten för oss alla mycket ljusare än det intryck man får om man sätter örat mot marken eller tv-högtalaren. Om inte sjukdom eller olycka kommer emellan, på ett sätt som vi – ännu – inte lärt oss bemästra, har den som lever i Sverige i dag fantastiska möjligheter att få ett långt och bra liv. Bortom de lysande materiella villkoren kvarstår förstås grundläggande existentiella frågor, varav vår egen förgänglighet kanske är den största. Men också hur man ser på dessa har sannolikt ett visst samband med hur väl man förmår ta för sig av det jordiska livets möjligheter. En som blev mycket gammal och levde ett rikt liv in i det sista var den amerikanske scenartisten George Burns. Han dog vid 100 års ålder och stod på scenen fram till några månader före sin död. Han sade bland annat: "Du kan antingen

göra det du älskar eller älska det du gör, jag kan inte se att vi har något annat val." Ett par år före sin död tillfrågades han om han trodde på himlen och helvetet. Han svarade då: "Jag vet inte vad de har att erbjuda där, men jag tänker ta med mig min egen musik."

Kort sagt, inget förbättras av förföriska men destruktiva verklighetsbilder av nuet och framtiden, grundade på diffusa hot, offermentalitet och ritualiserade sociala konfliktteorier. Vi behöver en kultur och ett offentligt samtal där var och en får drivkrafter, redskap och möjligheter att hitta sina egna komparativa fördelar. Då kan fler göra något av sina liv och undvika alla dem som frestar med att man i utbyte mot kortsiktiga fördelar skall förminska och försvaga sig själv. ■

Deklasserade läkare möter lidandets demokratisering

ESSÄ/ Doktorn mår inte bra. Läkarna är frustrerade över sin situation. De befinner sig statusmässigt i fritt fall samtidigt som de i allt större utsträckning förväntas kunna behandla patienternas existentiella problem. För att få doktorn på benen igen krävs ett nytt vårdkontrakt som gör en klarare åtskillnad mellan vad läkaren kan behandla och vad människor själva måste ta ansvar för.

Det är svenskt 1950-tal i en liten norrländsk kustort och doktorinnan behöver handla delikatesser till lördagens bjudning. Vid charkuteridisken bugas det och med självklarhet lämnas hon företräde i kön. På hennes makes motagningsrum står penningkuvert och konjaksflaskor på rad, gåvor från tacksamma patienter. Parets ende son väljer också läkarbanan med utomordentliga anställningsvillkor till följd – nu på 1970-talet förvisso i mindre utsträckning sockrade med den vördnad fadern åtnjöt. Annat är det för hans dotter, underläkare och småbarnsmor på 2000-talet. Hon har mindre än hälften av pappas underläkarlön och hinner, till sköterskornas stora förtret, sällan skriva in dagens sista patient eftersom hon redan är sen till dagis. Varken avdelningsföreståndaren, dagisfröken eller kassörskan på Ica niger när hon kommer.

Doktorer är frustrerade över sin yrkesituation. I en undersökning rapporterar hälften av de studerade läkarna att de ibland, ofta eller mycket ofta var trötta och nedstämda på grund av arbetet. I en annan studie uppger en 27-årig manlig läkarstudent att "Under mina fyra och ett halvt år som student och många möten med vårdfolk, har mina förhoppningar inför fram-

Av
Cecilia
Magnusson
Med. dr vid
Cancer Research UK
Oxford

tiden blivit mindre optimistiska. Det som påverkat mig mest är den otroliga hopplösheten som så många personer med olika vårdyrken ger uttryck för." Hälften av AT-läkarna vill inte arbeta kvar inom landstinget och var tredje funderar på att byta yrke. Självmod är mångdubbelt vanligare bland kvinnliga doktorer än i andra grupper.

De medicinska landvinningarna under senare hälften av 1900-talet var epokgörande. Under samma period som läkekonsten utvecklats till att kunna erbjuda bot för cancer, allvarliga infektioner, psykosjukdom och förträngda kranskärl har förtroendet för vårdpersonal stadigt minskat och alternativmedicinens popularitet ökat. Vad ligger bakom denna paradox? Säger det faktum att läkarna delar statusfallet med lärare, domare och överstar något djupare om vår tid? I Margreth Nordgrens avhandling *Läkarprofessionens femininisering* presenteras några nycklar i begreppen deprofessionalisering, politisk maktreducering och proletarisering.

Det medicinska kunskapsstoffet har ökat i både omfång och betydelse, men läkarens kontroll över och ensamrätt till det har minskat. Innovationerna nödvändiggör superspecialisering. Barnonkologen är inte stort mer orienterad om de senaste turerna kring blodtrycksbehandling än mannen på gatan.

Fru Karlsson skrivs någon gång på 1970-talet, döende i sin tjocktarmscancer, ut från sjukhuset med order om att höra av sig om hon skulle bli sämre. I dörren vänder hon sig om och frågar "Snälla doktorn, får jag bara fråga, vad är det egentligen för fel på mig?" Överläkaren stirrar henne stint i ögonen och svarar "Ja se det, fru Karlsson, har fru Karlsson inte med att göra!" Numera har doktorn inte en chans att mäta sig med många patienter som med nätets hjälp inhämtat en doktorsgrad i ämnet "Min åkomma". Lägg till den minskade auktoritetstron och fru Karlssons doktor skulle i dag omgående bli anmäld till hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd.

Medicinerna är också degraderade i relation till annan sjukvårdspersonal. Doktorn är inte längre den odiskutabla ledaren i de moderna "vårdteamen", där andra grupper har specialistkompetens som hon/han själv saknar. Läkarna har fått avstå även politisk makt till förmån för andra yrkesgrupper. Ett av de tydligare exemplen är förvandlingen av hälso- och sjukvårdens tillsynsmyndighet från Medicinalstyrelsen, med ledningsfunktioner i förkrossande majoritet besuttna av doktorer, till våra dagars Socialstyrelsen, ledd av politiker och tjänstemän. Många läkare på chefsbefattningar inom vården har ersatts av rena administratö-

rer, vilkas antal ökat 27 gånger sedan 1970, och sjuksköterskor med administrativa uppgifter. Utvecklingen sker parallellt med arbetarrörelsens väg mot makten, under allt svagare politiskt inflytande för läkarnas fackliga organisation. Motrörelsen börjar skönjas, och i ett debattinlägg från Läkarsällskapets ordförande Olle Stendahl är själva rubriken – "Läkarna måste återta sin förlorade makt över sjukvården" – en maning till kamp. Stendahl agiterar vidare genom att redogöra för *Dagens Medicin*s senaste topp 100-lista över sjukvårdens makthavare, där endast tre av de 50 mest inflytelserika är kliniskt verksamma läkare.

Samtidigt har läkarlönerna försämrats drastiskt, förvisso från en generös nivå. År 1970 tjänade en nylegitimerad underläkare 50 000 kr i månaden, omräknat till dagens penningvärde. Hans, relativt beskrivet, proletariserade kollega av i dag får 30 000. Då är inte övriga patientgävor, legio före 7-kronorsreformens genomförande, eller jourkompensation inräknade.

DEN VIKTIGASTE ledtråden till paradoxen om doktors bristande yrkestillfredsställelse hittar vi kanske i Hippokrates ed, den mer än två tusen år gamla etiska koden för läkaryrket:

Jag svär vid Apollo, läkaren, och Aesculapius, och Hygieia och Panakeia och vid alla gudar och gudinnor, att jag, så långt mina krafter och mitt omdöme det tillåter, kommer att hålla denna Ed och de bestämmelser som där ingår. [...] Jag skall följa de regler, som enligt mitt omdöme och bedömning är till nytta för mina patienter, och jag skall undvika att orsaka skada eller oförrätt. [...] Om jag fortsätter att hålla denna ed utan att bryta mot denna, kommer jag att få njuta av mitt liv och min läkekonst, och alltid vara respekterad och hedrad av alla män. Men om jag bryter mot denna Ed, blir motsatsen min ödeslott!

Är förutsättningarna att hålla löftet till Hippokrates sämre i dag? Medikalisereringen av livets normala processer torde vara av betydelse. Födande, åldrande, sexualitet, nedstämdhet och död är numera alla föremål för medicinsk intervention, utan att vi nödvändigtvis förstår vad det innebär för människans förmåga till coping, det vill säga hantering av påfrestningar och krav.

Läkarrollen påverkas också av att lidandet, i likhet med kunskapen, har demokratiserats. *Fin du siècle*-överklassen dånade, var nervklen, hysterisk och lika opasslig som vilken utbränd socialsekreterare som helst av i dag. Tvätterskan kunde nog

**Vården är
ställd inför
en omöjlig
uppgift och
den desperata
doktorn, piskad
att om än inte
bota så
i alla fall lindra,
familar efter
eterflaskan.**

känna sig aningen yrslig när de små äntligen tystnat i utdragsbäddarna, men att "gå in i väggen" var aldrig ett alternativ under hennes korta levnad. Toleransen för kroppslig och själslig smärta är dessutom numera minimal eftersom den moderna smärtupplevelsen är, som Karin Johansson beskriver det i *Kroppens tunna skal*, naken. Smärtan drabbar oss, som vi upplever det, oförskyllt och kan inte begripliggöras. Detta i kontrast till Johannisson's "integrerade smärta", bondesamhällets mer resignerade och självklara förhållande till lidande som en del av vardagen. Det religiösa samhället erbjöd också ett sammanhang kring smärtan då "Kristen föreställningsvärld tillhandahöll en hel typologi: straff, provning. Tuktan, varning, identifikation, moralisk rening."

Hanteringen av banala åkommor och allvarliga, men icke-medicinska problem, som utbrändhet och andra uttryck för ensamhet, brist på sammanhang och ångest inför det individuella projektets många dimensioner, läggs till det medicinska uppdraget. Men behandlingsarsenalen rymmer varken svaren på existentiella frågor eller upphäver det faktum att livet åtföljs av svår sjukdom och av död. Den nya informationsteknologin gör oss effektivare, men hur förskriver man Bodil Jonssons "ställt" när bristen på sådan gjort någon sjuk?

Vården är ställd inför en omöjlig uppgift och den desperata doktorn, piskad att om än inte bota så i alla fall lindra, familar efter eterflaskan. Han försöker ge *anaesthesia* ("att icke känna" på grekiska) genom förskrivning av legitim kroppslig närhet (sjukgymnastik), legitimt samtal (psykoterapi), legitim kemisk bedövning (Prozac) och – kanske allra mest – genom legitim sublimering (skjuta problemet framför sig genom "behandling med pengar" – sjukskrivning eller remittering till avancerade och tidskrävande utredningar).

ENLIGT FAMILJEMEDICINSKA institutets färskaste utredning om primärvården ansåg allmänmedicinerna att sjukskrivningarna var det viktigaste "förbättringsområdet". Som förbättringsområde nummer två rankas "Primärvårdens uppdrag/resurstilldelning", exemplifierat i problempåståendet att "Den under senare år ökade mängden patienter med psykosociala besvär har blivit ytterligare en patientgrupp på primärvårdens lott utan att man gjort något för att stärka vår beredskap att ta hand om dem". Kan man gissa att sjukskrivning är det som här står till buds? Och att doktorn inte känner sig riktigt nöjd när ytterligare en patient lämnar mottagningsrummet med tryckbokstäverna "VILA" under rubriken

"åtgärd/ behandling" tydligt läsbara på avstånd.

Medikalisereringen har resulterat i en ond cirkel: Fråntagna förklaringsmodeller och copingstrategier köar vi i vårdcentralernas växlar och akutmottagningarnas väntrum i en vårdapparat av aldrig tidigare skådat omfång. De stigande förväntningarnas missnöje tycks äta upp varje resurstillskott, varje tekniskt framsteg och rationalisering. Problemet är delvis orsakat av sjukvården själv och doktorn har därmed tvingats bryta mot den gamla eden. Hon eller han kan inte längre förvänta sig att "få njuta av mitt liv och min läkekonst, och alltid vara respekterad och hedrad av alla män".

Få saknar ett samhälle där det nigs för överheten, där doktors anseende och makt bygger på patientens underordning, okunnighet och vanmakt. Uppbrutna hierarkier på lasarettet och nätsurfande sjuklingar är i likhet med demokratiserat lidande och minskande auktoritetstro civilisatoriska framsteg. Läkare bör inte tjäna mer pengar än vad deras utbildning, ansvar och arbetsinsats motiverar i förhållande till andra grupper. Och folkvalda politiker är ofta bättre skickade än läkare att fatta beslut om vårdorganisation och prioriteringar – vilka just är politiska beslut.

Medicinen för att få doktorn på benen igen måste sökas på annat håll. Vi borde lyssna på familjeläkarna i Familjemedicinska institutets utredning när de ropar ut sin frustration över sjukskrivningarna: Att doktorn ofta uppfattar att det är patienten som avgör hur stor arbetsförmåga han eller hon har visar hur patient-läkarrelationen slår slint i tvärsnittet mellan medikalisereringen av existentiell smärta och en läkarkärs status i fritt fall. Doktorer är ofta plågsamt medvetna om sina begränsningar, medan patienter, delvis på grund av vårdetablissemangets vidlyftiga pretentioner på inflytande, har orealistiska förväntningar på vad läkekonsten kan erbjuda. Vårdkontraktet måste förnyas och komma att innefatta en öppenhet hos båda parter om vad den moderna medicinen faktiskt kan åstadkomma. Läkarnas traditionella expertroll måste, som Socialstyrelsens Bo Lindblom skriver på *DN Debatt*, utvecklas i en mer konsultativ riktning, och ansvaret för det egna livsprojektet återböras till den enskilde. Till sammans kan man då effektivt tampas med frågeställningar som den moderna medicinen verkligen råar på och enas om att lämna de övriga till individen själv eller till instanser som hanterar dem bättre. Så skulle förtroendet för vården kunna återupprättas – och Hippokrates hitta tillbaka till vårdcentralen. ■

Litteraturförteckning

Arbetslivsenkät om läkares arbetssituation, Sveriges Läkareförbund, 2000.
http://www.lakarforbundet.se/upload/Lakarforbundet/Arbetsliv/arbetslivsenkat.pdf	the changing professional role of medical doctors and the organisation of health care", <i>Advances in health sciences education</i> , Vol. 9, Nr 1, 2004.	C. Center, M. Davis et al. "Confronting depression and suicide in physicians: a consensus statement", <i>JAMA</i> 2003;289(23).	nens feminisering, Stockholm: Stockholms Universitet, 2000.	<i>kropp, historia och kultur</i> , Stockholm: Norstedt 1997.	K. Asplund, G. Mellbring, K. Arvidson, "Kvaliteten är för dålig på läkarnas sjukintyg", <i>Dagens Nyheter</i> , 23/2 2005
I. Holmström, M. Sanner & U. Rosenqvist, "Swedish medical students' views of	Enkätstudie om arbetsförhållanden, AT-stämman, 2002. http://www.at-stamman.nu/	J. Le Fanu, <i>The rise and fall of modern medicine</i> , London: Little Brown 1999.	O. Stendahl, "Läkarna måste återta sin förlorade makt över sjukvården", <i>Dagens Medicin</i> , 9/2 2005.	Problem Detection Study, Familjemedicinska Institutet 2003, http://www.fammi.se/content/1/c4/11/11/PDS-Slutrapport-Familjelakare_och_DSK.pdf	B. Lindblom, "Läkarna saknar kompetens att samtala med patienterna", <i>Dagens Nyheter</i> , 11/2 2005.
		M. Nordgren <i>Läkarprofessio-</i>	K. Johansson, <i>Kroppens tunna skal: sex essäer om</i>		

Konstantinos Kavafis

KONSTANTINOS KAVAFIS (1863–1933) var den store och egenartade alexandrinske modernisten som i sina historiska och homosexuella dikter skrev om det avvikande, det perifera, det triviala, det undan-gömda med ett sakligt och koncist språk. Ironin, som spelar en avgörande roll i Kavafis diktning, får tillsammans med de faktiska eller fiktiva pragmatiska omständigheterna dikten att genomandas av en i sin självklarhet nästan uppgiven livserfarenhet.

Han beskriver betydliga eller obetydliga händelser på ett sätt som dels utvidgar vår uppfattning av historien eller samhället, dels leder oss, direkt eller indirekt, till skarpa filosofiska eller moraliska slutsatser. Dikten "Fram till Jerusalem", till exempel, har enligt Kavafis främste filologiske utgivare Giorgos P. Savvidis en "dold ironisk dimension, för den som minns att den 15 juli [1099], direkt efter stadens fall, följde mas-

sakern på Jerusalems hela muslimska och judiska befolkning, utförd av Västerlandets 'små barn'". (Dikten finns i två versioner. Här är den andra översatt.)

Värt att veta i den historiska bakgrunden till dikterna är vidare att Antiochos IX Kyzikenos blev kung i Syrien 117 f. Kr. Johannes Hyrkanos var en samtida hasmoneisk prästfurste, kung i Judéen, som ständigt utvidgade sitt kungarike. Diodorus Siculus, Kavafis historiska källa till "Antiochos Kyzikenos", skriver att kungen var duktig på att hantera marionetter och att han var en risktagande jägare av vilda djur, ett faktum som Kavafis i dikten inte lämnar därhän utan att ta till vara den ironiska poängen. Tigranokerta var en antik armenisk stad vid Tigris.

Dikterna tillhör inte Kavafis egen kända kanon. De publicerades efter hans död och översatts här för första gången till svenska.

VASILIS PAPAGEORGIOU

Foto: Telloglion Foundations samlingar

Fram till Jerusalem

1893

Nu har de kommit fram till Jerusalem.
Passionerna, snikenheten och ambitionen,
och till och med den ridderliga stoltheten
fördrevs genast ut ur deras själar.

Nu har de kommit fram till Jerusalem.
I sin extas och sin fromhet
glömde de tvisterna med grekerna,
de glömde hatet mot turkarna.

Nu har de kommit fram till Jerusalem.
Och de tappra och oöverbinnliga korsfararna,
de i alla sina tåg och anfall framstormande,
är rädda och nervösa och kan inte
gå vidare; de darrar som små barn
och gråter som små barn, alla gråter
när de ser Jerusalems murar.

Nyheten i tidningen

Maj 1918

Det stod också något om utpressning.
Och återigen betonade tidningen
allt sitt förakt för den fördärvade,
den skamligaste, den korrupta moralen.

Föraktet ... Och medan han grät inom sig,
kom han ihåg en kväll förra året
som de tillbringade tillsammans, i ett rum
på ett ställe som var halvhotell, halvbordell. Och sedan
sågs de aldrig mer – inte ens på gatan.
Föraktet ... Och han kom ihåg de ljuva
läpparna och den vita, den underbara,
den gudomliga kropp som han inte kysste tillräckligt.

Han läste nyheten med vemod på spårvagnen.

Klockan elva på natten hittades liket
på kajen. Det var inte bra
om det var ett mord. Tidningen
uttryckte sitt medlidande, men den,
den moraliska, visade allt sitt förakt
för offrets så fördärvade liv.

Antiochos Kyzikenos

Mars 1920

Syriens folk accepterar honom;
så länge det inte träder fram någon annan som är starkare.
Men vilket "Syrien"? Nästan halva är borta;
och alla dessa små kungariken, och Johannes Hyrkanos,
och städerna som utropar sin självständighet.

När staten bildades, säger historikerna,
sträckte den sig från Egeiska havet ända fram till Indien.
Från Egeiska havet ända fram till Indien! Tålamod!
Låt oss beskåda dessa marionetter,
djuren han tog med sig till oss.

Tigranokerta

Maj 1929

Jag är tacksam, det medger jag,
mot min landsmaninna och släkting
(min troliga fars syster är hon),
den gamla äktenskapsmäklerskan Kerko, som bjöd hit mig
till den helt nya staden Tigranokerta.

Teatern är platsen där jag kan träffa människor;
jag passerar mycket bra som skådespelare. Det är inte
Alexandria här, det är inte Aten.
Jag spelade Sofokles Aimon slarvigt
och lika slarvigt spelade jag Euripides Hippolytos.
Och åskådarna sade att de i sin stad
inte skådat en mer sympatisk skådespelare – eller yngling.
En rik och underbart slösaktig stadsbo
lade genast märke till mig.
Det här ska den erfarna Kerko ta hand om
(hon, den usla, har redan fått halva medlararvodet).
O, vilken utsökt plats, Tigranokerta! –
det vill säga, så länge den klarar sig; ty romarna
kommer säkert att förstöra den till slut.
Han drömmer bara, kung Tigranes.
Men vad rör det mig. Högst
ett par månader stannar jag här – och sedan är jag borta.

Och då är jag fullständigt likgiltig om romarna tillintetgör
Tigranokerta och Kerko.

Översättning: Michael Economou och Vasilis Papageorgiou

Vitsen med versen är en viss ovissshet

Den modernistiska poesin har ständigt angripits för att vara programmatiskt obegriplig och därför död. Men dunklet är inte nytt och ger av allt att döma dikten större beständighet.

*O mörker mörker mörker. Alla går de mot mörker,
de tomma stjärnemellanrummen, de tomma går mot
det tomma:
fäldherrar, penningkrämare, stora skriftställare
T. S. ELIOT, "EAST COKER" (övers. Gunnar Ekelöf)*

MODERNISMENS EPOK från slutet av 1800-talet fram till våra dagar är inom konstarterna ofta beskriven som det dunkla tidsålder. I Hugo Friedrichs klassiska *Die Struktur der modernen Lyrik* är det dunkla rentav ett väsensdrag i den moderna dikten och i inledningen citeras T. S. Eliots kända ord: "poesin kan kommunicera, också innan man förstår den". Han anför också den italienske lyrikeren Eugenio Montales torra konstaterande: "Ingen skulle skriva vers, om diktens problem bestod i att göra sig begriplig."

Friedrich skulle ha kunnat välja andra, mer epokalt syftande yttranden för att stödja sin tes. Leonard Diepeveen hävdade nyligen i en systematisk undersökning om modernismens kult av det dunkla, *The Difficulties of Modernism*, att "den överlägset mest frekvent citerade kommentaren om det svåra i modern kultur" är hämtad ur Eliots essä "The metaphysical poets" från 1921. Den kom att cirkulera i artiklar, essäer och programförklaringar och förvandlades till en sorts kodord för en modernistisk tillhörighet. Passagen lyder: "det förefaller vara så att poeterna i vår civilisation, som den existerar för tillfället, måste vara svåra. Vår civilisation omfattar stor mångfald och komplexitet, och denna mångfald och komplexitet måste i sin verkan på en förfinad sensibilitet, frambringe mångskiftande och komplexa resultat. Poeten måste bli mer och mer allomfattande,

mer antydande, mer indirekt, i syfte att tvinga, och om nödvändigt förvrida, språket till sin utsaga." Det intressanta med den formuleringen är att

Av
ANDERS OLSSON

SOLICITING DARKNESS
Pindar, Obscurity, and
the Classical Tradition

John T. Hamilton

Harvard University Press 2004 (350 s.)

AESTHETICISM & MODERNISM

Red. Richard D. Brown & Suman Gupta

Routledge 2004 (432 s.)

THE DIFFICULTIES OF MODERNISM

Leonard Diepeveen

Routledge 2003 (288 s.)

**OBSCURE LANGUAGE,
UNCLEAR LITERATURE**
Theory and Practice from Quintilian
to the Enlightenment

Päivi Mehtonen

The Finnish Academy
of Science and Letters 2003 (228 s.)

den försöker legitimera det litterära dunklet genom att återföra det på verklighetens natur. Om civilisationen blivit "mångskiftande och komplex" så måste den, via förfinade sinnen, frambringe lika sammansatta resultat.

TANKEN ÄR DOCK problematisk: hur strikt skall man här förstå sambandet mellan litteratur och verklighet? Som Diepeveen framhåller kan man tolka det upprepade ordet "måste" antingen som en nödvändighet som härrör ur den moderna verklighetens natur eller som en poetisk norm som svarar mot den nya tidens krav. Poeterna ville i regel, hävdar Diepeveen, tolka "måste" på det förra sättet, eftersom det gav dem en känsla av att vara äkta och samtida. Dessutom skulle det fria valet att skriva dunkelt inbjuda till kritik för elitism och förakt för en bredare publik.

Samtidigt är denna tolkning otillfredsställande eftersom den gör poeten ofri och svär mot den moderna diktarens ofta öppna polemiska förhållande till läsaren. Har inte diktaren också makten att gestalta verkligheten på ett nytt sätt?

Hur som helst skulle Eliots mimetiska norm bli riktningssättande och eka även i den svenska obegriplighetsdebatt som uppstod 1946-47 under modernismens genombrott. Erik Lindegren hade legitimerat sin för obegriplighet beryktade, sönderbrutna form- och bildvärld i *mannen utan väg* (1942) genom "poesins speciella uppgift" som bestod i "att uttrycka tidens avgrunder". (Otryckta förord till samlingen.)

Diepeveens tes är att denna strävan efter poetiskt dunkel utgör en poetisk ideologi som odlades av modernisterna i början av 1900-talet, men som också hjälpte dem att nå sin maktposition i

Dunklet är poesins fader. Den dunkle från Efesos, Herakleitos, blev för modernisterna en föregångare. Här ses han porträtterad av Rubens under titeln *Herakleitos, den gråtande filosofen*.

Foto: Museo del Prado/akg-images

den litterära institutionen. Den bör, menar han, förstås i sociala termer som en störd interaktion med den läsande publiken, vilket sammanhänger med en professionalisering av dikten, som nu upphöjs till ett exklusivt hantverk, men också med krass karriärism då en ny poetisk elit träder fram med anspråk på att företräda den sanna konsten. Följden är en seriositetens högragna dikt, som ser ner på enkelhet, humor och angelägna budskap.

Man ser omedelbart att Diepeveens framställning är alldeles för anglosaxiskt fixerad och särskilt Eliot står vid skampålen, men inte heller den engelskspråkiga dikten kan behandlas så snävt. Det visar Suman Gupta med eftertryck i den nyutkomna volymen *Aestheticism & Modernism*, där en rad författare löser upp bilden av modernismen

som monolitisk strömning genom att hävda att den bör skrivas i pluralis och i flera fall förenar estetisk radikalism med politisk konservatism.

En ännu allvarligare invändning mot Diepeveen är dock hans bristande sinne för god poesi. Vad vore modern dikt utan Mallarmé, Eliot, Montale eller Björling, alla tillskrivna poetiskt "dunkel"? Och hur skulle en motkanon se ut? Här har Diepeveen ingenting att komma med. Tidsperspektivet kan med fördel förlängas framåt. Det räcker med att citera en känd passage ur den kanske störste moderne efterkrigsdiktaren Paul Celans "Meridiantal" från 1960, fällda ett halvt sekel efter Eliots yttranden: "Mina damer och herrar, det är i dagarna brukligt att anklaga dikten för dess 'dunkelhet'. – Tillåt mig att här oförmedlat [...] citera ett ord från Pascal, som jag läste hos Lev Sjestov för ett tag sedan: 'Förebrå oss inte för brist på klarhet, då det är den vi bekänner oss till.'"

DET DUNKLA HAR MED den moderna dikten i hela dess vidd att göra, och det skulle må väl av att behandlas också ur andra synvinklar än det publikfriande och politiskt korrekta perspektiv som Diepeveen representerar. George Steiner gjorde ett sådant försök i sin klassiska essä "On Difficulty" från 1978, där han skisserar den "teori om dunklet" som 1900-talets litteratur påkallat. Steiner talar om fyra sorters dunkel. De tre första förutsätter en pakt mellan dikten och läsaren vad gäller möjligheten att förstå och kan därför i princip hävas. Man kan slå upp ord man inte förstår, tyda allusioner och anspelningar och sätta sig in i kontexten för yttrandet. Men den fjärde typen, som Steiner kallar den ontologiska, bryter upp denna pakt och ifrågasätter själva språkets natur och innebörd. Det är den som, enligt Steiner, är typisk för modernismen och den västerländska kulturens språkliga och värdemässiga kris i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Steiner antyder att denna företeelse nära sammanhänger med konstens avskärmning mot marknaden och det nya mass- och industrisamhället. Det dunkla är en protest mot språkets förfäklning och måste ses som ett uttryck för den moderna diktens kritiska autonomi.

Steiners perspektiv är överlägset Diepeveens, men också i hans fall finns det en besvärande begränsning när det gäller det historiska perspektivet. Det litterära dunklet kan inte ses enbart som ett modernistiskt fenomen. Det dunkla har en lång förhistoria, och Celans hänvisning till Pascal, som kunde säga att han överallt såg "blott dunkel", anger här bara en möjlig resonanspunkt. Såväl Diepeveen som Steiner stirrar sig, möjligen av detta skäl, blinda på det dunklas höga och seriösa former. Det dunkla har nämligen också en helt annan, låg form, släkt med nonsens, anagram, visuell poesi och barnramsor; också dessa är typer som överskrider gränserna för modernismen som epok.

Det dunkla har alltid funnits i litteraturen och har alltsedan antikens handböcker i retorik behandlats som ett ämne i egen rätt. Romaren Quintilianus behandlar på 100-talet e. Kr. utförligt det dunkla i den åttonde boken av *Den fulländade talaren*, den kanske viktigaste källan till renässansens och den moderna tidens diskussioner i ämnet. Men det har också sedan grekisk antik funnits en dunkelhetens kanon, där försokrater Herakleitos varit självskrivna, och senare har de gammaltestamentliga profeterna gärna tillkommit. Den klassiska retoriken och grammatiken betonade genomgående värdet av klarhet, men under medeltiden utvecklades alltmer en idé om att textens dunkel kunde vara produktivt på

AXESS RECENSERAR

Money and the Early Greek Mind
Richard Seaford
s. 41

Kan det ha varit så att den västerländska filosofin föddes tack vare myntets uppkomst? En ny bok drar stora växlar på parallellerna mellan penningen och det abstrakta tänkandet, men **Hans-Roland Johnsson** låter sig inte övertygas helt.

Mindernes land
Henrik Dahl
s. 42

Det är en illusion att världen förändras snabbare i dag än i början av 1900-talet. I en dansk bok hävdas att revolutionerna ersatts av evolution, om än i hyperfart. **Merete Mazzarella** hittar många goda iakttagelser.

Der leidenschaftliche Buchhalter
Thomas Steinfeld
s. 43

Filologin är en mycket tysk och akademisk historia. Fast numera återfinns Thomas Steinfeld den så typiska nitiska glöden snarare bland fans än professorer. Felet spåras till litteraturteorin, men **Jesper Olsson** instämmer inte.

Tor zur Welt
Klaus Theweleit

How Soccer Explains the World
Franklin Foer
s. 44

Fotboll handlar om betydligt mer än att få bollen i mål. **Kristian Gerner** har läst två böcker där författarna har lyckats få spelplanen att rymma det mesta mellan krig och sociala spänningar.

The Anatomy of Fascism
Robert O. Paxton

Fascists
Michael Mann
s. 46

Det har varit mycket svårt för historikerna att definiera fascismen. **Alf W. Johansson** har tagit del av två nya försök och konstaterar att den avgörande frågan inte är löst: nationalsocialismen trivialiseras när den läggs samman med andra fascistiska rörelser.

The Bullet's Song
William Pfaff
s. 47

Mussolini's Intellectuals
A. James Gregor
s. 47

I korthet anmäls två böcker som tar upp de intellektuella förhållande till fascism och nazism.

villkor att läsaren ingick en pakt med dess fördolda mening. Det är Augustinus tanke om tolkningens förlösande njutning som en kärna i den medeltida, kristna bibelhermeneutiken. En viktig del av den kristna mystiken anknyter till mörkret som en trop för att ta sig till ljuset, från den engelske munk som skrev *The Cloud of Unknowing* till Johannes av Korsets *Själen dunkla natt*. Men det är inte bara teologin, utan även poesin som kräver en ny värdesättning av dunklet. Hos Petrarca och Boccaccio i en begynnande renässans försvaras dunklet som en del av den nya diktens självständighet. Poeten måste ha frihet att med troper, ordval och retorisk utsmyckning röra sig utöver det gängse språkets skrankor. Det är nu poetiken föds, som en egen disciplin skild från retorik och grammatik.

DENNA DUNKLETS HISTORIA tecknas på ett mycket uppslagsrikt sätt av den finske retorikkännaren Päivi Mehtonen i hennes bok *Obscure Language, Unclear Literature* (2003). Hon visar hur det litterära och diskursiva dunklet bäst belyses inom ramen för spelet mellan ljus och mörker. Det dunkla förutsätter en kontrast, mot vilket det får sin rätta ton och innebörd. Idéhistoriskt har man också talat om det dunkla i termer av en "skiografi" (av grekiskans *skia*, skugga), en disciplin som bland annat sysslade med att beskriva himlakropparnas ljusförhållanden. Motsatsen till *obscuritas* är hos Quintilianus *claritas* eller *perspicuitas*.

Hur ska man då se på den moderna tidens skiografi, dess spel av ljus och dunkel, i jämförelse med den klassiska och medeltida synen? Mehtonen har, som undertiteln till hennes bok visar, velat teckna utvecklingen från Quintilianus fram till upplysningen, men det som brister något är en verklig förståelse för renässansens och särskilt barockens intresse för komplexa, retoriska figurer. Vad som däremot visas med största tydlighet är det dunklas nya genomslag i 1700-talets estetik och poetik hos Alexander Baumgarten, Edmund Burke och, mindre välkänt, George Campbell i dennes retorik från 1776.

Det är ett egenartat fenomen, där mörkret tycks växa fram som nödvändig kontrast till det nya ljuset under upplysningens mest progressiva skede i mitten av 1700-talet. Burkes idé om det skräcksublima är bara ett tecken på det omvandlade skiagrafiska fält som den nya tiden skall göra till sitt. Ljus och dunkel växlar plats på nya och dramatiskt föränderliga sätt. Det är romantikens och modernismens förberedande fas. Och man kan på goda grunder hävda att det är denna inre dynamik mellan ljus och mörker som kommit att bli förhärskande under 1900-talets diktning. Det moderna projektet, som växer fram under upplysningen, utmärks av ett ofta självtillräckligt förnuft som slår över i ett poetiskt dunkel, som kan ha en socialt exkluderande men därför inte mindre kritisk innebörd. Mehtonen har förmodligen rätt i att vi har allt att vinna på ett historiskt perspektiv på *obscuritas* inom ramen för spelet mellan motsatser.

ETT SPÄNNANDE TRÖSKELFENOMEN är när dunklet övergår i något än radikalare i den efterromantiska poetiken, synligt i Friedrich Schlegels uppsats "Det oförståeliga" tryckt i tidskriften *Athenäum* i slutet av 1790-talet. Det är möjligt att det obegripliga bör ses som något annat än de schatteringar som skiagrafin fält tillhandahåller.

Hur ska man kunna tala om fenomenologiska kontraster som mörker och ljus om vi befinner oss på det obegripligas område?

Här tycks vi ha kommit till en semantisk nollpunkt, en gräns för litteraturen som knappast kan beskrivas med Steiners term "ontologi". Här rör vi vid språkets utmarker, som lika gärna kan handla om Schlegels ironiska läsarter som om barnsligt ordvrängande, konkretistiskt ordknådande eller ordens alkemi. Men det uppenbara är att det finns ett djupt samband mellan synen på diktens dunkel och synen på tolkningens uppgift. Hela litteraturteorin och den estetiska debatten under 1900-talet har handlat om hur man bäst gör reda för diktens *ambiguity* (Empson), betydelsetäthet (nykritik, strukturalism), mångtydighet (hermeneutik) eller obestämba (dekonstruktion). Sätten att läsa har förhållit sig till det dunkel som litteraturen har producerat. Kanske har det också funnits en växelverkan, vilket Diepeveen alltså hävdar när han påstår att dunklets ideologi är en förutsättning för modernismen som företeelse.

**Ljus och mörker
är bilder för
mening och
brist på
mening, och så
länge vi läser
söker vi också
förstå det
vi läser.**

Det som dock förefaller vara en insikt man kan ta med sig från Mehtonsens studie är att ingen poetik eller litteraturteori kan undandra sig det spel mellan ljus och mörker som metaforiskt beskriver läsandes natur. Även den litteraturteori som likt dekonstruktionen opponerar mot västerländsk logocentrism och ljusmetafysik skriver sig in i skiagrafin fält av kontraster. Det framgår exempelvis av titeln till en av kritikern Paul de Mans mest kända verk: *Blindness and Insight* (1971). Ljus och mörker är bilder för mening och brist på mening, och så länge vi läser söker vi också förstå det

vi läser. När vi talar om dunkel i samband med texter förutsätter vi alltid en idé om mening och ett sätt att läsa. Och eftersom få texter klarar sig utan bilder eller mångtydiga uttryck, måste vi hela tiden tolka dem. Nästan alla idéer om det litterära dunklet utgår från den klassiska retorikens troper och figurer, bildlika uttryck som betyder något annat än de synes göra. Vissa texter, som de skönlitterära, har rentav ett större värde och en större möjlighet att överleva om de bevarar en rest av dunkel. De har, kunde man säga, en inbyggd resistens mot entydig tolkning. Läsaren av sådana diktverk kommer med nödvändighet, och utan slut, att röra sig mellan mening och omening.

EN SPECIELL PLATS i ett studium av det moderna dunklet har själva kanonbildningen. Herakleitos är i mycket en modern upptäckt, och det var de tyska romantikerna med Schleiermacher (ordagrant: "beslöjaren") i spetsen som upptäckte den fulla vidden av hans verk. Men det var Diels utgåva 1901 som återgav Den dunkle från Efesos i den gestalt som modernisterna skulle knyta an till. Nämnas bör att Eliot själv inledde den första av sina berömda kvartetter, "Burnt Norton", med två Herakleitoscitater hämtade ur Diels utgåva. Det första fragmentet, nummer 2, lyder på svenska (i Håkan Rehnbergs och Hans Ruins översättning): "Trots att *logos* är gemensam lever de många som om de hade ett eget förstånd" och lyfter fram – i Eliots fall knappast förvånande – den alienerande klyfta som skiljer massan från en djupare, enande insikt. Det andra, nummer 60 hos Diels, lyder på svenska: "Vägen uppåt och nedåt är en och den-

samma." Denna suggestivt förtätade bild handlar möjligen om livets och dödens sammanflätning, men den kan tolkas på en rad andra sätt. Själva dikten "Burnt Norton", vars tidsdialektik låter det kommande och det förflutna peka mot ett slut som är evigt närvarande, kan uppfattas som en sådan tolkning. I den fjärde kvartetten "Little Gidding" citeras ett tredje Herakleitosfragment som Gunnar Ekelöf skulle hänvisa till i En Mölna-elegi: "den törst jag dricker är försatt med döda, / de är min hunger och de är min föda: / Jag dör deras liv, de lever min död." Den sista raden anknyter tämligen fritt till ett Herakleitosfragment som traderas via Porphyrios och som kan återges: "Vi lever deras /.../ död och de lever vår död." Han hade säkert också ett annat fragment, nummer 62 hos Diels, i tankarna: "Odödliga dödliga, dödliga odödliga, lever de andras död, dör de andras liv."

Det både Eliot och Ekelöf gör är att överföra Herakleitos gnomiska yttranden till strofisk vers. Det intressanta i båda fallen är att denna tradering både stimulerar det retoriska dunklet, som motsatsernas paradoxala spel står för, och den moderna fragmentestetik, som i sig själv anger en gräns för förståelsens behov av sammanhang och överblick.

MEN HERAKLEITOS ÄR INTE den enda centrala gestalten i dunklets moderna kanon. En annan ojämförlig mästare, som Päivi Mehtonen förvånande nog inte nämner, är Pindaros, som allsedan Horatius och Longinos dagar fått representera den lika respekterade som riskfyllda lyriska entusiasmen. Hur många har inte genom tiderna varnat för att följa honom i spåren! Icke desto mindre var det i mötet med Pindaros som Goethe och Hölderlin fick några av sina viktigaste impulser. Pindaros var redan i antiken sinnebild för en poet som höll på att bländas, och stundom, likt Ikaros, störtade på sin flykt mot solen. Hölderlins berömda Pindarosöversättningar tvingar i sin trohet mot originalets rytmer och satsfölgning det egna språket att brista. Resultatet blir ett nytt språk som svävar mellan tyska och grekiska, "oändligt på väg mot något tredje". Det är så John T. Hamilton uttrycker det i en mycket läsvärd bok, *Soliciting Darkness* (2004), som handlar om Pindaros dunkel och receptionshistoria från Horatius fram till Friedrich Nietzsche och Paul Valéry.

Som svensk läsare tänker man omedelbart på Vilhelm Ekelund, för vilken både Herakleitos och Pindaros var avgörande ledstjärnor på hans väg mot ett poetiskt dunkel, som kom att skifta från ett lyriskt till ett aforistiskt register. I Ekelunds fall handlar dunklet om gränser, som lika mycket stöter bort som drar till sig läsare. Det poetiska dunklet vädrar, som så ofta, till initiation och kult av det särpräglade, där det heliga inbegriper våld och exklusion. Men omöjligt att ignorera är de poetiska resultaten, som bör leda till eftertanke. Det är ju inte alls så att representanter för det poetiska dunkla behöver – likt Eliots ovanstående motto hämtat från "East Coker" – apostrofera mörkret. Ekelund är, liksom lärjungen Gunnar Björling, en av den svenskspråkiga diktens största ljusdiktare. På många sätt fullföljer de här den pindariska entusiasmen som i hänförd tacksamhet vänder sig till morgonens och ljusets ankomst. Den sublimasatsen får syntaxen att ränna och orden att förvandlas till kringspridda öar. Lika dunkla som lysande. Dikten är här i varje del fylld av motsatser som omöjligt kan skiljas åt.

Filosofin slog mynt av penningssystemet

**MONEY AND THE EARLY GREEK MIND
– Homer, Philosophy, Tragedy**

Richard Seaford

Cambridge University Press 2004 (350 s.)

ÅREN MELLAN 600 OCH 500 F. KR. uppstod i staden Miletos på Mindre Asiens västkust en ny typ av spekulativ om naturens väsen. De joniska naturfilosofernas, försokratikernas, tänkande utmärktes av ett "vetenskapligt" angreppssätt och det skiljde sig därigenom från tidigare religiösa och mytologiska världsförklaringar. Försokratikernas intresse var riktat mot den enhetliga princip eller materia som döljer sig bakom tillvarons skiftande företeelser. Deras idéer är dock svåra att förstå eftersom vi i dag bara har brottstycken av deras texter bevarade i form av citat i senare filosofers verk.

Ungefär samtidigt som filosoferna formulerade sina tankar om kosmos ägde en annan, inte mindre revolutionerande förändring rum i filosofernas hemtrakter, nämligen införandet av standardiserade mynt som betalningsmedel, en innovation som väsentligen kom att påverka den ekonomiska utvecklingen. Fanns det ett samband mellan dessa två omvälvande förändringar, den nya filosofins världsbild och den nya ekonomins mekanismer? Richard Seaford, professor i grekisk litteratur vid universitetet i Exeter, menar i sin nya bok *Money and the Early Greek Mind – Homer, Philosophy, Tragedy* att så verkligen var fallet. Enligt Seaford tog försokratikerna omedvetet intryck av hur det nyligen introducerade myntet fungerade i kommersiella transaktioner och deras filosofi reflekterar därför penningekonomins väsentliga förutsättningar.

Innan Seaford börjar sin utredning om myn-

tets betydelse för den filosofiska utvecklingen diskuterar han ingående de faktorer som han anser bidrog till penningväsendets uppkomst. I äldre civilisationer där man handlade med varor användes nästan alltid en tredje vara som värde-referent. Denna värde-referent kunde till exempel vara boskap, husgeråd eller spannmål. Även omyntade metaller som guld och silver användes som värde-mätare efter vägning och testning. De vanligaste värdeenheter som användes under arkaisk tid i Grekland var, har man menat, trefötter, järnspekt och grytor. Ekonomin hade således betalningsmedel för att kunna bedriva handel, men ännu inga mynt.

Det avgörande steget togs någon gång i slutet av 600-talet f. Kr. i Lydien (eller i Jonien) där guld och silver var eftertraktat. När dessa metaller uppmättes till en bestämd vikt och fick en stämpel som visade deras värde kunde de användas som pengar bland köpmän som accepterade denna nya konvention. Det var dock bland grekerna på fastlandet som myntet först kom i omlopp i större utsträckning.

Omständigheterna kring införandet av myntet är osäkra och har gett upphov till en omfattande vetenskaplig diskussion. Georges Le Rider, professor i ekonomisk historia, argumenterar i sin studie *La Naissance de la monnaie* ("Myntets födelse"), som kom ut för ett par år sedan, att den viktigaste faktorn var de finansiella fördelar som staten kunde skaffa sig genom att framställa mynt vilkas reella värde understeg det nominella. Staten tog således ut ett slags myntskatt. Staten tjänade också pengar när utländska köpmän var tvungna att växla till sig det lokala betalningsmedlet. För att kunna få dessa fördelar var det nödvändigt att staten hade kontroll över framställningen och att den satte sin stämpel på myntet som garanti för dess värde.

Flera forskare under 1900-talet har ifrågasatt den ekonomiska förklaringsmodellen och i stället gett förtur åt teorier baserade på antropolo-

giska observationer. Seaford ansluter sig till denna kritiska tradition och avvisar Le Riders och andras försök till förklaring. Seaford menar å sin sida att tilltron till myntets nominella värde, en tilltro som är grundbulten i penningssystemet, inte kan ha uppstått ur själva handeln. Förklaringen måste, menar han, i stället sökas på det symboliska planet och i synnerhet i det äldre grekiska samhällets rituella fördelning av offer.

Seaford ger exempel från de homeriska eposen på hur djuroffer fördelades i uppmätta bitar mellan deltagarna i en gemensam måltid. Av praktiska skäl övergick man dock senare till offer i form av beständiga varor, såsom ädelmetaller. Dessa skulle då ha samma värde och kunna substitueras mot varandra, som man kunde med köttstycken. Denna fördelning fungerade, påstår Seaford, som mental ram för införandet av mynt som betalningsmedel. Myntet vann snabbt framgång därför att medlemmarna i samhället accepterade detta som en utbytbar standardiserad enhet, på samma sätt som de hade accepterat tilldelningen av offergåvor. Idén om betydelsen av rituell fördelning för den ekonomiska utvecklingen är dock inte ny, Seaford har i sina huvuddrag övertagit

den från Bernhard Laums arbete *Heiliges Geld* från 1924.

OM SEAFORD SÅLEDES i den första delen av sin studie hämtar inspiration från kända – och kontroversiella – källor, är hans andra hypotes, att uppkomsten av mynt också påverkade de joniska filosofernas tänkande, desto mer originell. Den monetära innovationen måste ha framstått som märklig, resonerar Seaford, eftersom mynt som betalningsmedel inte bara är en förbättring på det praktiska planet, utan även en symbol som representerar relationer i det ekonomiska systemet. Seaford tar fasta på detta och skriver att myntets symboliska innebörd skapade förutsättningar för en helt ny typ av mentala föreställningar om vår tillvaro än vad husgeråd eller vägda metaller kunde ge upphov till.

Seafords första provosten, som han testar sina teorier på, är Anaximander som levde i Miletos cirka 610–540 f. Kr. Han var troligen elev till Thales, den förste i raden av försokratiska tänkare. Anaximander förklarar tillvarons skiftande aspekter med det som han kallar "det obegränsade", *to apeiron*: "Tingens princip och element är det obegränsade. Varifrån de uppkommer, är också dit de återvänder i förstörelse, i enlighet med nödvändigheten, ty de måste böta och betala straff för sin orättfärdighet mot varandra i enlighet med tidsordningen." Bakom naturens mångfald och växling finns en kvalitetslös materia. Eftersom *to apeiron* inte har någon bestämd egenskap kan den bli till allt.

Som en förklaring till principen om hur kosmos är strukturerat har man ibland anfört likheter mellan denna princip och den grekiska statsstatens politiska och juridiska uppbyggnad, som innebar att medborgarna styrdes av opersonliga och allomfattande lagar. Seaford förkastar dylika förklaringar och påpekar i stället att det som skilde Miletos från andra grekiska städer vid tiden för Anaximanders filosofiska verksamhet inte var den politiska strukturen, utan graden av ekonomisk utveckling. Miletos var en viktig handelsmetropol och en av de första städer som präglade mynt.

Den rättsprincip som verkar komma till uttryck i Anaximanders fragment kan återföras på samma principer som styr handeln, menar Seaford. Han

**Enligt Seaford
tog försokrati-
kerna omed-
vetet intryck av
hur det nyligen
introducerade
myntet funge-
rade i kommer-
siella trans-
aktioner ...**

Filosofiska talenter? Längst till höger ses Pan på ett mynt från 500-talet f. Kr.

Foto: akg-images/CDA/Guillot

antar att parterna i ett handelsbyte kommer överens med varandra därför att de vill byta två olikartade typer av föremål, exempelvis en kruka och en summa pengar, som egentligen representerar samma sak, ett abstrakt värde. Pengarna som krukmakaren får som ersättning för sin kruka kommer till ny användning genom att tillverkaren producerar nya krukor, vilka i sin tur förvandlas till pengar. På ett likartat sätt förhåller det sig, enligt Seaford, med *to apeiron*, i vilken motsatta företeelser, som allting annat, har sitt ursprung och till vilken de återgår. I själva verket, fortsätter Seaford, finns det många likheter mellan pengarnas funktion i handeln och allt det som vi vet om *to apeiron*: pengar och *to apeiron* är separerade från allt annat i tillvaron samtidigt som de förvandlas till allt och upptar allt, de är i ständig rörelse, de är opersonliga, de förefaller vara obegränsade, de är abstrakta konventioner och de förklarar motsatser. Givet alla dessa likheter mellan pengarnas roll i ekonomin och *to apeiron* i Anaximanders filosofi, är det verkligen möjligt, frågar sig Seaford, att de är tillfälliga?

PÅ SAMMA SÄTT SOM Seaford dekonstruerar Anaximanders kosmologi analyserar han Herakleitos, Parmenides och Protagoras filosofiska läror, alltid med myntet som central förklaringsmodell.

Herakleitos gjorde i ett berömt och omdiskuterat fragment (DK90) följande jämförelse: "Allt i utbyte mot eld och eld mot allt, liksom varor mot guld och guld mot varor" (i Rehnbergs och Ruins översättning). Seaford förklarar att Herakleitos grundämne eld ska förstås mot bakgrund av en mytisk idé om kosmos och föreställningen om pengar som omvandlar allt.

Parmenides enhetslära är däremot en abstraktion avskalad konkreta egenskaper i likhet med det värde som myntet representerar därför att, argumenterar Seaford, varats enhetlighet bara kunde bevisas om det fanns något annat slags enhetlighet som gjorde den fattbar. Det enda paradigmet som stod till förfogande för försokratikerna var just det nyligen introducerade myntet.

Olikheterna mellan Herakleitos och Parmenides förklarar Seaford således genom att ta fasta på två olika egenskaper i handelsutbytet: I Herakleitos fall betonas kampen mellan motsatser och deras ömsesidiga anpassning (vilket också utmärker transaktioner på den ekonomiska marknaden). I Parmenides fall lyfter Seaford fram enhetslärans abstrakta och oföränderliga karaktär (vilket också är egenskaper som tillkommer myntets monetära värde).

RESONEMANGET KRING DET inflytande som ekonomiska förhållanden kan ha haft på den framväxande filosofin är inte helt unikt. Redan Bertrand Russell menade att "med pengar som medel att lagra värden och byta olika varuslag, är det inte förvånande att finna att filosoferna i Miletos ställde frågan varav allting egentligen består".

Seaford förutsätter att försokratikerna på ett eller annat sätt var påverkade av den nya ekonomiska utvecklingen. Men den introducerades stegvis och pågick parallellt med den då fortfarande dominerande premonetära ekonomin. Pengar var knappast bärare av en djupare symbolisk betydelse, som Seaford vill göra gällande. Han måste också i sitt resonemang bortse från att det faktiska värdet av ett mynt inte är fast (vilket det måste vara i hans modell), utan varierar beroende på missväxt, krig, piratöverfall eller andra faktorer som gör att produktionen och därmed priset fluktuerar från ett år till ett annat.

Seaford är framför allt intressant i detaljdis-

kussionerna. Hans argument är dock generellt sett alltför snävt konstruerade och vilar på drastiska analogislut. Materialet borde inbjuda till en större ödmjukhet och försiktighet i bevisföringen, även om hans framställning punktvis är försedd med reservationer.

2003 kom en annan bok ut om myntets historia i det antika Grekland, *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece* av David M. Schaps. Schaps är betydligt försiktigare än Seaford med att presentera hypoteser om hur myntet infördes i den grekiska ekonomin. Schaps åstadkommer dock i jämförelse med Seaford en livligare och mera lättläst framställning i ämnet, men författarens långa avslutande avsnitt om hur myntet kom att omvandla det grekiska samhället tillför egentligen inget nytt. Det filosofiska tänkandet nämns inte alls.

Diskussionen om hur myntet introducerades i Grekland och vad som inspirerade försokratikerna är långtifrån avslutad, men redan i antik tid var filosofi och ekonomi förenliga discipliner. Thales lär nämligen en gång ha förutspått en god olivskörd, varpå han lät hyra regionens samtliga oljepressar och gjorde sig en nätt förmögenhet på det.

HANS-ROLAND JOHNSON

Gamla goda tider var stärkande

MINDERNES LAND
Hvordan man gør strenge tider
til gode gamle dage

Henrik Dahl

Gyldendal 2005 (240 s.)

MÅNGA AV OSS GÅR OMKRING och tror att världen i dag förändras sig som aldrig förr och att tillvaron för bortåt hundra år sedan hade en helt annan stabilitet.

Vi har fullständigt fel, menar den danske sociologen Henrik Dahl i en nyutkommen bok, *Mindernes land. Hvordan man gør strenge tider til gode gamle dage*, och han menar dessutom att vi har fel i dubbel bemärkelse. För det första: i början av 1900-talet levde de flesta människor också i Norden ännu på gränsen till fattigdom och hade ytterst få valmöjligheter i sina liv. För det andra: det är inte nutiden eller ens andra hälften av 1900-talet som är de riktigt stora omvälvningarnas tid, utan första hälften av 1900-talet. Han konkretiserar resonemanget genom att utgå ifrån dels sig själv som är född 1960 och i skrivande stund 44 år, dels ifrån sin mormor som föddes i bondemiljö 1903 och som fortfarande är i livet – eller var det när boken kom till. När hans mormor var i hans ålder hade hon upplevt två världskrig, upplösningen av flera stora europeiska imperier, åtskilliga diktaturer, Förintelsen, införandet av kvinnlig rösträtt och en väldig kris i världsekonomin. Penicillinet hade upptäckts, liksom transistor, och både färgfilm och tv fanns – för att inte tala om atombomben. Hans egen livstid har däremot inte varit revolutionär utan evolutionär, turboevolutionär som han kallar det.

Men hur kommer det sig att det känns som om förändringstempot bara har blivit snabbare?

Dahl menar att det har att göra med att vi upplever evolution helt annorlunda än revolution.

Revolutioner är omedelbart tillgängliga för medvetandet: är vi med om en revolution vet vi också om det. Evolution går inte att iakttä lik tydligt utan är snarare en process som skapar osäkerhet, en skälkning i medvetandet, en känsla av att allting flyter. Jämförelser mellan förr och nu, därmed själva förmågan att minnas, blir avgörande för förståelsen av samtiden. Eftersom man inte längre har direkt tillgång till förändringarna genom sinnena är man nämligen tvungen att för sig själv konstruera förändringarna genom intellektuella manövrar. Det blir också viktigt att hitta något slags arkimedisk punkt och som sådan lämpar sig föreställningen om "den gamla goda tiden".

OSÖKT KAN MAN HÄR jämföra Dahls resonemang med en skribent han själv inte nämner, nämligen Richard Florida, amerikansk professor i regional ekonomisk utveckling. I sin bok *The Rise of the Creative Class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life* (2002) konstaterar Florida att inte minst den teknologiska utvecklingen varit långsammare under andra hälften av 1900-talet. Om man lät en helt vanlig amerikansk medborgare från 1950 göra en tidsresa fram till 2000 skulle han kanske imponeras av datorer och internet, av cd- och dvd-teknik, av mobiltelefoner och bankomater, men skulle ändå på det hela taget känna igen sig och kanske rentav smått besviken undra varför det inte finns robotar i varje hem och varför rymdturismen inte tagit fart. Däremot skulle han uppleva väldiga skillnader i fråga om sociala förhållanden, normer och värderingar. När det gäller relationerna mellan könen, synen på andra raser och kulturer, umgängesformerna mellan människor på arbetsplatsen och i hemmet menar Florida att skillnaderna i själva verket är större mellan 1950 och 2000 än mellan 1900 och 1950. Det menar också Dahl, det vill säga när han talar om vardagslivets modernisering, om de traditionella hierarkiernas sammanbrott, om hur människor i dag har otaliga valmöjligheter som hans mormor och hennes generationskamrater aldrig hade. Han tillägger att alla dessa val vi ställs inför ökar vår känsla av osäkerhet, likaså av ett högt förändringstempo. Det han inte uttryckligen säger men som ligger nära till hands att tänka är att det kanske är just därför att förändringarna har skett i vardagen som tempot känns så högt. Vardagen angår ju oss alla långt mera omedelbart än politik, ekonomi eller ens teknologi.

Alldrig direkt uttryckt men nära till hands ligger också att det är på grund av den betydelse turboevolutionen ger minnet som vi i dag talar så mycket om narrativitet i allmänhet och om människors behov av livsberättelser i synnerhet. Att minnas är, konstaterar Dahl, att utgå ifrån att det förflutna har skapat nuet, att det finns orsakssammanhang, att det går att skapa sammanhang mellan episoder som inte föreföll att ha sammanhang medan de ägde rum. Att minnas är att skapa mening. Dahls mormor kunde ända tills hon gled in i demensens mörker rekonstruera sitt liv med hjälp av bilderna i sina otaliga fotoalbum: hon visste varifrån hon kom och vem hon var. Så länge hennes medvetande var klart intresserade hon sig för samtiden. Hon läste tidningen, tittade på tv, kunde till och med förhålla sig nyfiken positiv till den populärmusik hennes barnbarn lyssnade på. Inte ens rockmusikernas knarkande oroade henne, för vid det laget fick hon själv ganska starka tabletter av sin husläkare. Dahls morfar däremot hade ingen förmåga att följa med utvecklingen, utan sökte trygghet genom att ansluta sig till Jehovas vittnen. Jehovas vittnen må ha varit

Mjölkningsmagi. De senaste årtiondenas teknologiska språng är betydligt mindre spektakulära än det som togs från det förmoderna till det moderna samhället. Foto: Bettmann/Corbis

mindre farliga för mänskligheten i stort än nazisterna eller kommunisterna, men den gamles strategi var icke desto mindre representativ för alla dem som i mellankrigstiden sökte sig till totalitära rörelser.

ATT DAHL BLIR SÅ fängslande att läsa kommer sig av att han både har sinne för de konkreta detaljernas dignitet och förmågan att dra ut långa, inte sällan mycket långa linjer. Han använder en hel del samhällsvetenskaplig teori, men med lätt hand. Ibland kan man tycka att det går för fort undan, ibland att hans resonemang inte på något uppenbart sätt hänger ihop med hans huvudteser, men hela tiden känner man att man står i dialog med honom.

En fråga han intresserar sig för är varför det i dag finns mindre förtroende för politik och rättsväsende än i hans mormors ungdom. Han menar att förklaringen inte ligger i alla olika skandaler som medierna uppmärksammat, utan snarare i att politiken professionaliserats. Allt färre människor är medlemmar i ett politiskt parti och därmed uppfattar de inte heller att de är med om att bestämma vilka kandidater som ställs upp. De marknadsföringsmetoder som partierna allmänt använder i dag – kontinuerliga opinionsmätningar för att få veta vilka politiska initiativ som kan förmodas ge bäst utdelning och fokusgrupper för att få veta hur (marginal)väljare ser på partiets program och nyckelfigurer – uppfattar de flesta som opportunism och manipulation. Dahl menar dessutom att både politik och rättsväsende fjärrat sig från individernas omedelbara föreställningar om rättvisa och egna politiska intressen. Som exempel anför han arbetstagare som själva har uppfattat både sin lön och sina arbetsförhållanden som högst rimliga, men av sina fackföreningar har fått beskedet att deras kontrakt är oacceptabla. Eller medbor-

gare som å ena sidan blir fällda för fortkörning, men å andra sidan får finna sig i att polisen inte har resurser att sätta fast tjuvar som brutit sig in i deras hem.

Är då Dahl konservativ? Ja, i vissa stycken är han vad många skulle uppfatta som klart konservativ. Dahl vill ha tillbaka den gamla dygden självdisciplin som 60-talsradikalismen först gjorde sig lustig över och sedan gjorde sig av med. För hundra år sedan var de underprivilegierade i samhället magra, i dag är de feta, konstaterar han, och förklaringen är att ingen lärt dem värdet av självdisciplin. Lite till mans har vi indoktrinerats till att tro att självdisciplin är småborgerliga häm-

ningar och glömmar därför att det tvärtom är något som den gamla överklassen var noga med att lära sina barn: en förutsättning för ett meningsfullt liv i överflöd. Mot denna bakgrund säger det sig självt att Dahl också är övertygad anhängare av kunskapsskolan, av en skola som ser det som sin uppgift att få folk placerade på rätt hylla i samhället. Att låta förstå att arbetsmarknaden värderar sociala färdigheter eller emotionell intelligens lika högt som solida kunskaper är bara att lura de barn som inte råkar ha föräldrar som vet bättre.

Dahl själv växte upp med en far som var präst och en mor som var gymnasieadjunkt, men som gjort klassresan: hon

var den första i sin släkt som blev student. För honom är det viktigt att dagens arbetarbarn inte ska snuvras på möjligheten att göra en klassresa, om de bara vill. Han ser det nämligen som en utomordentligt lycklig samhällsutveckling att arbetare i dag i allmänhet känner lika stor självrespekt som akademiker. Och just därför att de känner lika stor självrespekt kan de också respektera varandra.

Det är det som är demokrati och vad än Dahl annars är så är han alldeles entydigt demokrat.

MERETE MAZZARELLA

Fanzinet är tillhåll för dagens filologer

DER LEIDENSCHAFTLICHE BUCHHALTER
Philologie als Lebensform

Thomas Steinfeld

Carl Hanser Verlag 2004 (247 s.)

PÅ MUSEET FÖR SAMTIDA KONST i Oslo såg jag för några år sedan den ryske konstnären Ilya Kabakovs maniska och magnifika installation "Mannen som aldrig kastade bort någonting". I ett rum av lådsystem, montrar, ramar och så vidare redovisar Kabakov allt från dammtussar, tändsticksplån och knappar till tidningsklipp och billiga reproduktioner. Varje föremål har dessutom (som jag minns det) försetts med en etikett som namnger och daterar fyndet. Det som erbjuds är en samling. Det som illustreras är en utbredd och lockande böjelse att ordna, katalogisera och rädda tingen från tidens skövlingar av rummet.

Jag kommer att tänka på Kabakov, för att inte säga på en rad konstnärer och författare, när jag läser en nyutkommen bok av Thomas Steinfeld, författare och litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*. Steinfeld är bekant för läsare av *Axess* och har även, sedan flera år, medverkat med artiklar i *Expressen* och *Svenska Dagbladet*. Steinfelds bok har titeln *Der leidenschaftliche Buchhalter* och är ägnad just samlandet, ordnandet och bevarandet, som det heter i en formel som varierar i texten. Men undertiteln visar att perspektivet på denna verksamhet är mer finkalibrerat än så. Formuleringen *Philologie als Lebensform* fångar å ena sidan in den en gång så anrika filologin, den textkritiska vetenskap som genom omsorgsfulla granskningar av manuskript, genom strikta jämförelser och procedurer skulle fastställa det "rätta" verket för samtida och kommande läsare. Å den andra sidan pekar orden utöver det akademiska reservatets gränser, mot det "liv" som sägs skilja det gröna från det grå och som i detta sammanhang kommer att peka på ett filologins andra liv, en andra blomstringstid, som pågår runtom oss i den samtida kulturen.

För det senare är en förutsättning och drivkraft i Steinfelds essä: om filologin i dag är på väg utför i universitetets trappor, som han gör gällande, så frodas den däremot i "populärkulturens" flora av Lucky Luke-konässörer, Beach Boys-fanatiker, fotbollsnördar och filatelister (om sådana fortfarande gives). Och detta dubbla existensvillkor blir ett vändkors i Steinfelds text, som gör det möjligt för honom att röra sig från ett fält till ett annat och tillbaka, för att framkalla sidobelysningar och kontrasteffekter.

UTIFRÅN ETT MER övergripande perspektiv har Steinfeld organiserat sin bok efter ett vackert och symmetriskt system. Under kapitelrubriker som "Filologi", "Föremål", "Tekniker", "Kanon" och "Habitus" följer underrubriker baserade på nyckelbegrepp som "Bevara", "Avgränsa", "Ursprung" och "Källa", vilka i sin tur, var och en, åtföljs av en förklarande mening som "Om motståndet mot försvinnandet". Inom detta ramverk utvecklar han sedan sin historia om filologin och dess moderna syskon litteraturvetenskapen. Det är en historia som bitvis går i cirkel eller spiral, eftersom saker tas om och belyses från olika perspektiv, och som alltså är en historia om skingring och förfall.

Filologin som praktik kan spåras tillbaka till biblioteket i Alexandria. Men det var under renässansen som den antog sin välbekanta form, dels genom behovet att etablera de antika verk som återfanns och skulle läsas, dels genom diskussioner kring bibelöversättandets villkor och principer. Att disciplinen också kunde bli ett politiskt vapen i reformationens, motreformationens och religionskrigens epok manifesteras i ett komiskt och fascinerande exempel som handlar om jesuiten Jean Hardouin, som bland annat gav ut Plinius *Naturhistoria* men som i den kristna trons tjänst skulle använda sina filologiska verktyg för att utropa Vergilius och Cicero till falsifikat.

En särskild vikt i Steinfelds framställning läggs dock vid det 1800-tal då klassisk filologi förvandlas till "neue", en omvandlingsprocess man får följa via gestalter som Friedrich August Wolf, August Boeckh, Nietzsche, Dilthey och andra. Ett första steg i denna process var att det filologiska intresset omdirigerades från en begränsad korpus av texter till den äldre nationallitteraturen, och sedan till tidsmässigt alltmer närliggande texter ända tills den samtida diktaren kunde föräras en utgåva av sina samlade verk. Inte nog med det. Medan den klassiska filologin hade sysslat med klassiska, förebildliga verk som utgjorde grundvalen i skolutbildningen – kanon, kort sagt – kom man nu att dra in "obetydliga" skriftställare och även icke-skriftliga föremål i ämnets trollkrets.

Expansionen åtföljdes av vissa försök att ge ämnet en fastare identitet. Men samtidigt framhåller Steinfeld hur de målsättningar man hade kom att befördra ett mått av ovisshet och öppenhet. Hur kan man till exempel någonsin vara helt säker på att ha fastställt att detta är den *ursprungliga* texten till ett litterärt verk? Och när man inte längre nöjer sig med "nakna fakta" utan ger sig i kast med frågan om ett verks mening och innebörd öppnar sig ett moras av möjliga tolkningar. Men som Steinfeld konstaterar var filologin från början hemmastadd på de domäner av vetandet där inga slutliga sanningar ges. Den var en modern vetenskap eller till och med "den moderna vetenskapen".

I SKRIVANDET AV SIN historia aktualiserar Steinfeld en rad intressanta frågor om läsande och mening, om minne och glömska, om kanon som något mer än en lista med tiopoängare och om filologins gradvisa närmande till och identifiering med sitt objekt (en tendens han finner incitament till i romantiken). Dessa reflektioner synkoperas alltså av regelbundna jämförelser med den "populära" filologins ölbursksgenealogier och rock'n'-roll-museer. Då och då önskar jag dock att dessa jämförelser hade fördjupas och utvecklats ytterligare. Särskilt saknar man ett spår som leder in i den digitala världens databaser, där frågor om samlande, arkivering och edering har aktualiserats på nytt och under nya villkor – i allt från digitaliserade utgåvor av Dante Gabriel Rossettis lyrik till nya konstformer som *net-art* och *e-poetry*.

Delvis beror nog denna uteblivna fördjupning på att Steinfeld i stället väljer att kanalisera energin till en kritik av litteraturvetenskapens samtida tillstånd. Hans ståndpunkt blir inte alldeles klar för mig, och han drömmer inte om att restaurera en förlorad guldålder. Men flera invändningar känns igen, liksom delar av diagnosen: en starkt bidragande orsak till ämnets förfall står att finna i teoribildning från sextio- och sjuttioital, exemplifierat med sådant som diskursanalys och kulturstudier. Men denna bild är alltför enkel, av flera skäl. Dels finns avgörande skillnader mellan olika teoretiska perspektiv (diskursanalys och kulturstudier är ju inte samma sak), dels kan man

förstås värdera situationen annorlunda: i stället för splittring kan man se berikning och produktiv skiktning. Och frågan är om den estetiska reflektionen verkligen har upphört på universiteten. Finns det som antyds inte längre några lärare som faktiskt gillar litteratur?

Men Steinfeld vänder sig på slutsidorna av sin bok bort från Akademia. Det är inte där den lidelsefulla filologen står att finna i dag, den passionerade läsare som kan försjunka i de litterära texterna som estetiska objekt och förmedla dessa till andra, kommande läsare. Hans förhoppningar sätts i stället till – kultursidorna. Det är en vacker tanke, även om den inte känns övertygande utifrån varje tänkbar aspekt. Men det är å andra sidan inte för dess skull som man läser *Der leidenschaftliche Buchhalter*. Man läser den för dess ingångar i det tyska 1800-talets intellektuella diskussion, och för ett stundtals underhållande spel mellan Bundesliga och Humboldtuniversität, mellan Friedrich Schlegel och Chuck Berry.

JESPER OLSSON

Glob klädd i svartvitt läder

TOR ZUR WELT

Fussball als Realitätsmodell

Klaus Theweleit

Kiepenheuer & Witsch 2004 (208 s.)

HOW SOCCER EXPLAINS THE WORLD An Unlikely Theory of Globalization

Franklin Foer

HarperCollins 2004 (272 s.)

FOTBOLL OCH HISTORIA är ett gammalt och kärt tema. Men vad betyder det att "alla" "minns" det svenska landslagets nederlag mot Japan i OS i Berlin 1936? Ett svar är att detta är en trevlig anekdot, särskilt om man citerar reportern Sven Jerrings utrop "japaner, japaner!". Händelsen har fått en plats i det idrottshistoriska medvetandet. År 2002 relaterades Tre Kronors nederlag i Salt Lake City-OS mot Vitryssland till denna händelse. Ishockeyn hade fått sitt "Japan".

Det historiskt betydelsefulla i att Sverige förlorade i fotboll mot Japan 1936 ligger på ett annat plan, ett plan där fotbollen inte ens brukar nämnas. För staten Japan var segern mot Sverige i fotboll politiskt relevant. Den var ett kvitto på att Japan nu var en stormakt som på alla plan kunde mäta sig med de europeiska och amerikanska läromästarna. Sverige representerade i detta sammanhang den utvecklade västvärlden.

Att fotboll hör samman med politik påpekas förvisso ofta. Ett berömt exempel är "fotbollskriget" år 1969 mellan Honduras och El Salvador som ägnats en bok av Ryszard Kapucinski med just den titeln. Fotboll och annan idrott behandlas i historievetenskapen emellertid inte med samma allvar som politiska rörelser, sociala problem och ekonomiska strukturer. Den akademiska utbildningen i historia är trots alla aktionsvärda försök att inkludera kön, etnicitet och klass och trots den kulturella vändningens fokus på populärkulturen mycket motståndskraftig mot radikal förnyelse. Masskulturen från Hollywood-film till arenaidrott är ännu inte en självklar

utgångspunkt när man skriver allmän historia. Filmens enorma roll i 1900-talets historia ser man få spår av i verk om politisk historia, och även idrottshistorien placeras utanför sidlinjen när den politiska historien om 1900-talet berättas.

Filmen, radion, televisionen och tävlingsidrotten satte sin prägel på samhället i praktiskt taget hela världen under 1900-talet. Men de tre audiovisuella medierna och idrotten fanns inte som material, "källor", när historievetenskapen kanoniserades under 1800-talet. Först under 2000-talet började historievetenskapen på allvar sysselsätta sig med de audiovisuella medierna och sporten som centrala beståndsdelar i "historien". Två nya böcker om fotboll markerar redan i respektive titel denna sports viktiga roll i nutidshistorien i stort, i världshistorien. Den tyske konstsociologen Klaus Theweleit, mest känd för sitt monumentala verk *Mansfantasier* om manskön under nazismen, kallar sin nya bok *Tor zur Welt. Fussball als Realitätsmodell*. Han utnyttjar att det tyska ordet *Tor* betyder både "port" och "mål", det senare dessutom i samma dubbla betydelse som det svenska ordet. Den amerikanske journalisten Franklin Foer presenterar sin analys av fotbollens historia under titeln *How Soccer Explains the World. An Unlikely Theory of Globalization*.

Fotbollen är hos Theweleit en viktig ekonomisk och social företeelse som står i ett metaforiskt förhållande till politiken. Foer klargör att fotbollen är en betydelsefull faktor när det gäller samhällskonflikter grundade på etnicitet, nationalism och antisemitism. Det gäller det som sker både på planen och på läktarna. Både Theweleit och Foer visar att analys av fotbollen som spel och som samhällsfenomen leder rakt in i grundläggande samhällsfrågor från krig till emancipation. De två författarna har skildat angreppssätt på ämnet fotboll och dess förhållande till nationa-

På spelhumör.
Jürgen Klinsmann förändrade bilden av tysk fotboll.

Foto: Stewart Frazer/Pica

lism och rasism, politik, klass och kön, men de behandlar båda alla dessa dimensioner av 1900-talets historia. Konstsociologen respektive reportern som ägnar sig åt att analysera fotboll leds in i den samhällsvetenskapliga forskningsfronten, men de väver dessutom in sin personliga historia, särskilt fotbollserfarenheterna, i analysen. Det är svårt att tänka sig att den som inte kan fotboll skulle kunna uppträcka sportens viktiga roll som både katalysator för och spegel av de motsättningar som har präglat 1900-talets historia.

THEWELEIT FÖDDES 1942 i Ostpreussen och växte upp som flykting i Schleswig-Holstein. Franklin Foer föddes 1974 och växte upp i Washington. Båda kommer ur medelklassen, tysk tjänstemannafamilj respektive amerikansk akademikerfamilj, men de tillhör olika generationer och har skilda uppväxterfarenheter. Flyktingfamiljen var fattig och fotbollen var en passion för pojkarna, en sport som man utövade även om det bara fanns en sliten tennisboll eller en svinblåsa att använda som boll. Den chika familjen i västståndets Washington skickade sin son till soccer, det vill säga europeisk fotboll, för att han skulle övervinna sin blyghet genom att vara med i en civiliserad lagsport som inte var lika brutal som den amerikanska fotbollen.

Det är som spel, konst, vetenskap och show Theweleit behandlar fotbollen. Han anknyter direkt till den politiska historien när han sätter in de tyska VM-triumferna i Bern 1954, München 1974 och Rom 1990 i ett både tyskt och internationellt perspektiv. 1954: den tyska kampförmågan var trots krigsnederlaget obruten, kraftfotbollen segrade över de ungerska konstnärerna. 1974: anfallaren Gerd Müller och backen Paul Breitner lät sig efter finalsegern över Holland fotograferas bolmande Havannaciggarrer. De

"citerade" därmed vänsterikonerna Fidel och Che. Det fanns något lekfullt hos tyskarna, Tyskland hörde till popkulturen. 1990: Tyskland var inte bara världsmästare i fotboll för tredje gången. Tyskland, som låg hopplöst under i halvtid 1945, hade nu vunnit i kalla kriget i och med att DDR uppslukades av Förbundsrepubliken. Theweleit citerar kabaréartisten Matthias Beltz tes att facit för 1900-talets politiska historia underströk fotbollens sanning, nämligen att Tyskland vanligen till sist segrar med en (lyck)träff. I Rom slog Andreas Brehme in straffen mot Argentina. I Moskva gjorde Michail Gorbatsjov politiskt självmål. Tyskland vann VM-finalen och landet enades.

Undersökningen görs på plats i Tyskland och genom analyser av matcher på tv i andra länder. Videinspelningar är här ett oundgängligt källmaterial. Precis som David Winner i den moderna klassikern *Brilliant Orange* menar Theweleit att fotbollen fick en ny dimension av rumstänkande tack vare den totalfotboll som introducerades på 1970-talet av Ajax Amsterdam med Johan Cruyff i spetsen. Han spinner sedan vidare på detta tema för att slutligen komma fram till att dagens fotboll återspeglar datorspelet. Fotbollen har digitaliserats, precis som samhället i stort.

Foer redovisar sina erfarenheter som intervjuande reporter och som deltagande observatör bland fotbollspubliken i Teheran, Lviv, Budapest och Belgrad, London, Glasgow, Barcelona, Rio de Janeiro och Washington. Han granskar inte själva spelets förändringar under tidens gång, utan ägnar sig åt de etniska och sociala sidorna, åt kulturen kring fotbollen. Han för över Rinus Michels berömda tes "fotboll är krig" till huliganbarbariet på läktarna och utanför stadion och får detta att framstå som en otäck, men ändå jämförelsevis godartad ersättning för verkligt krig, för militärt

våld. Han romantiserar inte våldet bland fansen, men han visar att det har mening; det är en blandning av gangsterism och politiska ritualer. Allra tydligast blir detta i skildringen av kampen mellan anhängarna till *The Old Firm*, det vill säga klubbarna Celtic och Rangers i Glasgow. Analysen formar sig till en distinkt redogörelse för Skottlands och Irlands politiska, sociala och ekonomiska historia med axeln Glasgow-Belfast som förenande länk. Det skulle vara intressant att veta hur de svenska Celtic-spelarna Henke Larsson, Johan Mjällby och Magnus Hedman upplevde allt detta!

DET ENDA SOM DIREKT förenar de två verken om fotboll som en nyckel till förståelse av världshistorien är Jürgen Klinsmann. Denne tyske anfallares öde knyter ihop två av 1900-talets stora historiska berättelser: kampen mellan England och Tyskland i två världskrig och Förintelsen. Theweleit hävdar att den tyske landslagsforwarden blev populär i den engelska klubben Tottenham som en tysk av ny typ. Han kämpade, men krigade inte. Han spelade med elegans. Fotboll var inte längre krig med andra medel och tyskar var inte bara nazistiska förbrytare, något som den brittiska boulevardpressen försöker hävda inför varje EM- och VM-slutspel. Klinsmann blev årets spelare i England 1995. Tottenham fans hälsade enligt Foer den blonde och blåögde Klinsmann när denne trädde in på arenan White Hart Lane med ramsan: "Chim-chiminee, chim-chiminee / chim-chim churoo / Jürgen was a German / But now he's a Jew." Mer otysk kan man knappast bli efter andra världskriget och Förintelsen: jude och årets spelare i England. Klinsmann föddes inte som vare sig engelsman eller jude, men som spelare i Tottenham blev han bådadara.

Foer påpekar att flera av de stora klubbarna i Europa under olika epoker antingen har grundats av judar eller har pekats ut som "judiska". Han nämner Bayern München, Austria Wien, AS Roma och MTK Budapest bland de klubbar som grundades av judar i tecknet av den assimileringsträvan som fanns i början av förra seklet. Bayern nämner inte i sin historik att klubben grundades av judar. Roma besegrades i januari i år för första gången på fem år av Lazio. Romas fans är numera lika högerextrema som Lazios, men Lazios anfallare Paolo di Canio frade trots detta sitt mål med en Hitlerhälsning. För MTK i dagens Budapest är det ett hinder mot publikframgångar att betraktas som "judisk". Det finns emellertid två storklubbar som skyltar med en judisk identitet. Den ena är alltså Tottenham. Bakgrunden är att det fanns ortodoxa judar i det område i norra London där klubben hör hemma, och att motståndarlagets fans hånade Tottenham spelare genom att kalla dem judar. Tottenham anhängare valde att bejaka skällsordet och vända det till en positiv markör för identitet. Den andra "judiska" klubben är Ajax Amsterdam, som har ägnats två böcker som betonar denna dimension, David Winners ovan nämnda *Brilliant Orange* och Simon Kupers *Ajax, the Dutch, the War*. Foer hävdar att Ajax är den enda klubb som kan "out-Jew Tottenham". Det handlar i ingetdera fallet om någon etnisk äkthet, utan om ett val av identitet. Johan Cruyffs relation till det judiska är av samma slag som Charlie Chaplins.

FC Barcelona är enligt Foer den första postmoderna storklubben i den meningen att den ger uttryck för en "generös" nationalism. Den som vill kan bli katalan. Samme Johan Cruyff, spelare i Ajax och tränare för Barcelona, som bar kippa när han besökte Israel gav sin son namnet Jordi. S:t Jordi är Kataloniens nationalhelgon.

KRISTIAN GERNER

Fascism känns igen snarare än förstås

THE ANATOMY OF FASCISM

Robert O. Paxton

Allen Lane 2004 (321 s.)

FASCISTS

Michael Mann

Cambridge University Press 2004 (429 s.)

VI KÄNNER FASCISMEN bäst genom ögat och örat: entusiastiska människomassor, Nürnbergdagarnas perfekta disciplin, Hitlers och Mussolinis kraxande röster, de fasansfulla koncentrationslägerbilderna. Däremot har historikerna haft påtagliga svårigheter att definiera fascismen som politisk rörelse: var den höger eller vänster, konservativ eller revolutionär, överklass eller underklass, diktatur eller en annan form av auktoritär styre? Kanske är skillnaderna mellan de fascistiska rörelserna så stora att vi endast kan konstatera vissa yttre likheter: dragningen till det militära, till våldet och det ceremoniella?

Hade ingen fascistisk rörelse kommit till makten skulle dessa yttringar ha setts som ett säregnt inslag i Europas historia. Nu har de i stället format bilden av 1900-talet som katastrofens århundrade: ett avslöjande av den europeiska civilisationens avgrunder.

ÄR BEGREPPET FASCISM över huvud taget användbart? Robert O. Paxtons bok *Anatomy of Fascism* är en enda brottnings med denna fråga. Han är alltför mycket historiker för att tro att det skulle vara möjligt att fånga dessa rörelser i en enkel formel. Det grundläggande problemet tycks vara att den tyska fascismen är så pass specifik att den inte går att inordna jämte de andra. Det tycks vara lättare att konstruera en fascistteori om man utesluter nazismen. Detta dilemma framgår klart när Paxton i slutet av boken söker fixera fascismens grundläggande förutsättningar (*mobilizing passions*). Dessa "passioner" blir så allmänna att de tycks kunna appliceras även på andra politiska rörelser. Paxtons första punkt, "Känslan av en överväldigande kris bortom varje traditionell lösning", kan lika väl gälla kommunister och socialister. Den andra tesen, "Individens underordning under gruppen, mot vilken hon har plikter som går utöver varje rättighet..." kan anföras om de flesta traditionella samhällen, utan att man för den skull kan kalla dem fascistiska.

Paxton eftersträvar en historisk differentiering av fascismens olika utvecklingsfaser, men hamnar i ambivalenta formuleringar. Fascismen, hävdar han, bestod varken av "ett okomplicerat förverkligande av dess program eller en hållningslös opportunism". Vilken politisk rörelse kan man inte säga detta om?

Då är det lättare att följa Paxton i hans rent historiska analyser. Han framhåller starkt de traditionella eliternas medverkan i Mussolinis och Hitlers väg till makten. Den enda konstanta faktorn i dessa eliters agerande var att de i varje kris-situation valde det antisocialistiska alternativet. Mussolini kom till makten genom att den italienska kungen, Viktor Emanuel, inte vågade utlösa krigslagarna mot de fascistiska *squadristi*; Hitler fick stöd från de reaktionära kretsarna kring president Hindenburg.

Mussolini lyckades aldrig lösgöra sig från den ursprungliga alliansen med de konservativa och det var dessa som 1943 fällde honom. Hitler frigjorde sig åren 1938-39 från de konservativa grupper som hjälpt honom till makten. Det borgerliga tyska samhället förlorade kontrollen över den nazistiska regimen, något som skapade förutsättningar för dennas "kumulativa radikaliserings".

FASCISMTEORIER HADE SIN blomstringstid på 1960- och 1970-talet. Bakgrunden var ideologisk: det fanns ett behov av teorier som kunde vägleda i den antiimperialistiska kampen; relationen mellan fascism och kapitalism stod i centrum. Under 1980-talet följde en reaktion. Den empiriska forskningens alltmer detaljerade resultat underminerade många teoretiska antaganden. Under 1990-talet har man dock kunnat märka ett nyvaknat teoriintresse. Vida uppmärksammas är engelsmannen Roger Griffin som i *The Nature of Fascism* (1991) anser sig ha klarlagt fascismens "essens": en rörelse syftande till *nationell pånyttfödelse* för att bryta den samhälleliga dekadensen. Ultrationalismen skulle således vara fascismens mörka hjärta. Problemet med denna minimidefinition är att den visserligen fångar ett gemensamt drag i de olika "fascismerna", men inte de specifika nationella myter som bar upp dem.

Den berömde engelske sociologen Michael Mann ställer sig i sin bok *Fascists* avvisande till de flesta fascistteorier, såväl marxistiska som Frankfurtskolans socialpsykologiska (*The Authoritarian Personality*). I stället lanserar han en egen teori, som han menar är originell därför att den söker förstå fascisterna "inifrån". Vilka blev fascister och varför? Hans bok är en systematisk genomgång av de fascistiska rörelserna i Italien, Tyskland, Österrike, Ungern, Rumänien. Spanien får också komma med trots att han egentligen inte ser Franco-regimen som en "fullständig" fascism. Studien imponerar genom sin väldiga intellektuella energi och sakrikedom, efter avslutad läsning har man lärt sig mycket om de olika rörelsernas sociologi och framväxt, men om man fördjupat sina insikter om den tyska nazismen är mera tveksamt.

I Manns version är fascismen uppbyggd av fem

element: nations- och statsdyrkan (*nation-statism* med Manns begrepp), transcendens, utrensning (*cleansing*) och paramilitarism. Fascismen var således egentligen endast en extrem form av den starkaste ideologiska kraften under 1900-talet: dyrkan av nationalstaten. Med transcendens menas ett övervinnande av klassmotsättningarna med hjälp av hypernationalism; paramilitarismen var en politisk innovation, en militarisering av det politiska livet. Det var i hög grad genom paramilitära grupper som ungdomen fördes in i fascismens magiska värld av aktivism, våld och kamratskap. Den intensitet och det engagemang som detta skapade var rörelsernas största tillgång.

Mann menar att man måste tala om två Europa när det gäller fascismen: å ena sidan Nordvästeuropa innefattande Storbritannien, de skandinaviska länderna, Holland, Belgien och (med vissa reservationer) Frankrike där det liberala systemet hävdade sig, och å andra sidan centrala och sydöstra Europa där man kan tala om ett brett genomslag för fascismen. I nordväst var det liberala statssystemet redan etablerat; socialdemokraterna höll kommunisterna på mattan, de konservativa tog ställning mot de extremnationella grupperna. Här utgjorde den auktoritära högern aldrig ett allvarligt hot. Fascismen sågs inte som ett löfte om en ny civilisation utan som en fara för den egna kulturen. De borgerliga partierna mötte krisen i slutet av 1920-talet genom att röra sig mot centrum. Men som den svenske forskaren Ulf Lindström påpekat skedde också en förskjutning av det ideologiska spektrat åt höger genom socialdemokraternas nationella profilering och bondepartiernas mera markerade rasism, tänkta att blockera agrarfascistiska stämningar.

Fascismbältet i centrala och sydöstra Europa utmärktes av att de egendomsägande klasserna panikreagerade inför socialisthotet: "they turned to the gun too early", som Mann uttrycker det. I Italien saknade den politiska eliten djupare folklig förankring och kunde inte mobilisera massorna, vilket gjorde att Mussolini hälsades som befriare. Länderna i denna del av Europa kastades efter första världskriget in i en demokratiseringsprocess samtidigt som de traditionella eliterna satt

Te med Hitler. Mussolini besöker Nazityskland 1937.

Foto: akg-images

kvar: staterna blev till hälften auktoritära, till hälften demokratiska. Fascismen var inte liberalismens kris, menar Mann, utan liberaliseringens. Det var kombinationen av plötslig demokratisering och politisk-ekonomisk kris som öppnade för fascisterna. Hotet från vänster mobiliserade de grupper som stod för hierarki, ordning och gemenskap: de egendomsägande, militärerna och kyrkan. Fascismens löfte att ta itu med vänstern med hjälp av våld framstod som ett attraktivt alternativ.

PAXTON MENAR ATT DET fortfarande finns en fascistisk potential på många håll i världen, låt vara på en ganska låg nivå. Mann däremot ser i huvudsak fascismen som ett fenomen knutet till mellankrigstiden: fascismen uppkom i ett speciellt ögonblick i världshistorien när masskriget banade väg för massdemokratin under ekonomisk kris och revolutionärt hot.

Den liberala demokratis framgångsrika "institutionalisering" (Mann) av klasskonflikterna har ryckt undan grunden för fascistiska rörelser. Även om vissa populistiska partier uppvisar fascistiska drag kan man inte kalla dem fascistiska. De vänder sig ofta mot de existerande partierna, men är inte direkt fiendliga mot demokrati. Inte heller den xenofobi som utmärker dessa partier vill Mann kalla fascistisk; den bygger mera på en föreställning om kulturell oförenlighet än en rasistisk över/underordning. Att tala om islamsk fascism anser han bara vara förtal. Hans slutsats blir därför att fascismen är död och att dess återuppståndelse inte är nära förestående. Fascismen var ett epokfenomen, inte en inneboende tendens i den europeiska kulturen. Det låter sig sägas men förutsätter att man till hundra procent accepterar Manns fascismdefinition.

Nazismens uppkomst och utveckling måste stå i centrum vid varje komparativt eller teoretiskt studium av fascismen. Men nazismen tenderar att med sin extrema ledarkult, rasism och specifika estetisering av politiken att lämna de andra rörelserna bakom sig. Försöken att pressa in alla fascistiska rörelser under ett paraply riskerar att trivialisera snarare än tydliggöra.

ALF W. JOHANSSON

THE BULLET'S SONG Romantic Violence and Utopia

William Pfaff

Simon and Schuster 2004 (368 s.)

TVÅ MÅL TYCKS den amerikanske politiske kommentatorn William Pfaff ha haft med *The Bullet's Song*: dels att få oss att erkänna att våld kan vara attraktivt och att man inte behöver vara ett råskinn för att dras till det, dels att visa att utopier, ja även tron på den historiska utvecklingen, ger upphov till ett speciellt destruktivt våld. Medlet han väljer är en serie porträtt av intellektuella från första världskriget och framåt. Det börjar med T. H. Lawrence, går över Ernst Jünger, Gabriele D'Annunzio och André Malraux med flera för att sluta med Arthur Koestler. Det är flyhänt skrivet men kompiloriskt, och den som är specialintresserad av någon av personerna har inte så mycket att hämta. Mål och medel strävar ibland isär; Pfaff fångas av levnadsödena och blir mest inriktad på att berätta en bra historia bra. Det utesluter inte att den kumulativa effekten kan vara av intresse.

Pfaff, som deltog i Koreakriget, hädar i förhållande till etablerade förklaringsmodeller, som ofta fokuserar på våldets sociala orsaker. Utan att förneka deras betydelse hävdar han att våld alltid kommer att fascinera oss. Det handlar inte om sadism, i varje fall inte i kampsituationer; militären är lika mycket en institution för att lära människor dö som för att döda. I våldssituationen möter man tillvarons villkor i förtärad form. Faran ger form och riktning åt sinne och tanke, skapar en särskild frihet i förhållande till vardagens problem och de sociala relationernas labyrinth.

Så har det alltid varit och kommer så att förbli, säger Pfaff. Det som kan modifiera vårt beteende är en civilisatorisk uppförandekod, ridderlighet, viljan att skona dem som förlorat och ära dem för deras tapperhet. Den försvann under första världskriget när tekniken kom att dominera över individen och utopierna fick sitt genombrott. Han skiljer här inte på höger och vänster, vilket gör det lättare att förstå problemets omfattning och djup.

Ridderligheten bygger på en mer statisk världsbild. Världen är som den är, vad vi kan göra är att

utföra de uppgifter vi ställs inför väl. En motståndare kan väcka vår respekt genom att kämpa väl. Denna dimension försvinner i det utopiska tänkandet, som utgår från att historien rör sig mot en allt större perfektion och att motståndarna står i vägen för det goda och därför måste förintas.

Liksom Nietzsche låter Zarathustra säga att människorna inte tycks ha hört att Gud är död, menar Pfaff att vår offentliga diskussion inte låtsas om att utvecklingsoptimismen, i varje fall den moraliska, är död. I politiken fortsätter man att lova en bättre människa och en bättre värld. Tja, det är knappast valfläsk att förklara att man måste lära sig hårda ut och möta prövningar med värdighet. Men det är just vad Pfaffs bok utmynnar i – en plädering för en stoicistisk hållning. Världen kommer att vara sig lik, vi bör inrikta oss på att uthärda den och odla våra dygder. RED.

MUSSOLINI'S INTELLECTUALS

Fascist social and political thought

A. James Gregor

Princeton University Press 2005 (282 s.)

KANSKE LÅTER DET som en motsägelse att tala om fascistisk politisk filosofi. Fascism likställs ju ofta med antiintellektualism. Men fascismforskaren A. James Gregor har ägnat en stor del av sin verksamhet åt att frilägga tankearbetet bakom den fascistiska rörelsen i Italien. I *Mussolini's Intellectuals* visar han hur syndikalistiska revolutionärer började se nationen som ramen för ett uppväckande av det slumrande Italien. Det som hade en bakgrund i vänsterteori blev ett konglomerat av idéer för snabbaste möjliga modernisering.

Gregor hävdar att de fascistiska teoretikerna inte tänkte sämre än sina motsvarigheter inom andra revolutionära rörelser. Det innebär förstås inte att de tänkte rätt. Fascismen förändrades snabbt: först tog man intryck av Manchesterliberalismen, krisen i världsekonomin fick en total planekonomi som svar och alliansen med Nazityskland gjorde att rastänkandet introducerades motvilligt. När idealismen sålunda mötte realiteten blev konflikterna våldsamma. RED.

BLAND MEDARBETARNA I DETTA NUMMER

ERIK BAARK

Docent vid Hong Kong University of Science and Technology.

DILSA DEMIRBAG-STEN

Skribent och medarbetare i *Expressen* och politisk krönikör i *Östgöta Correspondenten*.

INGER ENKVIST

Professor i spanska på romanska institutionen vid Lunds universitet.

JONATHAN FENBY

Journalist och författare till biografen *Chiang Kai-shek and the China He Lost*.

KRISTIAN GERNER

Professor i historia vid Lunds universitet.

THOMAS GÜR

Skriptställare och rådgivare för företag och organisationer. Han är även programledare för samhällsmagasinet *Global Axess* i TV8.

MARKUS HEILIG

Psykiater, forskningsledare och klinikchef vid alkoholinstitutet inom amerikanska National Institutes of Health i Maryland, USA.

MAGNUS HENREKSON

Professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm.

ALF W. JOHANSSON

Professor i historia vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola.

HANS-ROLAND JOHANSSON

Fil. dr, nationalekonom och lärare i grekiska vid Södertörns högskola.

JOHAN LAGERKVIST

Doktorand i kinesiska vid Lunds universitet.

FJODOR LUKJANOV

Redaktör för *Russia in Global Affairs*.

CECILIA MAGNUSSON

Med. dr vid Cancer Research UK i Oxford, England.

CARL-JOHAN MALMBERG

Författare och kritiker. Inom kort utkommer essäboken *Sår*.

ADAM MARKO-NORD

Filmare och skribent.

MERETE MAZZARELLA

Professor i litteraturvetenskap vid Helsingfors universitet.

ANDERS OLSSON

Professor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

JESPER OLSSON

Doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

BJÖRN RAMEL

Läkare och frilansskribent.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 3 MAJ 2005

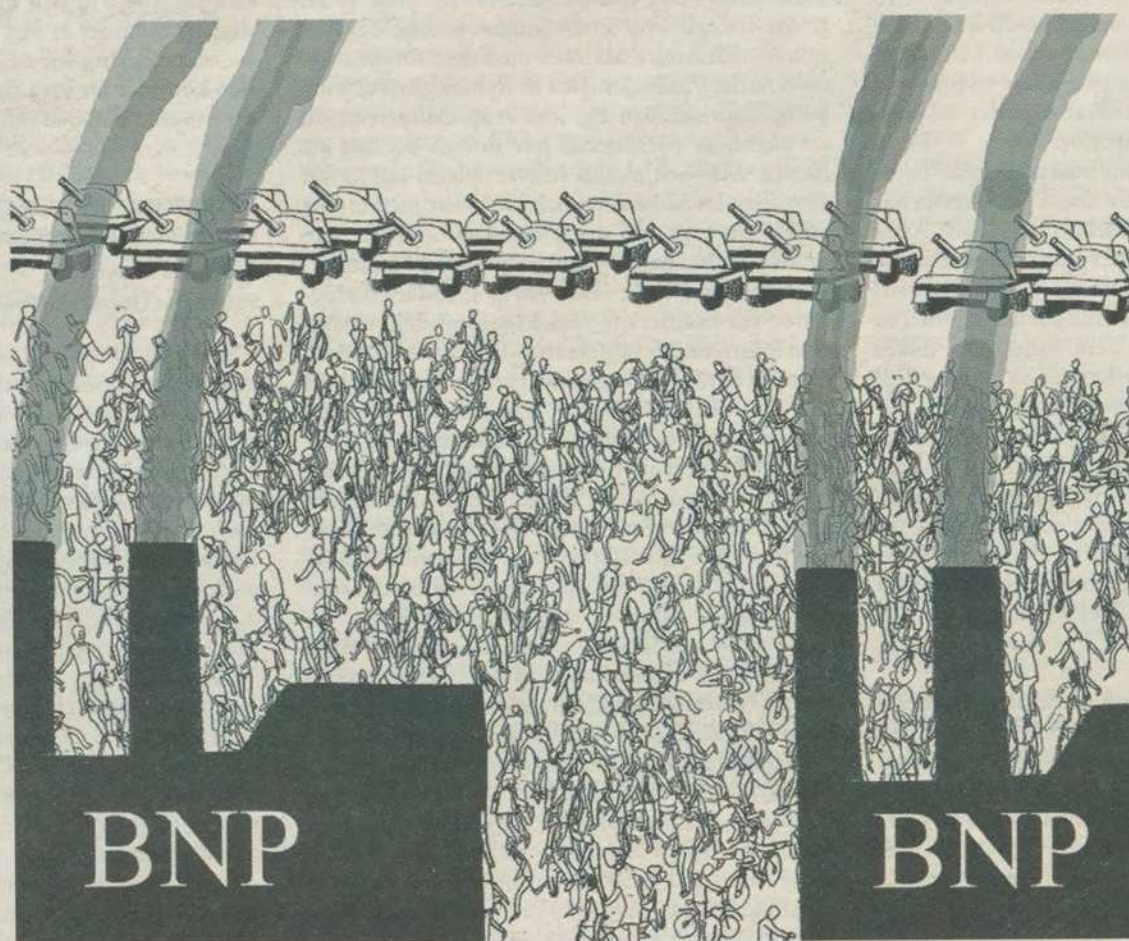

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 350 kr (Norden 460 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 350 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor